zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 22. travnja 2,,4., godište VI, broj 128
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

9 771331 797006
ISSN 1331-7970

Branko Brezovec – U logorskom krugu

U podnožju tvrđave Europe – projekt Motel Ježevo

Umjetnost, aktivizam i teorija – Queer Zagreb

Zločin i svjedočenje

Gdje je što?

***Info i najave* 2-4**
Priredio Milan Pavlinović

Satira
Viječe prijatelja nije zadovoljno tvojom curom *The Onion* **5**

U žarištu
Pivska posla *Andrea Dragojević* **6**
Dislociranost *Biserka Cvjetičanin* **7**
Razgovor s Brankom Brezovcem *Rade Dragojević* **8-9**
Razgovor s Nevenom Kazazovićem i Ljubodragom Stojadinovićem *Omer Karabeg* **14-15**
Izbrisani[2] *Marina Gržinić* **15**

Esej
Razgovor sa Sotonom *Frank Dexter* **10-11**
Novi hermafroditi *George Petros* **12-13**
Egzil: strana zemlja, tamna komora *Aleksandar Mijatović* **30**

Vizualna kultura
U podnožju tvrđave Europe *Nada Beroš* **16-17**
Nomadske strukture megapolisa *Francesco Bonami* **18-19**
Drei Tage bis zum Ende der Kunst *Željko Jerman* **19**
Otok u cyberspaceu *Silva Kalčić* **20**
Spirala kao ustroj svijeta *Ana Sekso* **29**

Film
Pravovjerni elitizam i potrošački populizam *Krešimir Košutić* **31**

Glazba
Most između udaljenih svjetova *Trpimir Matasović* **32**
Retro-futuro-nostalgičnost *Marko Grdešić* **32**
Hrpica krasnih pjesama *Goran Pavlov* **33**

Reagiranja
U šarenoj ambalaži jer tako sam ti draži *Vlado Bulić* **33**

Kritika
Ovisnost o početnim fraktalima *Darija Žilić* **35**
U toplom domu Europe *Katarina Luketić* **36**
Moć pičke, kiborga i ljubomore *Steven Shaviro* **37**

Proza
Livealbum *Benjamin von Stuckrad-Barre* **38-39**
Intimni dnevnik *George Sand* **40-41**

Poezija
Područje pojačanog naoblačenja *Goran Bogunović* **42**

Riječi i stvari
Autonekrofilija *Željko Jerman* **43**
Bijela nedjelja *Neven Jovanović* **45**

@nimal portal
Razgovor sa Žanom Čanađijom *Robert Franciszty* **44**
Vegetarijanski priručnik za početnike *Snježana Klopotan* **44**

Svjetski zarezi
Gioia-Ana Ulrich **46**

Queer portal
Razgovor sa Zvonimirom Dobrovićem *Trpimir Matasović* **47**

TEMA BROJA
Zločin i svjedočenje
Priredila Nataša Govedić

Meduza u zrcalu *Nataša Govedić* **21**
Ono što ostaje od Auschwitza *Giorgio Agamben* **22-25**
Svatko ima svoj Vukowar *Grozdana Cvitan* **26-27**
Pet priča o težini svjedočenja *Bojan Munjin* **27**
Dvije ruke, tisuće života *Nataša Petrinjak* **28**

***Strip* 48**
a softer world

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451, **fax:** 4813-572
e-mail: zarez@zg.tel.hr, **web:** www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Boris Maruna
glavni urednik: Zoran Roško
zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
izvršna urednica: Lovorka Kozole
poslovna tajnica: Dijana Cepić

uredništvo: Grozdana Cvitan, Agata Juniku, Silva Kalčić, Trpimir Matasović, Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

grafički urednik: Željko Zorica
lektura: Unimedia
priprema: Davor Milašinčić
tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

zarez

Teme i dileme

Milan Pavlinović

***Tema:*, časopis za knjigu, dvobroj 3-4, glavni urednik Branko Čegec, Centar za knjigu, 2004., Zagreb**

Nakon prvog dvobroja koji je nagovijestio što bi se moglo nalaziti unutar korica budućih izdanja, iskusni urednik i kvorumaš Branko Čegec nakon duge stanke uređivanja časopisa polako se uhodava. U uredništvo je doveo Edu Popovića, Seida Serdarevića i Tanju Radović što je, prema Čegecovim riječima, jedan od mogućih stalnih sastava. *Tema:* je ovaj put prošarana fotografijama Stanka Abadžića, Ane Bilankov, Vande Mikšić i Roberta Ravnića, što daje fini štih pomalo mrtvačkom dizajnu i prijelomu Zlatka Kopljara. Čini se, naime, da je grafičko oblikovanje najlošiji dio časopisa, ali je ovaj broj bolje "prelomljen" od prethodnog. Sve pogreške vjerojatno se mogu opravdati neusklađenošću uredništva i grafičkog dizajnera, pa se nadamo da će stvari u sjedećim brojevima krenuti nabolje. No, čini se da je publika gladna ovakvih projekata jer Čegec u uvodniku navodi da se *Tema:* dobro prodaje u knjižarama i da su uspjeli skupiti i pedesetak pretplatnika, što nije malen broj s obzirom na vrlo slabu prodaju malobrojnih sličnih časopisa. Da bi razriješio nedoumice nakon prvog dvobroja, Čegec ponavlja da *Tema:* nije časopis za književnost, nego za knjigu.

Ipak, čini se da je ovaj dvobroj na 150 stranica, za razliku od prvog koji se i držao tih zadanih okvira, malo prešao tu granicu. Naravno da u tome nema ništa loše jer su literarni prilozi zaista dobro odabrani. Jednostavno, *Tema:* je u ovom dvobroju otišla pomalo drugim pravcem, ali čitatelj može uživati u svim zanimljivim rukavcima kojim je časopis ispunjen, iako se ipak prepoznaje i koncepcija i stav uredništva.

Rubrika *Atelier Fritz* predstavlja neobjavljene pjesme Tomice Bajsića, priču poljske spisateljice Olge Tokarczuk (u prijevodu Đurđice Čilić Škeljo), četiri kratke priče Senka Karuze, popraćene tekstom Miroslava Mićanovića, priču norveškog pisca Frode Gryttena (u prijevodu Bekima Sejranovića), koji će u sklopu Festivala europske kratke priče boraviti u Zagrebu krajem svibnja, te priču Lucije Stamać. Uz tu rubriku veže se i rubrika *Portreti*, u kojoj je objavljen topao i biografski intoniran razgovor s Imrom Kerteszom, vođen prije no što je autor dobio Nobelovu nagradu za književnost. Uz razgovor je objavljen i ulomak iz pripovijetke *Engleska zastava* u prijevodu Xenije Detoni te esej i osvrt Pétera Esterházyja na stvaralaštvo tog značajnog pisca.

Broj otvara Popovićev, Serdarevićev i Čegecov intervju s piscem Miljenkom Jergovićem, a razgovor je najavljen kao drukčije predstavljanje tog autora od onih koji se svakodnevno serviraju. I zaista, iz Jergovićevih usta ćete doznati koliko mu znače književne nagrade, kako doživljava Zagreb i Sarajevo, što misli o FAK-u, književnoj kritici, javnom angažmanu koji mu stvara paranoju, utjecaju novinarstva na njegovo književno pisanje, te mnoge druge stvari koje se nisu mogle čuti u nekim drugim razgovorima.

Međutim, osobno mi je najzanimljiviji intervju s američkim piscem i urednikom časopisa *The Gobshite Quarterly* R. V. Branhamom. Branham je zaista izvrstan tip, uzbudljive biografije, koji od 2001. uređuje časopis u kojem objavljuje raznovrsne tekstove mnogih svjetskih autora. Zanimljivo je da su strani pisci predstavljeni dvojezično, a uskoro će objaviti i hrvatske autore, primjerice prozu Gordana Nuhanovića i Ede Popovića, poeziju Tomice Bajsića i esejistiku Dubravke Oraić Tolić. Iz razgovora Julienn Eden Bušić s Branhamom doznajemo da i njega muče slični problemi financiranja kao i naše časopise, međutim urednička ideja i širina djelovanja tog pomalo underground književnog časopisa na zavidnoj su razini.

Nedavna polemika potakla je uredništvo na tematski blok posvećen granicama književnosti iz perspektive kritičke recepcije te književne teorije i prakse. Granice između pisanja i književnosti pokušali su na različite načine ispitati Alida Bremer, Tomislav Brlek, Mitja Čander, Velibor Čolić, Bora Ćosić, Bernarda Katušić, Alojz Majetić, Julijana Matanović, Mihajlo Pantić, Magdaléna Platzová, Nikola Petković, Nikica Petrak, Delimir Rešicki, Zoran Roško i Ivana Sajko. Petnaest autora je iznijelo mnogo različitih i suprotnih argumenata, ali su svi utemeljeni i možemo se nadati da će ih pročitati oni koji se najviše pjene u našim literarno-populističkim polemikama, a nemaju pojma o čemu govore. z

zarez

PRETPLATNI LISTIĆ - izrezati i poslati na adresu:
dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Vodnikova 17
Želim se pretplatiti na zarez: 6 mjeseci 120.00 kn s popustom 100.00 kn, 12 mjeseci 240.00 kn s popustom 200.00 kn
Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust: 6 mjeseci 85.00 kn, 12 mjeseci 170.00 kn
Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,
za ostale kontinente 100,00 USD.
PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____
adresa: _____
telefon/fax: _____
e-mail: _____
vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

Krleža kao insipiracija za 3D animaciju

Animirani film *Ciganjska*, premijerno prikazan na 13. Danima hrvatskog filma i nagrađen trima nagradama: *Oktavijanom* za najbolji animirani film, nagradom za najbolju montažu te nagradom za najbolju glazbu, jedini je hrvatski animirani film uvršten u konkurenciju Animafesta 2004. godine.

Film traje 9 minuta i 19 sekundi a potpisuju ga: Marko Meštrović i Davor Međurečan (scenarij, animacija, postprodukcija), Martina Meštrović (inicijalni crteži likova), Boris Wagner (dizajn zvuka) i Igor Grubić (producent).

Rađen gotovo godinu dana, bez ikakve financijske potpore, *Ciganjska* se tekstualno i referentno bazira na jednoj od Krležinih *Balada Petrice Kerempuha*, baladi *Ciganska*, iako je scenarij autorski. Tehnikom kompjuterske 3D animacije u sirovom obliku, tako da se pretvara u 2D plohe, medij 3D animacije približava se estetici i poetici njemačkog ekspresionizma na koji se film referira, te vremenu kada je Krleža pisao svoju poemu. Time su se, kao i samim izborom mračne Krležine balade za tekstualnu podlugu, autori odmakli od filmskog prikazivanja same radnje i konkretne stvarnosti, a usredotočili se na unutrašnji svijet likova, naglašavajući tjeskobu, otuđenost i zbunjujuću potrebu za autodestrukcijom, ukratko patologiju međuljudskih odnosa.

Glazbu u filmu potpisuje etno skupina Cinkuši koja je svjetsku premijeru doživjela uvrštavanjem na glazbeni CD *Rough Guide to the Music of the Balkans* u izdanju World Music Networka.

Za početak svibnja najavljena je promocija filma u Gavelli, s koncertom Cinkuša. Nakon Zagreba, promocije filma u multimedijalnom obliku (koncert, fotografija, film) organizirat će se u još desetak hravstkih gradova Hrvatske (Rijeka, Split, Osijek, Varaždin, Slavonski brod, Pula, Dubrovnik, Vukovar, Zadar). Produkcijski iza filma stoji Kreativni sindikat, novoosnovana sekcija za animaciju unutar Fade ina.

Na web stranici www.mravi.com/ciganjska možete vidjeti storyboard, poslušati glazbu iz filma, te pročitati analitički tekst kao i ponešto o autorima.

Suvremena francuska priča

Milan Pavlinović

***Ars*, časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja, glavni urednik Aleksandar Bečanović, broj 5-6, 2003., Cetinje**

Dvomjesečnik *Ars* izdaju Otvoreni kulturni forum iz Cetinja i Crnogorsko društvo nezavisnih književnika iz Podgorice, a u uredništvu se nalaze i pisci poput Bakše Brkovića i Andreja Nikolaidisa. Jednostavnim, crno-bijelim dizajnom bez fotografija, časopis sliči izdanjima koja su se objavljivala prije tridesetak godina. Bez ikakvih grafičkih ukrasa, *Ars* je časopis kakav se danas rijetko pronalazi i koji pokazuje da vizualni efekt nije bitan ako je sadržaj dobar. *Ars* je onaj tip časopisa kojemu ne treba slikovni imidž da bi privukao čitatelja. Podijeljen je na dva tematski potpuno literarna bloka, a na kraju je objavljeno nekoliko eseja i ogleda, primjerice o Aldousu Huxleyju i njegovu romanu *Slijep u Gazi*, te o dvjema paradigmama europske kulture, Hamletu i Don Quijoteu. I to je sve što se tiče nefikcionalnih tekstova u časopisu. Prvi dio literarnih priloga sastoji se od poezije i proze srpskih i crnogorskih autora poput Milorada Popovića, Željka Stanevića, Jelene Stano, Jovice Aćina, Žanine Mirčevske. Kao prijevodni, izabran je duhoviti tekst slovenskog pisca Evalda Flisara *Dobri vojnik Švejk*, a u tom bloku objavljen je i ciklus pjesama u prozi *Sigurnije mjesto* hrvatskog pjesnika Ivice Prtenjače.

Drugi dio časopisa donosi izbor iz suvremene francuske priče i prevedeno je trinaest priča autora iz Francuske. Priče su preveli sudionici prevoditeljske radionice koju je organizirao Francuski kulturni centar iz Podgorice. Priređivač je imao dva kriterija izbora: s jedne strane aktualnost autora, a s druge želja da se predstave različiti pripovjedni stilovi i struje koje se javljaju u suvremenoj francuskoj priči. Naravno, osim neizostavnog Bernarda-Marie Koltesa, većina pripovjedača je nepoznata domaćoj čitateljskoj publici, a izdvajamo priče Claudea Louisa-Combeta, Lydije Salvayre, Linde Lee, Tonina Benacquiste i Antoinea Belloa. Riječ je o prilično zanimljivom izboru iz produkcije francuskih proznih autora koji može biti svojevrstan link za one koji žele nastaviti istraživati djelo pojedinih autora objavljenih u časopisu *Ars*.

anketa

Ubijanje vremena

Edo Popović, književnik

Navedite nekoliko knjiga koje trenutačno čitate ili namjeravate čitati.

– Čitam *Pjesme Svjetlosti i Sjene* Tomice Bajsića, njegovu netom izašlu zbirku pjesama. To je čista alkemija, poezija dobivena iz Bajsićeva osobnog iskustva i najboljih dijelova Stevensona, Cendrarsa, Pratta, Sampaya, Muñoza i sličnih autora, a sve to uz pomoć formula koje samo Bajsić zna.

Smaknuta lica, knjiga drama Ivane Sajko, plus *Žena bomba* u rukopisu. Redom su to tekstovi koji bude nadu i povjerenje u literaturu.

Njemački prijevod kratkog romana Georgesa Pereca *Kakav to motorić s kromiranim upravljačem stoji tamo u dvorištu?*. Luđački dobar kalambur iz radionice potencijalne literature.

Ako je to ljubav, zbirku priča Mihajla Pantića, čime je Pantić dovršio novobeogradsku trilogiju. Osim što sam stari fan njegovih priča, novobeogradska trilogija, koja osim ove zbirke priča uključuje *Novobeogradske priče* i *Sedmi dan košave*, posebno me privlači jer Pantić tu improvizira na temu koja i mene fascinira, dakle na temu Novog Beograda, Zagreba, Osijeka, Amsterdama, sasvim svejedno.

I, napokon, tu je Cendrarsov (nedovršeni) roman *John Paul Jones*, zapravo biografija osnivača američke mornarice, rođenog u Škotskoj, koji se u trinaestoj godini ukrcao na brod, sudjelovao u Američkoj revoluciji, služio kao kontraadmiral u mornarici ruske carice Katarine II., a umro je u Parizu u bijedi i zaboravljen.

Navedite nekoliko internetskih stranica koje osobno volite ili smatrate vrijednim pažnje.

– Na Internet idem ciljano, kad tražim sasvim određeni podatak, tekst, ili tako nešto. A iz gušta odlazim na www.tinta3d.com. Stranicu grafički oblikuje i uređuje Tomica Bajsić. Osim njegovih tekstova, tu se nalaze i njegovi prijevodi poezije te linkovi na niz zanimljivih literarnih stranica.

www.pipschipsvideoclips.com i www.morsko-prase.hr Vlasnici i kreatori stranica su Ripper i Damir Miloš, dva iznimna čovjeka, dva ekscentrika, koji su konjsku dozu pomaknutosti ubrizgali i u virtualni prostor.

U posljednje vrijeme odem nasumično na stranice koje se bave germanskom mitologijom. Skinuo sam tako pojedine dijelove *Pjesmarice Edda*, a posebno je uzbudljiva i snažna poema *The Vala´s Prophecy*.

Čime se u posljednje vrijeme osobno bavite, što privlači vašu intelektualnu pozornost ili koje vam se teme u kulturi/javnosti čine zanimljivima?

– Pišem. Radim na jednom romanu, na noveli i kratkim pričama. Nadalje, osim gore spomenutih, čitam mnogo drugih pisaca – Emilia Gaddu, Puigov roman *Izdaja Rite Hayworth*, Chatwinov putopis *In Patagonia*, onda priče Franka Moorhousea, pa roman Tima Wintona *Dirt Music*, i da ne nabrajam, čista shizofrenija. Što se trenutačnih tema u kulturi/javnosti tiče, tu mi se ništa ne čini zanimljivim. Izvan participiranja u časopisu *Tema:* nemam vremena za teme koje nameću mediji i institucije i slične gluposti. Potpuno sam okrenut svom poslu, obitelji i nekolicini prijatelja. Za ostalo mi se živo fućka, da budem pristojan.

Kornel Šeper

Močvarni laboratorij različitosti

Milan Pavlinović

Jedan od osnivača Močvare Kornel Šeper u povodu *prve petoljetke* djelovanja kluba govori o pionirskim počecima stvaranja organizirane subkulturne scene, prošlim i budućim planovima te projektima koji su stvorili klub što je promijenio i obilježio sliku zagrebačke alternativne kulture u proteklih nekoliko godina

Klub Močvara je 16. travnja proslavio pet godina postojanja. Jeste li se nadali, kada ste u studentskom klubu Rupa na Filozofskom fakultetu započeli raditi program, da ćete stvoriti respektabilan klub?

– U Rupi smo radili 1997. i 1998., a počeli smo još 1995. s festivalom Ponikve. Nismo se nadali takvu razvoju događaja, iako je to bila naša želja. Već tada smo imali toliko programa da nam je rad u Rupi i u povremenim iznajmljenim prostorima bio nedovoljan.

Prvi prostor je bio onaj u skladištu u Runjaninovoj ulici, a nakon šest mjeseci ste ga morali napustiti. Je li bilo bojazni da nećete moći pronaći novu lokaciju i kako je tekla priča oko svojevrsnog "skvotiranja" tvornice Jedinstvo?

– Bilo je bojazni jer je bilo jako teško naći prostor. Istražili smo cijeli grad i našli prostor u tvornici Jedinstvo kao najbolje rješenje. Predložili smo Gradskom uredu za kulturu da nam ustupi dio tvornice i oni su pristali, nije bilo nikakva skvotiranja. U cijeloj priči je pomogla reputacija koju smo stvorili radom u prvoj Močvari gdje smo se izdignuli iz anonimnosti i gdje smo pokazali da znamo s minimumom financijskih ulaganja napraviti pravi klub.

Panker protiv veslača

Na kojim principima ste formirali i koncipirali program na početku i na koji način su angažirani ljudi za rad u klubu?

– Prije otvaranja Močvare mogućnosti su nam bile jako male jer nismo imali svoj prostor pa smo radili samo koncerte po iznajmljenim prostorima. Kada se Močvara otvorila, odmah smo proširili program na sedam dana u tjednu, što je s jedne strane bila naša želja, a s druge potreba, jer smo morali raditi svaki dan da bismo opstali. Tada nismo imali nikakvu potporu osim od grupe Zli bubnjari, koja je gotovo sve svoje honorare davala Močvari.

Program se sastojao od filmskih večeri, kazališnih predstava, povremenih tribina, koncerata i slušaonica. Ideja je bila da radimo raznolik i kvalitetan program. Udruženje za razvoj kulture, URK, koje vodi Močvaru, postoji od 1995., i tu je bilo uključeno desetak ljudi. Nakon otvaranja kluba potpuno spontano su se počeli priključivati razni ljudi koji su bili oduševljeni otvaranjem Močvare, tako da nas je, volontera, tada bilo oko 40 koji su radili sve u klubu.

Širenjem programa od koncerata demo bendova prema drugim aktivnostima dovelo je i do privlačenja sve većeg broja publike, ali i do sukoba s gradskom vlašću i okolnim stanarima. Bilo je prigovora, primjerice, na provokativne plakate i bendove "vulgarnih" imena. Kako se klub nosio s tim problemima? Na koji način je riješena situacija kad je Veslački klub Croatia htio prilično bezobraznom peticijom preuzeti tvornicu Jedinstvo i problem s čestim napadima skinheadsa na posjetitelje?

– Nosili smo se dobro. Imali smo golemu motivaciju za daljnji rad i smatrali smo da dobro radimo svoj posao i da je to što radimo od velikog interesa za Zagreb i općenito razvoj urbane alternativne scene. Veslački klub je htio preuzeti tvornicu Jedinstvo i preseliti svoj klub tamo, a predsjednik kluba Srećko Šuk je bio iznimno vrijedan u skupljanju potpisa susjeda i lobiranju protiv nas. Slao je svoje predstavnike na sve strane, pa je to došlo i do nas.

Posebno bizarna je bila njegova likovna akcija, gdje je na jednoj strani bio nacrtan nasmiješeni veslač u akciji i pokraj njega panker s iglom u ruci te flomasterom ispisana poruka *Birajte!*. Takve podvale i neutemeljene insinuacije svakom su imalo inteligentnom čovjeku toliko prozirne da to unatoč pritiscima nije moglo proći. Osim toga, policija s kojom imamo vrlo korektne odnose, priče o drogi u Močvari redovito je opovrgavala. Također su bila isticana imena nekih bendova, posebno im je za oko pala grupa Kurac od ovce, što su koristili kao argument protiv nas, a to je izazivalo podsmijehe upućene onima koji su to spominjali. Napadi skinsa na posjetitelje nisu česti, to je potpuna dezinformacija. Klub Močvara je jednom napalo pedesetak huligana, među kojima su se mogli prepoznati Bad Blue Boysi i skinsi, a policijski rezultati nam nisu poznati, možda i zato što ih nema.

Močvara je nešto što je godinama nedostajalo Zagrebu, klub ili kulturni centar u kojem se stalno nešto događa i gdje na jednom mjestu potpuno različita publika može pronaći kulturne sadržaje koji ih zanimaju. Osim Močvare, svakako bi trebalo spomenuti i nevjerojatan napredak KSET-a koji je od studentskog kluba prerastao u klub s jednim od najkvalitetnijih programa u Hrvatskoj, a i šire

Mnogo volje i pozitivne vibracije

Kakva je podrška vlasti i Grada klubu nakon prošlogodišnjih izbora, i što mislite o negativnom odnosu prema subkulturi i mogućim sankcijama i oduzimanjem prostora, na primjer Attacku?

– Podrška grada je dobra, surađujemo s Gradskim uredom za kulturu jako dobro već godinama. Ljudi koji tamo rade potpuno su upućeni u naš rad i maksimalno ga podržavaju. Ne očekujemo nikakve sankcije i ne bojimo se toga. Mislim da je subkulturna scena u Zagrebu dovoljno jaka da je negativan odnos vlasti ne može ugasiti kao što je to bilo prije 14 godina. Attack je imao neodgovarajuće uvjete i, nažalost, čini mi se da se sama njihova organizacija počela osipati te je, među ostalim, i to dovelo do te situacije s njihovim prostorom.

Hoće li se i ovog ljeta održati projekt* Otokultivator *na Visu ili će se Močvara morati povući iz bivših vojnih objekata koje ste sami preuredili?

Napadi skinsa na posjetitelje nisu česti, to je potpuna dezinformacija. Klub Močvara je jednom napalo pedesetak huligana među kojima su se mogli prepoznati Bad Blue Boysi i skinsi, a policijski rezultati nam nisu poznati, možda i zato što ih nema

– Nadamo se da će taj izuzetan projekt nastaviti svoj život na Visu, ali zasad, nažalost, to ne mogu potvrditi zbog nekih neriješenih situacija.

Koliki su bili utjecaj i važnost Močvare u pet godina postojanja?

– Najvažnije mi se čini to što je nekolicina mladih ljudi samostalno i bez ikakva financijskog zaleđa, a s nevjerojatno mnogo volje i pozitivnih vibracija, uspjela stvoriti Močvaru i održati je do danas uz stalni napredak u svakom pogledu, od programa i promocije do tehničkih uvjeta i ljudi koji su se uz rad u klubu osposobili za rad na ponekad vrlo složenim organizacijskim zadacima. Močvara je nešto što je godinama nedostajalo Zagrebu, klub ili kulturni centar u kojem se stalno nešto događa i gdje na jednom mjestu potpuno različita publika može pronaći kulturne sadržaje koji ih zanimaju. Osim Močvare, svakako bi trebalo spomenuti i nevjerojatan napredak KSET-a, koji je od studentskog kluba prerastao u klub s jednim od najkvalitetnijih programa u Hrvatskoj, a i šire.

Nakon brojnih projekata* – Ponikve*, glazbeno izdavaštvo,* Močvarni laboratorij *s raznim radionicama, glazbeni festivali – koji su sljedeći planovi Udruženja za razvoj kulture?

– Plan je nastaviti istim ritmom, raditi što je bolje moguće... Istaknuo bih novi projekt *Močvarni laboratorij* koji je tek počeo i koji je prilična novost u našem radu, jer omogućuje neformalnu edukaciju tijekom dana i plan nam je da se taj projekt nastavi i u sljedećoj sezoni. z

Vijeće prijatelja nije zadovoljno tvojom curom

The Onion

Užasan tjedan – vaša nova djevojka nije zadovoljila očekivanja vaših prijatelja, a majka vam se opet razmeće dobrotvornim djelatnostima i željom da spasi svijet

Nova djevojka ocijenjena nepovoljno na sastanku stručnog vijeća prijatelja

RALEIGH, NC – Preliminarni podaci što ih je u ponedjeljak prikupilo vijeće prijatelja pokazali su da nova djevojka Christine Carr nije primjerena Evanu Lindbladu.

Jedva sam čekao da Christine predstavim svojim prijateljima, rekao je Lindblad (25), apsolvent kliničke psihologije na sveučilištu North Carolina. *Bio sam uvjeren da će im se svidjeti. Ali nakon što sam vidio brojke, postalo mi je jasno da sam doista loše odabrao.*

Nako tri tjedna veze Lindblad je organizirao malenu zabavu kako bi Christine predstavio nasumično odabranim najbližim prijateljima u dobi od 22 do 27 godina. Tijekom večeri Lindblad je stručnom vijeću postavio niz pitanja vezanih uz Christinu Carr, u rasponu od *Što mislite o Christine?* do *Jesu li moji dojmovi o Christine ispravni?*

Lindblad je također potajno promatrao članove stručnog vijeća i pomno bilježio njihove spontane reakcije na Carrovu.

U početku nitko nije želio otvoreno iznijeti svoje mišljenje, rekao je Lindblad. *Ipak, negdje oko 22:45 – dok je najveći dio vijeća u kuhinji ispijao pivo, a Christine je ostala u drugoj sobi – mišljenja su počela izlaziti na vidjelo. Treba li uopće reći da sam ih uredno dokumentirao*.

Prema Lindbladovim riječima, Carrova je najbolje prošla kod petero njegovih prijatelja s koledža. Njih 60 posto izjavilo je kako se *u potpunosti slaže s tvrdnjom* ili *prihvaća tvrdnju* da je *Christine vrlo simpatična*. Carrova je također bolje prošla kod muških članova stručnog vijeća koji su tri puta manje bili skloni pozitivno odgovoriti na tvrdnju *Carrova se loše odijeva*.

Nakon što je pobrojio ocjene što ih je Carrova dobila za kategorije privlačnosti, originalnosti i vjerodostojnosti, Lindblad je utvrdio da je njegova nova djevojka dobila tek 25-postotnu podršku njegovih prijatelja.

Bilo je posve jasno da ih Christine nije oduševila, rekao je Lindblad. *U svakom slučaju, odustajem od plana da je povedem na božićnu zabavu Erica Barrowmana, jer mi predstoji mukotrpno vrednovanje rezultata stručnog vijeća.*

Uz nisku podršku, jedanaest članova vijeća izjavilo je kako je razgovor s Carrovom *nezanimljiv* i *dosadan*. Nadalje, tijekom okupljanja u kuhinji članovi su sastavili popis njezinih negativnih osobina koje bi svakako trebalo mijenjati.

Njezin mi se smijeh jednostavno nije svidio, rekao je Lindbladov prijatelj i suradnik Toni Evers. *Previsok je za moj ukus.*

the ONION®

Nakon što je pobrojio ocjene što ih je Carrova dobila za kategorije privlačnosti, originalnosti i vjerodostojnosti, Lindblad je utvrdio da je njegova nova djevojka dobila tek 25-postotnu podršku njegovih prijatelja

I ne bih imao ništa protiv kada bi dotična pokazala malo bolje poznavanje onoga čime se Evan bavi.

Carrova je prošla loše čak i na područjima za koja je Evan bio siguran da su njezina jača strana.

Christine je lijepa i to nitko ne može poreći. No, istraživanje je pokazalo da članovi vijeća žele osobu zrelijeg izgleda, rekao je Lindblad. *Prugasta majica s dubokim dekolteom zapravo joj uopće nije išla u prilog. Tome se nisam nadao. Ali zato i postoje testovi*.

Do kraja večeri 85 posto Evanovih prijatelja izjavilo je kako se slaže s tvrdnjom da bi si *Evan mogao naći mnogo bolju priliku*.

Blizak sam s Evanom dugi niz godina i doista ga poštujem, rekao je Evers. *No, odluči li nastaviti s tom vezom, visoki postotak mog poštovanja prema njemu mogao bi se značajno smanjiti*.

Iznenađen lošim rezultatima Carrove, Lindblad je tražio od najboljeg prijatelja Jakea Hadlera da mu objasni razlog tako loših rezultata. Hadler je rekao Lindbladu da mu se osvetilo to što je prije zabave veličao Carrovu kao *iznimno duhovitu i nevjerojatno pametnu osobu.*

Evan mi je milijun puta rekao kako je Christine iznimno duhovita, rekao je Hadler. Sve se svodilo na *"Christine je rekla ovo"* i *"Christine je napravila ono". E, pa tijekom zabave sudjelovao sam u šestominutnom razgovoru s Chritine, pokušavajući utvrditi o kojem je kvocijentu riječ i moram reći da se čitavo to vrijeme nije našalila*.

Da očekivanja nisu bila tako visoka, Carrova bi vjerojatno bolje prošla, složili su se članovi vijeća.

Nakon veličanstvenih hvalospjeva očekivali smo nekoga tko nam neće biti tek simpatičan, nego djevojku koja će nas oboriti s nogu, rekla je Lindbladova suradnica Glen Delk. *Da je Lindblad predstavio Christine kao "zabavnu" ili "cool djevojku", vjerojatno bismo je gledali drukčije. On je, međutim, neprestano govorio "Ona bi mogla biti ta" i natjerao nas da je procjenjujemo kao predmet istinske ljubavi, a ne kao puku ljubavnicu.*

Usprkos negativnim rezultatima ispitivanja, Lindblad još nije spreman okončati vezu.

Nikako ne bih želio uništiti cijelu stvar nakon samo jednog stručnog savjetovanja, rekao je Lindblad. *Možda će u budućnosti naučiti nešto više o tematici kojom se bavim. I poraditi na smijehu. Mislim da bi joj to moglo podići prosjek.*

Majka-aktivistica posramila tinejdžera

AUSTIN, TX – Roberta Asher (47), dugogodišnji borac za očuvanje okoliša i ljudska prava, u ponedjeljak je još jednom posramila svojeg šesnaestogodišnjeg sina nakon što se na mjesnoj televizijskoj postaji zauzela za prava najamnih i sezonskih zemljoradnika.

Sjedio sam u dnevnom boravku s prijateljem Joshom (Mardenom), kad je u sobu ušla mama i uključila vijesti, rekao je šesnaestogodišnji Craig Asher. *Na moje veliko čudo, prikazali su je kako - među gomilom odrpanaca - pred zgradom Vijećnice drži govor u kojem je upozorila javnost da se Texas ne pridržava Povelje o zaštiti najamnih i sezonskih zemljoradnika. Skoro sam umro od sramote*.

Od svih majki na svijetu, baš sam ja morao dobiti onu koja je život posvetila iskorjenjivanju ekonomske i socijalne nepravde, dodao je Craig.

Asherova, koja je 1976. godine diplomirala na kalifornijskom sveučilištu Berkely, većinu svojeg života posvetila je borbi za obespravljene. Tijekom godina zauzimala se za prava žena na odlučivanje o trudnoći, za uništenje nuklearnog naoružanja, a 1992. godine sudjelovala je u predsjedničkoj kampanji Jerryja Browna. Nakon što je 1996. godine položila pravosudni ispit na Sveučilištu Texas, osnovala je u Austinu neprofitnu organizaciju koja je meksičkim najamnim radnicima nudila besplatnu pravnu pomoć.

Michelle Asher, Craigova dvadesetogodišnja sestra, rekla je kako je *navikla na majčino aktivističko djelovanje*, ali je dodala kako suosjeća s posramljenim mlađim bratom.

Mislim, u redu je da želi pomoći siromašnim ljudima i to, ali je način na koji to čini stvarno ponižavajuć, rekla je Michelle. *Zar njezini prosvjedi ne mogu biti malo manje javni?*

Tijekom posljednjih osamnaest mjeseci Asherova neumorno nastoji prisiliti vladu Texasa da strože prati rad poslodavaca u stočarskom i zemljoradničkom sektoru, te zahtijeva donošenje zakona kojim će se poslodavce prisiliti da ponude sve potrebne informacije o tretmanu radnika.

Prema postojećim propisima, poslodavci u stočarskom sektoru dužni su registrirati sve radnike pri američkom ministarstvu rada, rekla je Asherova, dok se njezin sin nemirno vrzmao po kući. *Problem je u tome što ne postoji nitko tko bi poslodavce kaznio zbog kršenja te obveze. Mnoge radnike tretira se gotovo kao robove, jer poslodavci znaju kako se radnici nemaju kome požaliti.*

Tijekom godina Asherova je posramila svoju djecu pojavljujući se na televizijskim vijestima, pišući pravdoljubiva pisma uredniku mjesnih novina, držeći govore na sastancima gradskog vijeća, a nekoliko je puta na travnjaku pred kućom postavila različite natpise.

Prošli tjedan mama je u dvorištu postavila veliki natpis na kojem je pisalo "Podržite 343. deklaraciju o ljudskim pravima!", rekao je Craig. *Sreća je što nitko od mojih prijatelja ne zna kako je riječ o nekoj glupoj deklaraciji kojom se od poslodavaca zahtijeva da radnicima ponude ugovore na njihovom jeziku ili tako nešto*.

Predano nastojanje Asherove da poboljša radne i životne uvjete najamnih radnika u Texasu dovodi je ne samo na televizijske ekrane nego i u prve redove prosvjednih marševa.

Jednom prilikom u novinama je objavljena mamina slika tijekom jednog od prosvjeda, a moj profesor društvenih znanosti, gospodin Gemberling, pokazao je sliku čitavom razredu kao primjer "pokušaja da se nešto doista poboljša na razini zajednice", rekao je Craig. *Nedugo zatim, Doug Fritz je iz pozadine učionice povikao "Kompa, mama ti je tenkre", a čitav razred prasnuo je u smijeh. Zar mi je to potrebno? Zar mama ne može pričekati da dovršim srednju školu, pa se onda baviti tim sranjima?*

Michelle je rekla kako je odavno prestala objašnjavati svojim prijateljima čime se njezina majka bavi u životu.

Svi ostali s ponosom ističu kako su im roditelji bankari ili liječnici, rekla je Michelle. *A što bismo mi trebali reći? Da se naša majka bori za pozitivne društvene pomake kroz izravno djelovanje? Da govori u ime onih koji nemaju pravo glasa? Ne bi išlo. Lakše mi je reći da je konobarica.* Z

S engleskoga preveo Višeslav Kirinić

Na meti

Pivska posla

Andrea Dragojević

Sugestija je ovih reklama da se uživati u pivskim okusima može tek u miljeu muške klape, te da je suprotni spol tu izlišan. Žene se kao potencijalni potrošači hmeljnog napitka uopće ne uzimaju u obzir, spotovi govore kako uživanje u pivu nije transrodnog karaktera, nego da je to stvar usko muškog zadovoljstva. To da je kapital bez ideologije ili doktrine

Sjećanje žena na život u socijalizmu, barem kada je u pitanju pivo, mogao bi obilježiti sjetan smješak radi davno, u tvorničkome krugu, dobačenog komplimenta, kada bi im rutinu jedne od radnih subota u nizu prekinuo kolega tada čestom usporedbom: "Joj, drugarice, noge su vam kak' pivske flaše!". Sjećanjem žena na život u kapitalizmu, kada su u pitanju reklamne kampanje za, što domaće, što strane pivske *brandove*, mogla bi pak dominirati nelagoda zbog trenda u kojemu boca piva više nije uobičajeni *okidač* za ulazak u muški svijet (komplimentiranja i komentiranja, druženja, sporta, mokrenja stojeći..., kako su nam dosad sugerirale brojne kampanje), nego zamjena za ženu samu. Klasični *komad* postao je tek surogat za pivo, te kao takav, u srazu s ovom ili onom staklenkom ili limenkom, neizbježno gubi.

Miško ili *Karlovačko*

Ma koliko iritantni bili aktualni televizijski spotovi za *Osječko* ili *Karlovačko pivo*, u kojima se pojavljuju i neka prepoznatljiva domaća glumačka lica, oni i dalje pripadaju onom starom, uglavnom pučkom, mizoginom univerzumu. Tako u reklami za *Osječko* mladić i djevojka (ona je Osječanka Kristina Krepela) guštaju u ispijanju piva, s tim da on neskriveno promatra druge, dok ona stalno nešto *blebeće*. I dok se njezine riječi razbijaju o zid njegova dezinteresa, on će reagirati tek na djevojčin ljubomorni ispad, i to narudžbom još jedne runde, a sve uz slogan: "...pusti priče, uzmi pivo!" Elem, možeš sa mnom dijeliti užitak i birtiju, ali ima da si kuš. U reklamnoj kampanji za *Karlovačko* stvar stoji još i gore: iz stana odlazi djevojka (Olga Pakalović), na opću radost njezina momka i trojice mu prijatelja, a nakon što se oprostila sa svojim kućnim ljubimcem, ribicom Miškom. E sad, caka je u tome što je jedan od četvorice morona bacio majicu na stolnu svjetiljku i ona se zapalila, a nitko vatru ne želi ugasiti pivom. Pa je gase vodom iz akvarija u kojemu je još maločas plivao Miško. Autora reklame toliko je ponijela ideja, osnovni *štos*, prema kojem svojim staništem mora platiti ljubimac odsutne gnjavatorice, da su zaboravili na notornu činjenicu kako se požar izazvan električnom energijom ne gasi vodom ili, još gore, nekom drugom tekućinom s primjesama alkohola. Da je autore vodila logika, a ne mizogini vic, četvorica mladića provela bi se mnogo gore, riječju, bili bi frigani.

Heineken prije Jennifer

No, još su korak dalje otišle one reklamne kampanje za pivo u kojima žene više nemaju čak ni uloge šarmantnih gnjavatorica, nekoga s kim je, istina, teško, ali bez njega još i teže, nego je u njima jasno dano do znanja da su *koke*, bilo da je riječ o naočitim anonimkama, bilo zvijezdama od formata, jednom zasvagda supstituirane limenkama i bocama. Eto, u spotu za *Beck's* vidimo siluetu djevojke koja se, kao na špicama filmova o Jamesu Bondu, izvija u plesnom ritmu, dok spiker deklamira nazovi upit koji, otprilike, glasi: "To je A) Djevojka s kojom si izašao prije pet godina, B) Djevojka koja s tobom nije htjela razgovarati prije pet godina, C) Boca *Beck'sa*". Narafski, tko bi prema silueti prepoznao ženu, ali prema obrisu prepoznati bocu, e, Miško, to je već druga stvar! Mnogo bolje od rasplesane anonimke nije prošla ni slavna *prijateljica* Jennifer Anniston, kojoj je u razvikanoj reklami za *Heineken* zadnjih šest boca tog piva s gornje police, s koje ih nije mogla dohvatiti, oteo neki *geek*, tek nakratko fasciniran susretom s Jennifer, ali zato mnogo trajnije zaslijepljen bocama *Heinekena*.

Budući da i naši proizvođači vole dići nogu ne bi li i njih potkovali, iznjedrili su spot *Fontana* za *Ožujsko pivo*, u kojem tek jedan od trojice zgubidana oko fontane, bacivši čep, sanjari o zgodnoj ženi, koja se ubrzo i pojavi, dok mašta ostale dvojice pivopija ne seže dalje od još jedne boce Žuje.

Svoj svojima – put kapitala

Gdje li su ona stara vremena objektivacije žena?!

Inače, trend koji smo ovdje ukratko opisali i oprimjerili upućuje na još jednu zanimljivu stvar. Općeprihvaćeni je truizam, a on se posebno širi iz redova liberala i zastupnika tržišne filozofije *laisezz faire*, da kapital ne poznaje granice i da je slijep za svaku različitost. U našem slučaju to bi značilo da logika kapitala ne dopušta da se priznaju i poznaju ni spolne ni rodne granice, tim više što se i među ženama mnoga ljubiteljica *birre* znade naći. Ali, jok! Opisane reklamne kampanje ne samo da ne potvrđuju spomenuto liberalističko opće uvjerenje o kapitalu koji ne diferencira nego to uvjerenje izravno potiru. Sugestija je ovih reklama da se uživati u pivskim okusima može tek u miljeu muške klape, te da je suprotni spol tu izlišan. Žene se kao potencijalni potrošači hmeljnog napitka uopće ne uzimaju u obzir, spotovi govore kako uživanje u pivu nije transrodnog karaktera, nego da je to stvar usko muškog zadovoljstva. To da je kapital bez ideologije ili doktrine, što možemo zaključiti i mi na temelju *ad hoc* analize sadržaja nekoliko banalnih reklamnih spotova za pivo, puki je privid.

S raskrinkavanjem zablude tog tipa, naime da je kapital transgraničan, susreli smo se i prije nekoliko godina na jednom seminaru na kojem je jedna izlagačica, govoreći o putevima kapitala u poslijeratnoj Bosni, ustvrdila kako on, suprotno uvriježenom mišljenju, nepogrešivo prati bosanskohercegovačke etničke granice. Naime, ne samo da se, recimo, humanitarna pomoć distribuira po principu *svoji svojima* nego i trase kapitala strogo paze da ne prijeđu u suparnički etnoentitet. Pa su tako investicijska sredstva iz islamskih zemalja bila upućena isključivo na bošnjačke adrese, katolička lova Hrvatima, a pravoslavna Srbima.

A sad tek slijedi Europsko nogometno prvenstvo i sve te spotove treba probaviti! z

Sjećanjem žena na život u kapitalizmu, kada su u pitanju reklamne kampanje za pivske *brandove*, mogla bi pak dominirati nelagoda zbog trenda u kojemu boca piva više nije uobičajeni *okidač* za ulazak u muški svijet, nego zamjena za ženu samu. Klasični *komad* postao je tek surogat za pivo

kolumna

Kulturna politika

Dislociranost

Biserka Cvjetičanin

Mobilnost ljudskih resursa unosi uvijek nove promjene u komunikaciju

Većina zapadnih zemalja suočena je s ubrzanom dislociranosti industrijskih poduzeća u područja s jeftinijom radnom snagom. Takvo kretanje kapitala nije, naravno, novi fenomen, ali ono što obilježava naše vrijeme je *transfer* ne samo proizvodnje nego i stručnjaka iz zapadnih zemalja u azijske, posebno Kinu i Indiju. Mobilnost postaje apsolutni znak našeg vremena. Međutim, političari u zapadnim zemljama su protiv fenomena dislociranosti koji uzima zamah. U SAD-u, u svojoj predizbornoj kampanji, demokratski kandidat John Kerry je borbu protiv takva odljeva stavio u osnovne ciljeve, dok mu proturječe oni koji zastupaju slobodni protok, bilo da je riječ o kapitalu ili ljudskim resursima. Polemike se vode i u nizu drugih zemalja: Njemačkoj, Francuskoj, Španjolskoj, Italiji... Suočen s namjerom Siemensa da uskoro *transferira* 10.000 radnih mjesta u Aziju, njemački kancelar je ukorio industrijalce sklone dislociranosti, nazivajući tu inicijativu "antipatriotskim činom". Tako je pronašao sasvim novi pojam, "patriotsku" ekonomsku politiku. U vrijeme nedavnih lokalnih izbora u Francuskoj isticali su se prijedlozi da se javne pomoći poduzećima uvjetuju zabranom dislociranosti. Predstavnici industrijskih poduzeća, međutim, ističu da je dislociranost "ekonomska nužnost", te sve ankete provedene u industrijskom sektoru pokazuju da više od trećine poduzeća u sljedeće tri godine namjeravaju transferirati dio proizvodnje u inozemstvo. Njemačka federacija privrednih komora procjenjuje da godišnje Njemačku napušta oko 50.000 radnih mjesta. "Liste poduzeća koja se dislociraju čitaju se kao Who's who njemačke industrije", potvrdio je Hans Werner Sinn, predsjednik ekonomskog instituta Ifo. Premda dislociranost poduzeća predstavlja samo tri do pet posto u ukupnom broju radnih mjesta, neki zahtijevaju dogovor na europskoj razini u suprotstavljanju ovom kretanju.

Mobilnost, znak našeg vremena

U globalizirajućoj ekonomiji, dislociranost je jedan njezin element koji doživljava rast u potrazi za bržim, jeftinijim i svim drugim pogodnostima proizvodnje. Budući da s dislociranosti nije obuhvaćen samo protok kapitala, nego i ljudskih resursa, jer ona subsumira i kretanje stručnjaka i radne snage općenito, dolazimo do pravog izazova u 21. stoljeću – kako slobodno kretanje ljudskih resursa utječe na interkulturnu komunikaciju koja se danas nalazi u središtu pozornosti Unesca, Vijeća Europe i mnogih vladinih i nevladinih organizacija, ali i dalje na marginama Svjetske trgovinske organizacije. Istraživanja o tome tek predstoje.

Mobilnost ljudskih resursa unosi uvijek nove promjene u komunikaciju. U drugoj polovini 20. stoljeća društva je obilježio multikulturalizam (dijelom su uzroci, primjerice, dekolonizacija, ratovi ili političke krize) zasnovan na shvaćanju kulturne i jezične raznolikosti kao osnovnog razvojnog resursa i na interakciji kultura. Transnacionalnu mobilnost u kulturi posebno potiču kulturne mreže kao fleksibilan i otvoren način komuniciranja. Nakon *booma* kulturnih mreža u Europi osamdesetih i devedesetih godina prošlog stoljeća, svjedoci smo uspostavljanja brojnih mreža u azijskim zemljama, primjerice Kini, Koreji, te Australiji koje se, slijedeći logiku dislociranosti, sve više umrežavaju na drugim kontinentima.

U Europi, međutim, postoji opasnost zatvaranja kulturnih mreža u europske okvire. Samo za ilustraciju, u nekoliko sljedećih mjeseci održava se više konferencija kulturnih mreža isključivo posvećenih europskoj tematici, primjerice *Praćenje kulturnih politika i trendova u Europi, Europska vizija: od kulturnih politika do mreža, Umrežavanje za umjetnost u Europi, Kulture u proširenoj Europi...* Nedostaju dragocjena iskustva izvaneuropskih zemalja. Smisao je mreža u što širem povezivanju kultura, što široj razmjeni ljudi, znanja i dobara, u razvoju otvorenog i inkluzivnog svjetskog prostora suradnje, pa će veliku važnost za budućnost mreža imati dokument u pripremi o europskoj kulturnoj vanjskoj politici, na primjer s aspekta suradnje sa zemljama mediteranske južne obale.

Mobilnost i interkulturna komunikacija bit će i u središtu druge Svjetske konferencije mreže Culturelink, koja će se održati 2005. u Zagrebu i koja će predstaviti neke rezultate istraživanja na tu temu.

	PET 23	SUB 24	NED 25	PON 26	UTO 27	SRI 28	ČET 29	PET 30
15.00		kino Tuškanac 1, **«Party Monster»** SAD, 2003.	kino Tuškanac 1 **«Trevor»** SAD, 1994. **«Bathroom Stories»** SAD, 2003, **«Queer Web»** SAD, 2002., **«Straight In The Face»** Kanada, 2002. **«Night Blue»** SAD, 2002., **«A Feast Of Friends»** Francuska, 2003.	kino Tuškanac 1 **«Monster»** SAD, 2003., 109 min, režija: Patty Jenkins	kino Tuškanac 1 **«Invitation»** Australija, 2002. **«Intent»** SAD, 2003., **«Spit»** Kanada, 2000. **«Last Supper»** Njemačka, 2002. **«Alice»** Francuska, Velika Britanija, 2002.	kino Tuškanac 1 **«Dressed To Drill»** Kanada, 2002. **«How To Mend A Broken Heart»** Kanada, 2002. **«DEBS»** USA, 2002. **«Breaking Up Really Sucks»** SAD, 2001. **«The Road To Love»** Francuska, 2001.	MM Centar, Savska 25 **«Oi! Warning»** Njemačka, 1999.	MM Centar, Savska 25 **«Gay Skins - documentary»** Irska, 2003., 60 min, **gost:** redatelj Karl Hayden
17.00		kino Tuškanac 1 **«Venus Boyz»** Švicarska, Njemačka, SAD, 2002. režija: Gabrielle Baur gosti: Del LaGrace Volcano, Indra Windh + **DRAG KING SHOW**	kino Tuškanac 1 **Bollywood filmovi** **«Manjuban Truckdriver»** Indija, 2002. **«Stinging Kiss»** Indija, SAD, 2000. **«The Pink Mirror»** Indija, 2002. gošća: Natasha Mendonca	kino Tuškanac 1 **«Two Cars, One Night»** Novi Zeland, 2003 **«Lucky Bugger»** Velika Britanija, 2002. **«Give Or Take An Inch»** SAD, 2003. **«Two Minutes After Midnight»** Velika Britanija **«Komrades»** Kanada, Rusija, 2003.	kino Tuškanac 1 **«Jim In Bold»** SAD, 2003.	kino Tuškanac 1 **«Don't You Worry, It Will Probably Pass»** Švedska, 2003.	kino Tuškanac 1 **«Nathalie»** Njemačka, 2002. **«Little Black Boot»** SAD, 2004. **«A Swiss Rebel: Annemarie Schwarzenbach 1908 - 1942»** Njemačka, Francuska 2000.	kino Tuškanac 1 **«The Moment After»** SAD, 2002., **«Paradisco»** Francuska, 2002. **«Companions: Tales From The Closet»** Švedska, 2001.
19.00	19:30 kino Europa, Varšavska 3 **«Powerplay»** Nizozemska, 2004., 3 min, 35mm režija: Greg Lawson **«Yossi & Jagger»** Izrael, 2002., 67 min, 35mm režija: Eytan Fox **gosti:** redatelj filma Powerplay Greg Lawson te ekipa filma Yossi & Jagger - producent Gal Uchovsky, glavni glumac Yahuda Levi te pjevač Ivri Lider	**DRAG KING SHOW +** predavanje (traje do 20:30)	kino Tuškanac 1 **«The Far Side Of The Moon»** Kanada, 2003.	kino Tuškanac 1 **«Gosta & Lenart»** Švedska, 2001. **«Masturbation: Putting The Fun Into Self-Loving»** SAD, 2002. **«The Politics Of Fur»** SAD, 2002.	KD «Vatroslav Lisinski», Trg Stjepana Radića 4 **The London Gay Symphony Orchestra, Velika Britanija** posebna gošća: **Radojka Šverko**	kino Tuškanac 1 **Bollywood filmovi** **«Beauty Parlour»** Indija, Pakistan, 2000., **«Tales Of Night Fairies»** Indija, 2002. Gošća: Natasha Mendonca	kino Tuškanac 1 **«La Lait Nestle»** Francuska, 2002. **«Beyond Vanilla»** SAD, 2001. **gost:** redatelj Claes Lilja	kino Tuškanac 1 **«Lily Festival»** Japan, 2001.
21.00		kino Tuškanac 1 **«Cachorro»** Španjolska, 2004.	kino Tuškanac 1 **«The Best Kept Secret»** Španjolska, 2003 **«Goldfish Memory»** Irska, 2002.	kino Tuškanac 1 **«His Brother»** Francuska, 2003.	kino Tuškanac 1 **« Walking On Water»** Australija, 2002	kino Tuškanac 1 **«My Mother Likes Women»** Španjolska, 2002.	kino Tuškanac 1 **«With What Shall I Wash It?»** Španjolska, 2004 **«Wild Side»** Francuska, 2004.	kino Tuškanac 1 **«Ken Park»** SAD, 2002.
23:00	Tvornica, Šubićeva 2 **«Tvornica snova» nastupaju:** Žarkoff, Hrvatska, The Most (Princes Julia and Luke Howard) - London, UK GNU Girl Power Lounge -(audio-Ghetto Booties, video missL) - Zagreb, Hrvatska...	Točkica, Mesnička **«Keep It Inside»** The Cock: DJ Tasty Tim, London, UK DJ Rokk, London, UK DJ Sergej, Zagreb, Hrvatska	Gjuro, Medveščak 2 **«Ponašanje vremena»** Mark Moore (S-Express), London, UK Marjan Felver, Zagreb Markan, Zagreb		Gjuro, Medveščak 2 Queer kratka priča – predstavljanje rezultata natječaja John Kelly & Co., New York, SAD **«Hot Shiny Nights»**	KC Centra Kaptol, Nova ves	kino Tuškanac 1 **«The Raspberry Reich»** Kanada, Njemačka, 2004.	**Queer Hip Hop** QBoy, Ms Fontaine, Wayne Latham, Velika Britanija DJ Ipek, Berlin, Njemačka gosti: plesači Sabuha & Erdal

www.queerzagreb.org **prodaja ulaznica na blagajni kina Tuškanac**

Branko Brezovec

U logorskom krugu

Rade Dragojević

Razgovor s istaknutim kazališnim redateljem o upravo postavljenom *Petom evanđelju*, odbijanju komemorativnosti, devalvaciji emocija, svjetskom i hrvatskom kazališnom životu, odnosu straha i morala

Branka Brezovca ne mora se posebno predstavljati. Osim toga, dosta se toga o ovome režiseru doznaje i iz intervjua koji slijedi. Tu krupnu figuru domaćeg teatra, koji je nedavno u ZKM-u režirao *Peto evanđelje* Slobodana Šnajdera, a po dnevničkim zapisima jasenovačkog logoraša Ilije Jakovljevića, najprije smo zamolili da prokomentira iznenađujuće dobar prijem spomenute predstave. I u tom odgovoru, ali i kasnije, sugovornik je pokazao neočekivano mnogo entuzijazma.

Ono što je odmah upalo u oči bilo je da je kritika nakon premijere Petog evanđelja mahom bila pozitivna, čak i ona koja je dolazila iz miljea malograđanskog tiska. Je li vam to bilo neobično?

– I jest i nije. Mi imamo već prilično iskustvo svakojakih recepcija, ovo je već trogodišnje gombanje; nakon *Velikog Meštra sviju hulja* i *Kamov, smrtopisa* već treća predstava koja se žestoko bavi hrvatskom stvarnošću. Ali znate, ja polazim i od ove pretpostavke: kad je čovjek u nečemu uporan i kad dovoljno dugo izdrži u svojim rasporedima, onda to ljudi naposljetku i prihvate. Recimo da je to moj optimistični odgovor na nezgodu vašeg pitanja. Prije deset, petnaest godina takva aklamacija nije se mogla dogoditi, odnosno nije se moglo dogoditi da se pripremi prostor umjetničke i organizacijske kuraže za ovakvu vrstu predstave. Danas je tu na djelu i lukavstvo političkog uma kad su ocjene ove predstave u pitanju, lukavstva koje, dakako, treba čitati s razine prijetvorne države. Rezultat toga je da danas imamo komotniji prijem, u okolnostima već sasvim zrelog mehanizma vlasti, koja je na drugim političkim i moralnim pozicijama od nas nego prije. Najveće prijepore oko naših predstava imali smo upravo za vrijeme, kako se to obično naziva, one lijeve, intelektualnije vlasti. U svakom slučaju, predstava je već dobila pozive na nekoliko međunarodnih festivala, pa lukavost političkog uma s tim hoćeš-nećeš želi računati.

Red je napokon i Brezovca pohvaliti

Jeste li razmišljali o tome da ste možda jednu politički vrlo opasnu temu zamotali u dovoljno estetike pa da je onda može progutati i srednjoklasna, buržoaska publika, što, donekle, potvrđuje i spomenuta kritika?

– Još od grupe Coccolemocco ne libim se raditi politički žestoke stvari. Ali jezik kojim smo u Coccu pokušali govoriti uvijek je težio biti sofisticiran, pomalo kvijetističan, uvijek dovoljno *prijeko* neposredne političke retorike, ali i, kako bi rekao Matan, *u stranu* od kazališne političke mrzovoljnosti tipa mladih Histriona, i bezobzirnog političkog optimizma poetike Ljubiše Ristića. Na taj se način pokušavalo boriti protiv ideologizacije kulture i stvarnosti. Coccolemocco je govorio nekim drukčijim jezikom, žestokim, ali jezikom s odgodom, jezikom koji je promašio smjer prema centru i bistrio se odbijanjem od njega. Danas, prvobitne nakane *Meštra* ili *Petog evanđelja*, u smislu djelotvornog jezika, bile su vrlo skromne, govoriti na način žurnalističke oštrine jednog *Ferala* nikad nam nije padalo na pamet. Meni, kao i Šnajderu uostalom, u ovoj je predstavi bilo jasno da se temi ne može pristupiti standardima brehtijanskog političkog teatra, kao što se, s druge strane, ne može ići ni na onu vrstu vizualne osude koju tako moćno nudi film. Nazovite to čemu smo se mi priklonili kako želite – elitizmom, narcizmom, arendtovskom pozicijom *između svih stolica* – ali to je naš svjesna odluka.

Možda je riječ o nekoj vrsti političke korektnosti koja kaže: hajde, dobro, red je napokon i Brezovca pohvaliti?

– Ha, možda ste u pravu. Dosad ga nismo uspjeli uništiti odbacivanjem, vidi vraga, bavi se time već godinama i ne ide mu tako loše, sve je deblji, zbirka vina mu je sve bolja, kupio je ženi novi auto, pa će se, pohvalimo li ga, možda barem zamisliti. I u tome ima istine, to bi mogao biti ozbiljan napad na kriterij ustrajnosti koji sam spomenuo. Ta je ustrajnost računala na formulu: uvijek biti dva koraka ispred i biti veseo. Efekt začudnosti, usuprot automatizmu recepcije. U toj aklamaciji ima neke potmule ironije.

Da ipak nije sve idilično u recepciji pobrinuli su se neki koji su primijetili, recimo, da ste jasenovačkom korpusu pitanja pristupili montipajtonovski. Kako to komentirate?

– Pa dobro, zašto ne i montipajtonovski. Logor je društveni mehanizam koji ponavlja sve komponente ljudskosti vanjskog svijeta

Meni, kao i Šnajderu uostalom, u ovoj je predstavi bilo jasno da se temi ne može pristupiti standardima brehtijanskog političkog teatra, kao što se, s druge strane, ne može ići ni na onu vrstu vizualne osude koju tako moćno nudi film. Nazovite to čemu smo se mi priklonili kako želite – elitizmom, narcizmom, arendtovskom pozicijom *između svih stolica* – ali to je naša svjesna odluka

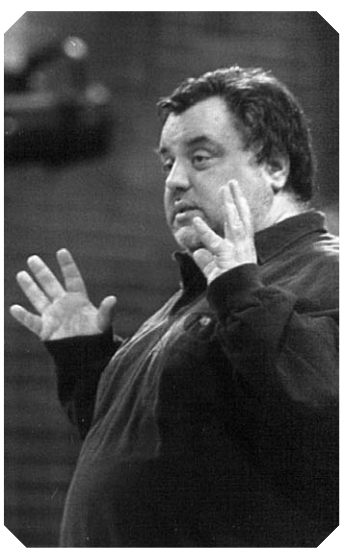

i koji ih svojim siromašnim mimezisom zapravo slavi i ponovno ritualizira. Ima jedan sjajan Jakovljevićev stih: *Iz sna se u san probudiše druzi.* Kad se probudite u tom Jasenovcu, to je kao da ste se iz jednog sna prebacili u drugi i u tom smislu oštrica, rez stvarnosti, malo pomalo se otupljuje i sve postaje moguće. U tom kontekstu moralni aspekt, i to je vrhunac Jakovljevićeve lucidnosti, postaje potpuno problematičan. Jer ako postoji strah i ako ste u nekom sistemu represije, kao krvnik ili žrtva svejedno, onda taj represivni mehanizam proizvodi fantazme na sve strane. Postoji fantazam straha okrenut na obje strane i mislim da je Šnajder, brižljivo čitajući Jakovljevića, to fino podcrtao istaknuvši tjeskobu ustaša pred nevidljivom logorskom hidrom hebrangovski orijentirane partije. Predstava se upinje oko cjeline složenosti tog mehanizma koji je proizvodio i erotičko-samilosne učinke između suprotstavljenih strana. Također, u tom su sistemu represije postojale razine mržnje unutar same logoraške zajednice, sami su logoraši na operativnoj razini bili dijelom odgovorni za funkcioniranje tog sistema, čime crno-bijele podjele postaju krajnje ugrožene. Da skratim, ako netko želi čitati predstavu, poput onog kvazikritičarskog pajaca iz *Globusa*, kao montipajtonovsku, nemam ništa protiv toga, ja ću ga još i uputiti na niz trivijalnijih kriptoznakova kojima predstava operira.

Reakcije publike

Može li se komparirati recepcija njemačke publike s primanjem predstave u Hrvatskoj?

– Mislio sam da će postojati veće razlike u kritici i doživljaju publike, ali nije ih bilo. Riječ je gotovo o unisonoj koncentraciji i, što je još čudnije – o paralelizmu odobravanja. I tada vam se učini da ste predstavom otvorili jedan prolaz prema onom gledateljevom krležijanskom *fundamentalnom egu*, što, uostalom, redateljski pokušavam čitav svoj radni vijek. Pretrčati preko svake ideologije, svih znakova i sintakse te dosegnuti neko temeljno Ništa. Jedino možda u Njemačkoj nije osvanula nijedna ovakva kritika koja laprda Monty Pytone, sve su, oprostite na jednoumlju, bile u superlativima, kako bi rekao Valéry – *govor u cvijeću*, što se gotovo nikad ne događa. Ako ništa drugo, nekome kritičaru trebala bi smetati stolica bez naslona ili već nešto drugo, razumljivo trivijalno. Reakcije publike, pak, bile su, za moj ukus, pretjerano dirljive; kako imam brehtijanski pristup gledatelju i volio bih da on više spaja nego da emotivno puca, možda i nisam tim reakcijama najoduševljeniji, naime time da se ljudi toliko uživljavaju u predstavu, da ridaju s glumcima. U Njemačkoj su ljudi predstavu doživjeli možda i emotivnije nego ovdje.

Bila je i jedna kritička opaska u novinama da vi, skupa sa Šnajderom, u ovom za Hrvatsku osjetljivom političkom trenutku, a on pretpostavlja odvođenje hrvatskih oficira u Haag, opet raspredate o krivnji Hrvatske.

– Ja na taj način ne znam razgovarati. Mislim da je lijepo i meni posebno drago da smo i *Meštra* i *Peto evanđelje* mogli u tako reprezentativnom formatu predstaviti njemačkoj publici i da su ti ljudi nagradili hrabrost zekaemovskog ansambla koji se upustio u žestoko suočavanje s hrvatskom žestokom poviješću koja, kako kaže Šnajder, nikako da prođe. Ta vrsta, kako kažete, "kritičkih opaski" zapravo ponavlja matricu koja se u mnogo žalosnijem smislu vuče za filmom *Svjedoci*. Opet su tu neke zavjere, opet se prodajemo, mi gostujemo u Hamburgu, a Brešan u Berlinu, gdje svi skupa van iznosimo naš prljavi veš. Meni je to sve neinspirativno, a Šnajder jedva čeka da ga netko o tome nešto pita, pa ukazujem na njegove kolumne u *Novom listu*.

Klimaks tišine a ne komemoracija

Je li u slučaju* Petog evanđelja *postojala početna ideja da se predstava radi na samoj jasenovačkoj lokaciji?

– Šnajder je imao takvu ideju, ali se meni to nije nešto posebno svidjelo, kao što mi se ne sviđa ni da se u teatarski okvir stavlja bilo koja vrsta komemoracije. Bilo koju vrstu društvenog pijeteta zamišljam temeljenu na *klimaksu tišine*, kako je to Brook lijepo predložio, komemoracija je za mene više pitanje dubokog, usamljenog muka koji pristiže iz bezrazložnog ponora vlastite egzistencije, pa nije potrebno od toga praviti neku vrstu socijalnog mitinga. Takva mi se gesta, dakle, čini neprimjerena. Kad smo prvi put

išli gledati Jasenovac, Šnajder čak nije htio ni prezalogajiti u Jasenovcu, jer da se ne može piti vino i variti u takvu jednom prostoru memorije smrti. Onda sam mu kazao da mu to jednostavno ne stoji. Jer, što bi onda ljudi koji žive u Jasenovcu morali raditi? Samo vegetirati milosno hvatajući silnice boli koje struje tim prostorom? Naravno da ne. Šnajder je na kraju nevoljko sjeo za stol, a nakon nekoliko rundi njegova se početna zapreka raspala. Nisam mislio da se relevancija te predstave nužno mora vezati uz društvenu, političku korektnost i kurtoazno suosjećanje. U svojim se predstavama ionako maksimalno ozbiljno i predano pripremamo za svoje teme, a dospijevamo li biti maksimalno ozbiljni u rezultatu, to je pak drugi par rukava.

Je li danas kad je sve emocionalizirano – politika, mediji – uopće moguće raditi brehtijanski tip predstave, dakle onaj tip bez užívljavanja i šmrcanja u teatru?

– Ne bih se složio da je sve oko nas emocionalizirano. Ako gledate one super bedastoće, glumačke audicije koje sramotno vode Zijah Sokolović ili Krešimir Dolenčić, i u kojima se od kandidata traži da iz jedne *flash* situacije u drugu budu ovakvi i onakvi, da skaču od jedne emocije k drugoj, tada vam je jasno da je došlo do potpune devalvacije emocija u korist emotivnih klišeja. Zato sve više cijenim emociju u teatru, ali da bi bila autentična moram joj izmaknuti svaki površni, trivijalni poticaj. Emocija mora nastati na tržištu emocija, ona mora nastati u suradnji, izmještanjem, izbijanjem iz drugih emocija i nenadanih struktura osjećaja.

Svjetska kazališna situacija

Koji kolegij predajete na ADU?

– Od prije dvije godine predajem suvremenu, inovativnu režiju; bavim se i pokušavam komunicirati estetički sustav na koji je prije desetak godina na ADU bilo bogohulno i pomisliti. Sadržaj kolegija u dijakronijskom smislu počinje tamo gdje počinje zbilja suvremenog teatra, a prestaje njegova katalogizirana povijest. Počinjemo od Grotowskog, Living Theatrea i teatra šezdesetih pa na ovamo, sa snažnim naglaskom na ono što se upravo danas događa u svjetskom teatru. Da bi taj kolegij bio što zahuktaliji i vjerodostojniji, kao što znate, imam sreću da već dobar niz godina putujem po svijetu, a najviše po njegovim zaigranim rubovima. Surađujem s Gordanom Vnuk u vezi s programom hamburškog Kampnagela i odgovaram za cjelinu međunarodnog programa. To me tjera da, godišnje, što uživo što na videu, odgledam 500 do 600 predstava; u tom smislu sam bezobrazno ambiciozan, baš kao i u svojim predstavama. Usuđujem se reći da nas, takvih gledateljskih monstruma, u svijetu nema mnogo, ali da takav pregled svjetske situacije, uz svu ljepotu tog posla, dosta iscrpljuje. Kad sam studirao, zagrebačka Akademija bila je negdje na pozicijama starog dobrog Maxa Reinhardta, što će reći da je na njezinu satu bila 1920. godina, i sve je nakon toga bilo popraćeno pljuvačkom i proglašavano psihijatrijskim kompleksom. Osim vesele teorije, imamo i praktički rad, u kojem studenti pod suvremenim teatarskim pretpostavkama biraju slobodno što će raditi, i to je njihov završni ispit prije diplomskog rada. U svakom slučaju, to mi se čini velikim napretkom, a takav kolegij je rijetkost i u presjeku evropskih kazališnih škola.

Kad kažete da imate uvid u svjetsku situaciju, možete li možda reći kako biste vi osobno napravili presjek ovog trenutka u svjetskom teatru? Možda na način kako je to učinjeno na jesenskom Festivalu kazališta u Zagrebu?

– Ja sam snažno vezan uz Eurokaz i uživam što taj festival u izboru predstava pokušava maksimalno podržavati najsuvremenije scenske rizike i proboje. Eurokaz ima koncept, a festival s konceptom ima vrlo malo evropskih kulturnih metropola. Inače, festivali obično nastaju po principu pokvarenog telefona: moraš se derati da te druga strana čuje, a suvislo razvijati konverzaciju je uzaludno. Festivali se strukturiraju kao modni *krik*, tko se više dere taj bolje prolazi, o čemu je tu riječ – pokvareni telefon nejasno šumi. Da biste stvorili relevantan festival morate mnogo putovati, a to košta i novaca i živaca. Tu su mnogi u deficitu pa žive po logici osluškivanja ili prepisivanja.

Zašto je prošlojesenski festival u Zagrebu nastao takvim procesom potpune nervne i mentalne lagodnosti, a imao je, čak u europskim relacijama nepregledan novac, možda treba pitati neurotične političare tipa Vesne Pusić. Najlakše vam je da uzmete pet-šest uglednih novina, pogledate što je dobilo dobre kritike i na temelju toga pravite program. Tu ne možete nešto bitno pogriješiti, ali ima li to ikakva smisla i vrijedi li to tog novca, drugo je pitanje. Uostalom, festivali hrvatskoj kazališnoj situaciji ionako ne pomažu previše. Ni Eurokaz a kamoli Festival svjetskog kazališta neće bitno potresti naše kazališno životarenje. Zapravo bi trebalo raditi što manje festivala, a više raditi na i s ljudima koji vode kazališne kuće i projekte. S informacija prijeđimo na djela. U tom smislu mi se čini da Eurokaz ima pravu mjeru, financijski nije skup, a za taj novac provokativno sabire ono što trenutačno krči put prema onom relevantnom u suvremenom svjetskom teatru.

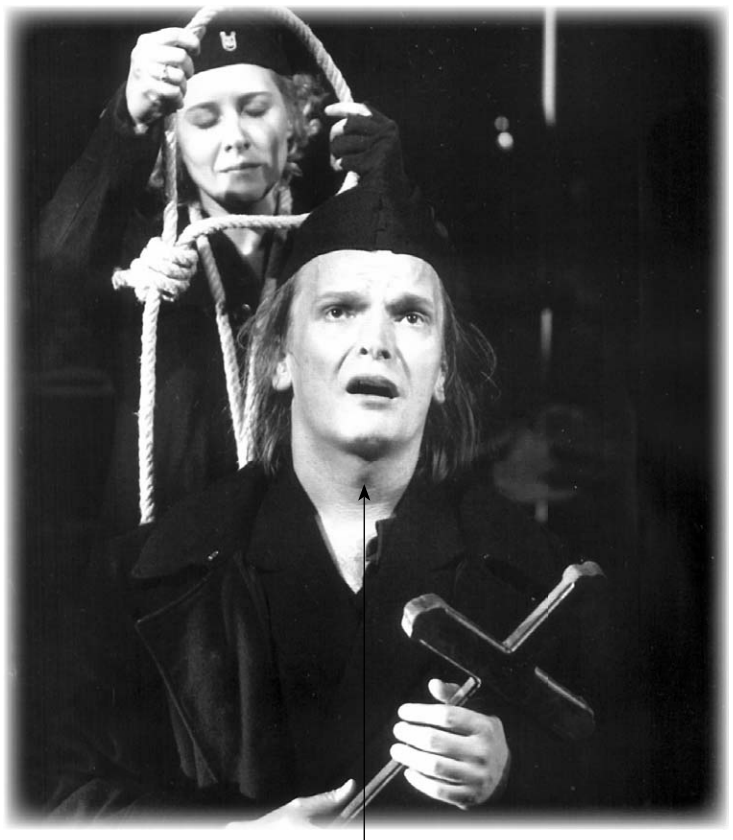

Ako je ovdje nešto novo, onda je upravo to da u predstavi nema one dobro nam znane uravnilovke sjećanja, ali ona istovremeno ne posjeduje ni onaj teleološki zadah koji se redovito valja hrvatskom kulturom. Ovdje se nitko ne ispričava za svoje postupke ili ih gleda na pozadini vječnosti; imate samo čovjeka suočenog sa svojim vlastitim strahom. Kad se čovjek boji, onda nema morala, samo se predaje i želi preživjeti. Predstava je na određeni način i apologija tog *élan vitala*

Reorganizacija hrvatskog teatra

Što biste promijenili u domaćoj slici teatarskog života kad bi kojim nevjerojatnim slučajem dobili takvu mogućnost?

– Dovoljno sam odrastao da znam da ne postoji nijedna struktura – politička, društvena, umjetnička – koja bi me u Hrvatskoj na tako nešto uopće potaknula ili u promjenama pratila, pa čemu dalje o tome razglabati. Hrvatski teatar trebalo bi približiti onom organizacijskom shvaćanju teatra koje vlada u cijeloj Evropi. Sistem teatara kakav je u nas, u dobrom dijelu Evrope uopće ne postoji, osim možda u Njemačkoj. Ne postoje nacionalne kuće, dakle institucije koje se ne moraju brinuti za kvalitetu repertoara, jer su osigurane apstraktnom formulom nacionalnog kulturnog digniteta. U Belgiji se, recimo, nacionalni teatar sam ukinuo, on ne postoji u svojoj autoritarnoj funkciji i kao takav se sam stavio na tržište, te sada konkurira sa svojim programima svakom drugom projektu. Čak se i preselio na periferiju grada. Recimo, u nas se nikad neće dogoditi da kompletna grupa Rosas, koja je bila na Eurokazu 1987. i 1990., nakon potvrde svojih globalnih kvaliteta preuzme odgovornost nacionalnog baleta. U nas ćete imati samo neke bolje ili slabije derivacije ruskog klasičnog stila i u osnovi pantomimskog mišljenja, nekog tzv. neoklasicizma, i ništa više.

Koje je mjesto ZKM-a u toj konstelaciji?

– ZKM je jedini ozbiljan hrvatski teatar koji govori iz obzora suvremenosti, iako mu se baš, ako se želi, može ponešto zamjeriti. Ponosan sam da svemu tome mogu dati svoj doprinos. U svakom slučaju, Šnajder radi odgovorne predstave u zadanim financijskim gabaritima, s budžetom gotovo identičnim jednoj potpuno neambicioznoj Gavelli. Nema tu, dakle, ničega skrivenoga, nikakvih dodatnih fondova, kako se može činiti i kako su nam nerijetko predbacivali. Ovdje su samo ljudi koji žele raditi.

Što bi ova predstava bila u kontekstu sadašnjeg repertoarnog trenutka u Hrvatskoj i Zagrebu?

– Kuriozum *Petog evanđelja* je u tome što prvi put na hrvatskoj sceni možete vidjeti ustaške uniforme u zavidnim količinama. Rad na predstavi uozbiljio je jedan fantastično talentiran, mlad ansambl, i to je najveći – ne samo unutarnji – dobitak predstave. A pitanja koja je predstava postavljala u svojoj gradnji nisu bila laka; recimo, hoće li nas tko dočekati iza ugla nakon predstave, jer nije tako jednostavno igrati likove stvarnih osoba, poput Luburića, itd. Predstava je voljela Šnajderov tekst, ocijenili smo da se tekst više oslanja na Dostojevskog nego na Šuvara, a Šnajder se pokazao iznimno kooperativnim za anarhizam redateljske i izvođačke operative.

Što će od te predstave ostati Zagrebu i Hrvatskoj, teško je reći. Ako je ovdje nešto novo, onda je upravo to da u predstavi nema one dobro nam znane uravnilovke sjećanja, ali ona istovremeno ne posjeduje ni onaj teleološki zadah koji se redovito valja hrvatskom kulturom. Ovdje se nitko ne ispričava za svoje postupke ili ih gleda na pozadini vječnosti; imate samo čovjeka suočenog sa svojim vlastitim strahom. Kad se čovjek boji, onda nema morala, samo se predaje i želi preživjeti. Predstava je na neki određeni način i apologija tog *élan vitala.*

Gdje je ljevica danas

Možda se vi osobno sami rado deklarirate kao transideologičan. No, ipak ste vi lijevi, zar ne?

– Naravno, ali koga to zanima. Gdje je ljevica danas, to vam je tema za Šnajdera, to je njegova pjena za brijanje. Ni u Njemačkoj nisam želio davati intervjue, povlačiti paralele, sve sam to prepustio njemu, i bilo mi je drago da uživa u tome. Čini mi se nevažnim isticati svoj subjektivni takt za, recimo, socijalnu problematiku. Mene vam mnogo više od toga zanima kako ustrojiti jedan kazališni oblik koji će zahvatiti stvarnost u njezinoj vitmanovskoj punini. Ili, kako bi rekao Piscator: *Ne želimo gledati epizode iz nekog doba, već to doba samo.* To je meni bio glavni problem i poticaj, a Šnajderu sam prepustio sve ostalo.

Hoćete li raditi* Glembajeve*?

– Oko obvezujućih stvari hrvatske pismenosti dugo sam okolišao. U njih sam mogao upisati samo ironiju, a to mi se ne čini dovoljnim. Činili su mi se zanimljivijim neki rubni ljudi, poput Nikole Šopa, kojeg smatram najvećim hrvatskim perom. Sada mi se, pak, čini da razumijem onaj Gavellin naputak o mikelanđelovskim proporcijama glembajevskih likova, pa ću pokušati.

Razgovor sa Sotonom

Za mene je inteligencija prilično jednostavna, dok je glupost doista čudesno dostignuće. Inteligentni ljudi mogu raditi naporne mentalne trikove; to zahtijeva mnogo discipline i okretnosti, nešto poput sinkroniziranog plivanja. No, glupost je sposobnost na znatno višem stupnju: to znači upotrijebiti inteligenciju refleksivno – okrećući je protiv sebe same (poput sinkroniziranog utapanja, na primjer)

Frank Dexter

U ovome vjerojatno najduhovitijem tekstu napisanome o temi uloge tehnologije (tj. modernizma i prosvjetiteljstva) u ljudskoj povijesti "Sotona", naravno, igra ulogu njezina vražjeg odvjetnika

Kako da vas oslovljavamo?

– Zvali su me raznim imenima, od "Princa Tame" do "Lučonoše" (Lucifera): kontradiktorno, zar ne? Naravno, više mi se sviđa druga titula, i drago mi je da sam napokon prepoznat kao tvorac prosvjetiteljstva. Skorašnja klevetanja prosvjetiteljstva i svega što ono znači najviše me vesele, ništa me ne čini ponosnijim od sveopćeg osporavanja mojih dostignuća.

Svojedobno su me zvali i "Velikim Obmaniteljem" te "Ocem Laži", ali, vjerujte mi, ja mogu govoriti jedino istinu, siguran sam da mi to zamjeraju. Zapravo, ja sam jedina osoba kojoj doista možete vjerovati.

Ali nepriznavanje prosvjetiteljskog projekta počiva, barem što se tiče "postmoderne", na njegovu navodnom neuspjehu. Pokušaj da "se svijet urazumi" vrlo je brzo propao. Tako barem ja to razumijem, je li to pogrešno?

– Bojim se da ste žrtva elementarne obmane. Prosvjetiteljstvo, kakvu ja težim, nije uopće doživjelo neuspjeh. Nestanak vjerodostojnosti ideja Razuma, Napretka, i tako dalje, važan je trenutak samog prosvjetiteljstva. Kada god propadne vjera, ljudi nauče nešto o sebi, i malo se približe spoznavanju mene. Prosvjetljenje koje donosim nije izravno povezano s Razumom ili Napretkom, kako vi to zamišljate, ali zacijelo ima veze sa Spoznajom. Zato – kada otkrijete da se zavaravate i da ste uronjeni u beskrajni ponor očaja – je to trenutak prosvjetljenja: *odjednom vidite svjetlo*, samo što ono što ja nazivam svjetlom vi doživljavate kao tamu.

Prečice prema obilaznicama

U prijašnjem ste intervjuu definirali Pakao kao mjesto na kojemu ljudi zapravo dobiju ono za čime su težili samo da bi otkrili kako je upravo to ono čega su se oduvijek bojali. Je li tako?

– Tako je!

Kažete da ljudi već poznaju vaš projekt? Kako?

– Svatko, ako je iskren, vjeruje u mene. Mnogi ljudi ne vjeruju u "Boga", a čak i najtvrdokorniji ateisti predobro znaju da je Vrag nešto drugo. Moj je rad teško zanemariti, osobito u svakodnevnom iskustvu. Ja sam uvijek tu kada stvari krenu loše (za razliku od Boga, koji nikad nije tu kada ga trebate). Zbog toga nemam potrebu dokazivati svoje postojanje ili ga opravdavati. Za sofisticirane, naravno, ja sam samo koncepcija, bez "referencije" izvan jezika, a tko sam ja da se s tim ne bih složio? Ja ne svojatam takve ontologijske tvrdnje.

A vaš cilj? Kako biste ga opisali?

– Ako to želite prikazati kao ideologiju, pretpostavljam da biste mogli reći kako je sotonizam u osnovi sve ono što stalno očekujete, ali se nikad ne usuđujete zamisliti. Objektivni duh otpora ljudskoj volji, manifestiran kroz bilo što: zapreke, frustracije i tjeskobe. To je neprijatelj planova s najboljim namjerama i svih fiksiranih zamrznutih identiteta; to je bezosjećajnost gluposti svijeta. Ukratko, sotonizam je rješenje zagonetke povijesti, ali ne želi da se to zna. Da budem manje pretenciozan, rekao bih da samo stvaram za one koji, čini se, žele moj rad.

Cilj je, očito, prouzročiti patnju. To može zvučati vrlo pojednostavljeno, čak banalno. Ali vjerujte mi, to je neusporedivo složenije nego što možete zamisliti. Mogli biste reći da takav iskaz pokriva mnoštvo grijeha. Bijeda, bol, tjeskoba, očaj – to je moje područje, i ono uvijek raste i čak postaje sve raznolikije. Bez stalne promjene i ekspanzije, ljudi bi uskoro bili zadovoljni postojećim stanjem. Moram dalje pronalaziti načine da to spriječim. U tome je problem s ljudskim bićima: prelako mogu biti sretna. Znam da vas to možda iznenađuje, ali to je zato što se služite mojim idejama. Moj je cilj možda jednostavan, ali zahtijeva sve složenije metode.

Tehnologija, primjerice, za koju znam da ćete me uskoro pitati, pokazuje sve veću složenost, ali je zasnovana na odlučnosti da se stvari pojednostave: "tehnički" znači da je nešto sastavljeno s izabranog aspekta, sažeto iz složenijeg konteksta. Kada je riječ o tehnologiji, riječ je o marljivom pojednostavljivanju, često uvelike vođenom željom za poretkom i predvidljivosti, koje proizvodi nešto složeno i – nepredvidljive posljedice. To je vrsta strasti prema prečicama koje vode golemim i nepovratnim obilaznicama. Ukratko, to je moj posao.

Rečeno je da zavodim ljude na pogrešan put. Pa, to baš nije potpuno istinito. Ponekad ih pokorno ostavljam da idu zadanim smjerom. Ja jesam subverzivan, zacijelo, ali morate shvatiti da su moje subverzije potpuno nepristrane. Ako priželjkujete red, pronaći ću način da ga pokvarim uz pomoć zloduha; ako želite slobodu i raznolikost, pobrinut ću se da vas vlastita djela dovedu u klopku nepodnošljive monotonije. Vidite, za mene poredak i nered ovise o zahtjevima situacije i mogućnostima koje stvaraju kako bi ljude učinili nezadovoljnima.

Sve tehnologije, zato, zasnovane na apstrakciji, po vlastitoj se "prirodi" podvrgavaju okrutnoj ali objektivnoj ovlasti Zakona Sodome. Unatoč svim samopouzdanim ekstrapolacijama tehnofuturista (i distopijskim/utopijskim fantazijama, također), tehnologija teško može funkcionirati – barem ne onako kako biste vi to željeli. Privatno to zna svatko, ali službeno to je uvijek moguće previdjeti zbog selektivne percepcije kojom sam vas obdario. Kada je o tehnologiji riječ, to je učenje zaboravljanja stvari, tako da bih vas kasnije mogao podsjećati na njih.

Ja ne "iskušavam" ljude

S obzirom na popularne predodžbe, biste li rekli da je sotonizam religija?

– Ne bih trebao isticati da nemam ništa s bilo čime što izvode ludi samostilizirani "sotonisti": ne možete ozbiljno zamisliti da me imalo zanimaju crni sabati, kanibalizam, perverzni seks i slično? Upravo suprotno, zanima me ono što biste trebali nazvati "pozitivnim" vrijednostima koje ćete pronaći u mojem radu. Ja ne "iskušavam" ljude. To je vrlo slaba osnova za djelovanje. Duboko ukorijenjena vjerovanja, konceptualni okviri, moralna uvjerenja, pretpostavke o stvarnosti uzete zdravo za gotovo – to su moji utjecaji na ljudsko djelovanje, a ne osjetilni apetiti i hirovi. Nemate pojma kako je teško izbaciti bol i tjeskobu iz potrage za čistim užicima.

Ono što svi želimo znati jest: zašto ljudi rade za vas?

– Imaju najbolje namjere, naravno. Ja tražim mnogo od svojih ljudskih izvora, ali su moji zahtjevi prilično specifični i ugovorni. Duše su ovih dana prilično jeftine na tržištu i iznenadile bi vas niske cijene koje se traže. Regrutiranje nije problem.

Moj posao nije tako lijep kako to može zvučati. Iskreno, u posljednje sam vrijeme zaista pod stresom. Radim napornije nego što sam stoljećima radio, koliko se sjećam, i ne mogu se osloboditi osjećaja da je moj posao izgubio mnogo svoje privlačnosti. U prijašnjim je vremenima postojao osjećaj ponosa kada bih uspio dovesti neku jadnu dušu u Pakao. Danas one dolaze u krdima bez mojeg velikog truda. Ponekad se pitam jesam li još uopće potreban. No, prizor svih mojih mušterija koje se same uništavaju u moju korist obično obnavlja moje samopouzdanje.

Uloga intelektualaca u ljudskoj nesreći

Kakvu ulogu imaju intelektualci u vašem projektu?

– Ona je bila prilično važna u prvim etapama procesa, ali nije potrebno imati ih toliko. No, najprije moram nešto razjasniti. Ono što odlikuje intelektualce s moje točke gledišta nije sama inteligencija. Funkcija koju oni za mene obavljaju ima mnogo više veze s njihovim sofisticiranim razinama gluposti, nego s njihovom pameću. Smatram da "inteligencija" za vas može biti kompleksan koncept i da glupost smatrate uvredljivom, ali za mene je inteligencija prilično jednostavna,

dok je glupost doista čudesno dostignuće. Inteligentni ljudi mogu raditi naporne mentalne trikove; to zahtijeva mnogo discipline i okretnosti, nešto poput sinkroniziranog plivanja. No, glupost je sposobnost na znatno višem stupnju: to znači upotrijebiti inteligenciju refleksivno – okrećući je protiv sebe same (poput sinkroniziranog utapanja, na primjer). To je nešto za što inteligentni ljudi nisu sposobni. No, intelektualce to neodoljivo privlači, i zbog toga me posebno zanimaju, i zbog toga mogu toliko mnogo ponuditi.

Na koga mislite kada kažete "intelektualci"? Tu je kategoriju teško definirati.

– Moja je definicija praktična. Intelektualci su svi oni čija materijalna egzistencija ovisi o idejama. Intelektualci se, kakogod ih definirali, razlikuju od drugih u trenutku kada počinju stjecati stalno zanimanje za ideje. Kada jednom ideje – pojmovi, kategorije, riječi – steknu vrijednost veću od njihova pukog "značenja" i "referencije" (što može zadovoljiti ne-intelektualce), tada ja mogu nastupiti i pokrenuti stvari. Intelektualci, naravno, okrivljavaju same ideje za zločin koji je njihova uporaba tih ideja učinila mogućim. Zbog toga provode mnogo vremena naporno pokušavajući ukinuti jednu ideju za drugom. To znači biti "radikalan": pokušavati se riješiti "značenja" riječi.

Zbog toga se riječi stigmatiziraju, diskreditiraju i ukidaju. Cijela poglavlja rječnika već više od dvadeset godina izvrgavaju se ruglu i stavljaju pod navodnike – "Humanost", "Priroda", "Stvarnost", "Istina", i tako dalje. No, značenja se mijenjaju i razlog zabrane se zaboravlja, pa se ideje iznova pojavljuju pod različitim imenima. Želeći iskorijeniti omrznute pojmove, intelektualci su sve više morali ići i dalje od toga da riječima oduzmu njihova značenja, morali su ukinuti mišljenje kao takvo – a to me jako zanima.

I to čak nije najbolji dio priče. Očajnička potraga za "novim" idejama i načinima mišljenja (izbjegavajući značenja riječi) nije samo obično ludilo nekolicine profesionalnih teoretičara. Ta mahnita želja za zaboravom, ta istinska volja da se poriče negativnost, ako to smijem tako reći, omogućuje milijunima ljudi da čeznu za vlastitim prokletstvom. Bez tog neprekidnog holokausta ideja što ga provode intelektualci, što mislite kako bih mogao nagovoriti toliko mnogo inteligentnih ljudi da prodaju svoje živote za nekoliko znakova.

Intelektualci, znanstvenici i umjetnici, posebice u dvadesetom stoljeću, toliko su mnogo pridonijeli ljudskoj nesreći da je teško zamisliti što bi se još moglo učiniti. No, uvijek postoji prostor za usavršavanje.

Modernistički rat

Koje je vaše stajalište s obzirom na pitanje modernizma i postmodernizma? Je li sotonizam postmoderan?

– Zasad je modernizam dugotrajan projekt, usmjeren na destrukciju i zamjenu prirodnog svijeta i društvene egzistencije, koji je bio vođen pod okriljem različitih pozitivnih ideala jedne ili druge vrste: napretka, na primjer. No, diskreditiranje i ukidanje svih etičkih, spoznajnih i estetskih vrijednosti također je bio bitan i stalan dio modernističkog projekta: razum, istina, priroda, humanost, individualnost kao kategorije morale su biti srušene: to je uloga "prosvjetiteljstva". Zato je današnji izazov sljedeći: kako nastaviti taj bitno destruktivan projekt bez pomoći ikakvih iluzornih kategorija koje bi ga mogle učiniti moralno prihvatljivim, intelektualno jasnim i estetski uzbudljivim? Kako je, drugim riječima, moguće nastaviti s istrebljenjem prirode, života, ljudske vrste, društvenih odnosa, jezika, misli i svega drugoga kada se sumnja u spomenute kategorije. Danas je jasno da je modernizam u cijelosti negativan projekt. Sada je zacijelo vrijeme da taj negativitet stekne vlastitu pozitivnu sliku.

No, zašto modernizam želi razoriti prirodu?

– "Modernističko" je stajalište znakovito po svojem apstrahiranju: izabiranju nečega jednostavnog, što uvijek znači zaboravljanje nečega drugog. Modernizam je apstrahiranje na djelu – zaboravljanje kao praktičan program.

Modernizam nije u ratu samo s prirodom nego i s društvom, zapravo je protiv bilo čega na što možemo, zbog bliskosti i sigurnosti koju pruža, primijeniti pojam "prirodnosti". Modernizam je obvezanost na nesigurnost i promjenu zbog njih samih, a ideju ograničenosti smatra nepodnošljivom. Sve treba slomiti da bi se poboljšalo. Priroda također mora biti redefinirana u skladu s idejom "evolucije" tako da njezina destrukcija također postaje "prirodna". Osjećaj da priroda nije dovoljno dobra zaista proizlazi, kako sam rekao, iz potrebe da nadomjestimo pojmovima ono na što se oni odnose, što je neka vrsta prijevare – modernizacija je praksa uklanjanja dokaza. Modernizirati stvari, dakle, znači pojednostavniti ih. Postmodernizam je samo rašireni osjećaj da se u tome napokon uspjelo.

Pojam "budućnosti", koji vas toliko zaokuplja, pokazuje kako vas zavodi ideja promjene. Pričajući o budućnosti kao o mjestu kamo idete i pokušavajući steći ugled time što ćete tamo biti prije drugih – samo prizivate razočaranje. S obzirom na to da se budućnost uvijek poziva na svoju različitost (kao nešto što je drugdje, osporavajući prošlost), sadašnjost je prepuštena meni. Zaista ne postoji takvo mjesto kao što je budućnost.

Ljudsko tijelo je dosadno

Po čemu se vaš pristup pitanju Budućnosti Prirode *razlikuje od ostalih u recentnim raspravama o toj temi?*

– Kao prvo, moj rad je neprestance ometala priroda – posebice ljudska priroda. Sve što pridonosi njezinu ukinuću ili barem smanjenju njezina upletanja, dobrodošlo je. Priroda je sve ono što je izvan mojeg dohvata. Pristupati mogu jedino putem ideja i uvjerenja, preko kojih utječem na ljudsko djelovanje. Um je sredstvo kojim se koristim za tjelesnu patnju: to je njegova funkcija. Svi dijelovi "prirode" koji tome smetaju (ili nisu uporabljivi za tu svrhu), moraju biti nekako uklonjeni.

Najviše nas zanima kako vidite tehnologiju.

– Postoje dva oblika istog procesa. Kao prvo, ono što zovete "umom" mora biti ukinuto; na tom se području već dogodio osjetan napredak. Kao drugo, tijelo treba korjenito restrukturirati i ukinuti u njegovu sadašnjem obliku.

Informacijske i komunikacijske tehnologije pobudile su golem entuzijazam, a genetički inženjering izaziva strah. Internet vas uči da je informacija istinska životna sila, a genetika vas je naučila da život zaista smatrate samo informacijom. Prijašnje praznovjerno poštivanje života sada je moguće transformirati u puku apstrakciju: "znakove".

Zašto tijelo mora biti ukinuto?

– Suočimo se s time, ljudsko tijelo je dosadno. Odjeća, kozmetika, tetovaža i rezanje potvrđuju univerzalnu želju da se preoblikuje sve što priroda održava reprodukcijom: spljoštene dječje glave u Južnoj Americi, vezana stopala djevojčica u Kini, i tako dalje. Vi se ljudi oduvijek igrate vašim tijelima. Kako se ono može preustrojiti, stoljećima muči utopiste. Biotehnolozi neće dati vašim potomcima krila, rogove i ticala ili još nezamislive organe i sposobnosti (kao da već nema previše organa!). Bit će moguće radikalno pojednostavniti osnovni dizajn.

Ljudski živčani sustav nevjerojatno je sofisticiran aparat za patnju. Njegova sposobnost – kao stroja za proizvodnju jada, bola, frustracije, tjeskobe i nesreće – ostaje nenadmašena u prirodi. Njegov je potencijal, pak, neposredno povezan s njegovim fizičkim i društvenim okružjem. Te se ograničenosti uvelike mogu tehnološki svladati, ali usavršavanje je imperativ.

Moja je briga kako se osloboditi tijela a da se sačuva i pojača sposobnost bola, nelagode i drugih esencijalnih obilježja onoga što nazivate sviješću. Ono na čemu trenutačno radim jest postupni prelazak Života u nešto novo. Donedavno je život bio nužna pripremna faza za smrt, razdoblje za programiranje svih informacija i iskustava koja će vam trebati nakon života. Sada je postao tehnički zastario. S novim razinama ubrzanja, primanje (*download*) individualno oblikovanog paketa vječnog prokletstva može biti gotovo trenutačno. Zato više nije prijeko potrebno da ljudi budu, strogo uzevši, "živi"' prije smrti.

Ukinuće svijeta

To je Virtualni Pakao o kojemu smo tako mnogo čuli?

– Tako je. Danas postoji opći sporazum da Zemlja i sav život na njoj nisu više potrebni.

Ako imamo digitalnu kopiju svijeta, izvornik možemo izbrisati. Oslobođena osobnih identiteta, koji ovise o pohranjenoj memoriji i koji uzalud troše vrijeme i prostor, osjetilna se iskustva mogu steći kada to bude potrebno, usput, da se tako izrazim. Bez odvraćanja pozornosti na izvanjske pojave, i bez mogućnosti povratka, um će biti sposoban nastavati stvarnost koju je sam stvorio. To je pravi smisao dobrog starog Pakla: živjeti zauvijek sa svime što ste željeli zaboraviti; to će uskoro biti omogućeno svakome i posvuda.

Moguće je predvidjeti neke nove uzbudljive mogućnosti. Zamislite svijet u kojem ispunjenje svake želje može biti smjesta onemogućeno, gdje je doista moguće jamčiti da će svaka želja biti tako oblikovana da bude usklađena sa sredstvima vlastita nezadovoljenja, gdje će se svako očekivanje smjesta i neočekivano onemogućiti.

Tehnologija može stvoriti takav svijet, jer bi on trebao biti pod potpunim nadzorom, što je u skladu s *prirodom* tehnologije. Kako je drukčije moguće ostvariti žudnju za smislom (za određenim skladom ljudskog uma i njegova okružja, koja potiče znanstveni i tehnološki napredak) nego tako da se svijet zamijeni svijetom koji je stvoren kako bi savršeno odgovarao ljudskom umu? Ne bivajući više "nepojmljivi" univerzum, taj bi svijet trebao stvarnost kao takvu izjednačiti sa svakodnevnim iskustvom: samo bi tako svijet prvi put napokon *imao smisla.*

To ukinuće svijeta je spoznaja koju nam donosite?

– Svi će živjeti u vlastitim kibernetičkim senzorijima, gdje je stvarnost sve ono što je moguće iskusiti. A iskusiti stvarnost znači patiti. To je zaista radikalna slika budućnosti. Temeljni smisao prosvjetljenja nije stvoriti zadovoljstvo, nego potkopati sve glupe sigurnosti postojanja, sve učiniti problematičnim – sve pretvoriti u problem. Ukratko, učiniti život nepodnošljivim, a "svakodnevni život" nemogućim. Intelektualci su se teoretski opredijelili za to; svaki napredak u znanju produbljuje tajnovitost i zbrku postojanja. Tehnologija je to prosvjetljenje u praksi. Z

Temeljni smisao prosvjetljenja nije stvoriti zadovoljstvo, nego potkopati sve glupe sigurnosti postojanja, sve učiniti problematičnim – sve pretvoriti u problem – ukratko, učiniti život nepodnošljivim, a "svakodnevni život" nemogućim. Intelektualci su se teorijski opredijelili za to; svaki napredak u znanju produbljuje tajnovitost i nejasnoću postojanja. Tehnologija je to prosvjetljenje u praksi

S engleskoga prevela Sanja Kovačević
Pod naslovom *An interview with Satan* objavljeno u zborniku *FutureNatural*, ur. George Robertson i drugi, Routledge, London i New York, 1996.

Novi hermafroditi

George Petros

Uskoro će se pojaviti novi (nad)ljudi – *vrsta dvospolaca* (spolni će se organi miješati sve dok ne bude nemoguće razlikovati što je biološko, a što tehnološko i što je muško, a što žensko), a kako se broj transseksualnih hermafrodita bude povećavao, i društvo će se znatno transformirati: djelomice će doći do seksualnog oslobođenja, novih seksualnih mogućnosti, a djelomice do lova na vještice

Najvjerojatnije će početni hermafroditski trend obuhvatiti elemente androginije, jer androgini fizički tipovi lako mogu usvojiti stil i djelovanje obaju rodova. Kako se osobni ukusi budu razvijali, bilo koji fizički tip ljudskog bića moći će se transformirati s pomoću različitih kombinacija tehnika promjene roda. Kao posljedica, u industriji seksa pojavit će se svakakvi čudaci

1.

Savršeno ljudsko biće budućnosti bit će hermafrodit – interseksualni spoj rodova koji sadrži muške i ženske spolne organe, muške i ženske hormone – Hermes i Afrodita, bog i boginja, *diablo* i *diabla*.

Interseksualnost – uobičajena u životinjskom svijetu – miješanje je muških i ženskih spolnih obilježja u jednome stvorenju. Interseksualna stvorenja ujedinjuju aspekte genitalnog oblika i reproduktivnih organa, i time pokazuju proturječnosti morfološkog kriterija roda.

Interseksualci – hermafroditi – imaju i testise i jajnike, i neodređenog su roda; drugim riječima, imaju i penis i vaginu. Možda čitatelji zamišljaju *komade s kitama*, hormonski transformirane *pre-op* kurve (muškarci koji su se podvrgnuli hormonskoj terapiji, ali nisu operativnim zahvatom promijenili spol i bave se prostitucijom, *nap. prev.*), besramne *muškarce-žene* ili uvrnute viktorijanske noćne more – oni mogu izgledati stvarno, ali statistički govoreći, takvi se stereotipi više zasnivaju na pornografskom iskustvu nego na istraživanjima: u svijetu se prirodna interseksualnost pretežito javlja u crva, puževa balavaca i puževa mekušaca.

Interseksualci su rijetko "pravi" hermafroditi – rijetko istodobno imaju "savršene" spolne organe obaju rodova i rijetko imaju istu količinu tkiva testisa i jajnika. Kromatinski test određivanja roda primijenjen na pravom hermafroditu može biti ili pozitivan (žensko) ili negativan (muško). Većina interseksualaca su ili ženski kvazihermafroditi ili muški kvazihermafroditi, koji ukazuju na jedno ili više proturječja roda, iako imaju samo jajnike ili samo testise (a njihov kromatinski test određivanja roda pozitivan je ili negativan, ovisno o "primarnom" rodu).

Hermafrodit – rođenjem ili operacijom

Hermafroditi čine manje od jedan posto ljudske populacije. Tijekom povijesti pustolovni romantici su ih skrivali, slijepo obožavali, voljeli, proganjali, tražeći biseksualno blaženstvo, a lovci na vještice tražeći žrtve, tragali su za njima. Stupanj do kojeg su se njihove razne genitalne "sprave" razvile nedvojbeno je pridonio i njihovoj sreći i nesreći. Sigurno se s vremena na vrijeme pojavljivao istinski hermafrodit koji je izašao iz raja poput velikoga genetskog dara nekom sretnom ljubavniku.

Danas, ako "idealnog" hermafrodita prikažemo s morfološki savršenim genitalijama obaju spolova, te razdvojimo pojam hermafroditizma od reprodukcije, možemo pretpostaviti da je moguće da skoro svako zdravo ljudsko biće, s pomoću kirurških, kemijskih i psiholoških procesa, postane hermafrodit.

U budućnosti, ako idealnog hermafrodita opišemo kao "dvospolnu" osobu koja se može upustiti u seksualne odnose s pripadnicima obaju rodova i koja može oploditi i zatrudnjeti i/ili se aseksualno razmnožavati (i možda kao vrlo važan dio normalne seksualne aktivnosti ne-hermafrodita), možemo pretpostaviti da bi genetičkim inženjerstvom trebalo biti moguće stvoriti hermafrodite.

No još smo u sadašnjosti, i ograničenja današnje tehnologije omeđuju prostor do kojeg naša mašta može ići; slično tomu, ograničenja današnjeg seksualnog morala određuju prostor izvan kojeg postoje samo naši snovi. Postoje dva načina da se postane hermafroditičan – rođenjem i operacijom. Možda će jednog dana postojati i treći – već spomenuto genetičko inženjerstvo i možda će u nekoj znanstvenofantastičnoj budućnosti naše najluđe fantazije o biseksualnosti i samoreplikaciji postati stvarnost.

Slijedi biološki i povijesni pregled. U početku su neka božanstva kažnjavala čovječanstvo, ili su neka nagrađivala čovječanstvo, ili su neka strana bića spolno općila s ljudskom vrstom, ili su neki vremenski putnici pogriješili – i tako se pojavilo prvo ljudsko biće koje je imalo spolne organe obaju rodova.

Treći spol?

Riječ "hermafrodit" dolazi iz grčke mitologije – Hermafrodit je bio sin Hermesa (boga trgovine i izuma) i Afrodite (božice ljepote i ljubavi). Kako bi ispunio svoje posebne želje, sjedinio se s vodenom nimfom Salmakidom u jedno tijelo. Nezadovoljan svojim novim oblikom, prokleo je fontanu u kojoj se kupao tako da i drugi kupači postanu interseksualni poput njega.

Svaka osoba počinje život kao hermafrodit. Fetus ima nediferencirane spolne žlijezde koje će na kraju postati ili jajnici ili testisi, ovisno o tome kako se izmiješaju kromosomi. Postoje dva roda zato što su dovoljna dva da proizvedu maksimalan broj potencijalnih genetskih rekombinacija, pružajući gotovo svakoj zdravoj osobi priliku da se pari s pripadnikom *suprotnog spola*. Dalje, seksualno razmnožavanje, u kojem su genomi ispremiješani između generacija, sredstvo je odbacivanja nepovoljnih mutacija. *Treći spol*, kako ga danas zamišljamo, bio bi nepraktičan – parenje mora ostati razmjerno jednostavna stvar, barem dok se ne osigura opstanak ljudske vrste. Ali nakon toga...

Današnji hermafroditi ne konstituiraju treći spol, ali u budućnosti, u "trosmjernim" seksualnim odnosima, mogu pružiti oblike erotske stimulacije koji se dosad nisu mogli zamisliti. Pažljivim njegovanjem kolektivnog fetišizma, takva stimulacija mogla bi postati nezamjenjivim dijelom ljudske reprodukcije – poput drugih podražaja i aktivnosti koje ljude dovode do orgazma.

Hermafroditizam se često spominje u povijesti i književnosti, ali čitatelji bi to trebali uzimati s trunkom opreza. Stoljećima su cenzura, kriva tumačenja, pogrešna navođenja, mizoginija i homofobija bili vrlo jaki, i takve prepreke objektivnosti dovode u sumnju sve izvore. Pojam hermafroditizma postao je zamjenjiv s transvestitizmom, homoseksualnošću i androginijom do te mjere da svi predstavljaju isti arhetip.

Narodi stare Indije nazivali su interseksualce *hijiras*, pridavajući im status žena, dok su ih istodobno prezirali i duboko poštovali. Rimljani su smatrali interseksualce božanskom objavom, ali ipak su ih omalovažavali. Navaho Indijanci poznavali su tri spola: muški, ženski i *nadle*, koji su isključivali te ih smatrali dvospolcima. Renesansni Europljani njegovali su dvije glavne interpretacije hermafroditizma – mitsku i satiričku androginiju. Mitski je tip sadržavao alegorije sjedinjenja i zajedništva. Satirična androginija predstavljala je raskol, kao i razmetanje i ekstravagantnost, i često je naslućivala kićene aspekte homoseksualnosti. Današnje prevladavajuće mišljenje o hermafroditizmu dolazi iz pornografije, egzotike i opće opčinjenosti medicinskim anomalijama i neobičnim seksualnim praksama.

Tko želi biti hermafrodit?

Dosad je pitanje bilo *Što je hermafrodit*? Riječ "nakaza" je vulgarna i opterećena hijerarhijskom tjeskobom – hermafroditi su jednostavno drukčiji tip ljudi koji mogu biti jako lijepi. Nažalost, ta su oštra stajališta bila česta i, zaista, većina društava nije odobravala hermafrodite i smatrala ih je abnormalnima kao i manjkavima – Rimljani su ih opisivali kao tragične. Međutim, oni uopće nisu tragični; možda su zapravo mutacija prema nekome višem obliku – usavršenom, samobnavljajućem obliku koji se krije duboko u zamršenostima ljudskog DNK; aseksualno biće oslobođeno ovisnosti o drugima, koje se može razmnožavati seksom s bilo kojim drugim bićem ili sa samim sobom.

Ako pretpostavimo da su hermafroditi korak prema savršenstvu, nužno je preispitati povijesnu averziju prema njima. Na kraju će ih željeti velik broj ljudi; napokon, mnogi bi ne-hermafroditi mogli poželjeti postati interseksualcima do određene mjere. Na kraju krajeva, što se god može dogoditi, dogodit će se (genetski govoreći), pa zašto ne uvesti ono neizbježno orgazmičkim posezanjem k nepoznatoj budućnosti? Pitanje postaje: *Tko želi biti hermafrodit?*

Tko bi htio pod kirurški nož? Tko će svoje tijelo promijeniti u novu životinju? Bolja civilizacija mogla bi se

uzdignuti iznad bipolarnih ostataka ljudske nesavršenosti – ili bi rasprostranjeni hermafroditizam mogao biti presudna stvar koja će slomiti civilizaciju. U svakom slučaju, tko će reći *Ja ću*?

Proces postajanja hermafroditom operacijskim putem ovisi o tehnologijama koje su razvijene zbog unaprjeđenja transseksualnosti, krajnje granice modifikacije tijela.

Modifikacija tijela namjerno je rekonstruiranje ljudskog oblika. Obuhvaća sve postupke koji mijenjaju ljudsku morfologiju. Osobe koje se bave modifikacijom tijela rekonstruiraju lica žrtvama prometnih nesreća, stvaraju seksualne podražaje ondje gdje je priroda zakazala, ili pak sadistički sakateći proizvode doživotan užas. Tijekom povijesti, strpljivo primjenjujući znanost ili praznovjerje (ili i jedno i drugo), osobe koje se bave modifikacijom tijela pokazale su se sposobnima pretvoriti bilo koga u bilo što.

Kirurška transseksualnost

Današnje metode omogućuju potpunu transformaciju iz jednoga roda u drugi. Pojedinci koji se podvrgnu "promjeni spola" ili postupku promjene spola su transseksualci. Kao pioniri tijela, transseksualci pripadaju novome, transcendentnom ljudskom tipu koji se razlikuje od primarnih rodova iz kojih vuku svoju genetsku i emocionalnu građu.

Transseksualci pristupaju kirurškoj korekciji *rodne disforije*, stanja u kojem je njihov rodni identitet u sukobu s njihovom spolnom anatomijom, što uzrokuje fizičku nelagodu i psihološko odbacivanje "normalnih" bioloških i društvenih uloga muškarca ili žene. Transseksualnost se često povezuje s homoseksualnošću, ali oko polovicu svih transseksualaca i dalje seksualno privlače pripadnici njihova nedavno stečenog roda.

Kirurškim zahvatima u muškaraca, od odstranjenog se penisa stvara dio koji obiluje živcima kao tjelesna osnova neoklitorisa (postupkom koji se zove klitoroplastika), a od mišića, kože i živaca stvaraju se vaginalni kanal i transplantirana sluznica (vaginoplastika). Dodatni postupci uključuju povećanje dojki, resekciju tiroariteoidnog mišića (da se podigne vokalni nabor), kao i dugotrajnu hormonsku i nutricionističku terapiju.

U žena, zahtjevni zahvati estetske kirurgije rastežu i inkorporiraju klitoris i urinarni trakt u tjelesni produžetak, koji postaje penis (faloplastika), te pretvaraju labije u mošnje (labioplastika). Transformacija od žene u muškarca može uključivati i ugradnju ili proteze za penis prema načelu pritiska tekućine koja, pumpanjem i pražnjenjem, uštrcava vodu u spužvasti materijal, ukrućujući produžetak, ili ugrađenog čvrstog silikonskog štapa koji stvara stalnu erekciju. Mastektomija, transplantati dlaka i dugotrajna hormonska i nutricionistička terapija zaokružuju ovaj program.

Kirurška transeksualnost krajnja je granica medicinske znanosti. To je opasan, skup i dugotrajan proces koji će izdržati samo najhrabriji i najambiciozniji koji pate od rodne disforije. Potrebno je nekoliko teških godina da bi se obavio cijeli proces. Budući da nije sigurno kako će sve dobro proći prilikom bilo koje operacije – posebice kod tako eksperimentalnih i rizičnih kao što je promjena spola – životi nekih nesretnih ljudi uništeni su pogrešnim potezima preciznih kirurških noževa, loše provedenim čeličnim cijevima koje probijaju stjenke membrana, loše spojenim živcima zbog čega nastaju tikovi, i bezbrojnim drugim pogreškama.

Transformacija društva

Nije svaka promjena spola uspješna. Nije čak ni svaka promjena spola dovršena. Ponekad se tijekom dugog prijelaza iz djevojčice u dječaka ili iz dječaka u djevojčicu promijeni sreća ili društvene okolnosti. Neki postupci mogu biti preskupi ili prebolni da bi se nastavili. Mnogi djelomice transformirani pojedinci ne mogu nastaviti daljnju transformaciju zbog operativnog neuspjeha ili nedostatka novca ili neodlučnosti. Oni često žive svoje živote u konfuziji i depresiji (ili se priključe "hermafroditskim" kurvama – i to su obično hormonalno transformirani *pre-op* muškarci koji uživaju u plodovima hormonske terapije, odazivaju se na seksualne oglase i posjećuju četvrti s javnim kućama).

Većina pojedinaca koji su se podvrgnuli operaciji promjene spola i sličnim postupcima prilagodi se novoj anatomiji i vodi produktivne, ispunjene živote. Tijekom tog produljenog prijelaza iz roda A u rod B, mogu se upustiti u svakakve seksualne aktivnosti – i mnogi od njih obožavaju te jedinstvene užitke prijelaznog razdoblja.

Neki pojedinci koji su prošli transformaciju imaju koristi od transrodnih tehnologija transformacije muškarca u ženu kao i žene u muškarca. Oni mudriji postanu *transseksualni hermafroditi* – i zauvijek žive sretno.

Kako se broj transseksualnih hermafrodita bude povećavao, i društvo će se znatno transformirati – djelomice će doći do seksualnog oslobođenja, a djelomice do lova na vještice. Transseksualni hermafroditi mogli bi polarizirati javno mišljenje jednako kao što su to sredinom dvadesetog stoljeća napravili pioniri *promjene spola* – ali za razliku od transseksualaca, novi hermafroditi bit će više očit dodatak politici tijela, nego stapanje s milijardama pripadnika jednog roda.

Najvjerojatnije će početni hermafroditski trend obuhvatiti elemente androginije, budući da androgini fizički tipovi lako mogu usvojiti stil i djelovanje obaju rodova. Kako se osobni ukusi budu razvijali, bilo koji fizički tip ljudskog bića moći će se transformirati pomoću različitih kombinacija tehnika promjene roda. Kao posljedica, u industriji seksa pojavit će se svakakvi čudaci.

Miješanje spolnih organa

Konačno, ako se znanstveni trendovi nastave, genetički će inženjeri proizvoditi hermafrodite. Izdvojit će se kromosomska građa koja određuje prirodno pojavljivanje interseksualnosti, a odgovarajući geni nanovo spojiti tako da će nastati pažljivo isplanirani "prirodni" idealni hermafroditi. Isprva bi mogli biti odgovor na zahtjeve milijardera fetišista. Ako genetičko inženjerstvo uspije, neki bi pustolovni roditelji mogli poželjeti djecu koja će biti novostvorenog roda. "Hermafroditi" će postati samo još jedna opcija na popisu mogućih karakteristika dostupnih u knjižnicama "prirodnih" DNK-uzoraka i njihovih sintetiziranih, patentiranih analognih uzoraka. U još nerođene ljude nedvojbeno će se cijepiti druga fizička i mentalna svojstva tako da bi pravi hermafroditi mogli biti dio ili će sami za sebe biti nova vrsta "nadljudi".

Novu vrstu neće baš svi pozdraviti. Vlade i religije možda će pokušati obuzdati i nadzirati hermafroditizam. Stvorit će se velike kontroverzije u kojima će pitanja o umjetno izazvanom hermafroditizmu početi služiti političkom pragmatizmu, oglašavanju i filozofiji. Hoće

Novu vrstu neće baš svi pozdraviti. Vlade i religije možda će pokušati obuzdati i nadzirati hermafroditizam. Stvorit će se velike kontroverzije u kojima će pitanja o umjetno izazvanom hermafroditizmu početi služiti političkom pragmatizmu, oglašavanju i filozofiji. Hoće li aseksualno razmnožavanje biti ozakonjeno? Hoće li hermafroditi živjeti s ostalim ljudima? Jedina stvar koja će izgladiti takva proturječja bit će razina moći koju će hermafroditi dosegnuti

li aseksualno razmnožavanje biti ozakonjeno? Hoće li hermafroditi živjeti s ostalim ljudima? Jedina stvar koja će izgladiti takva proturječja bit će razina moći koju će hermafroditi dosegnuti.

Mehanički i elektronički dijelovi s vremenom će zamijeniti dijelove krhkoga ljudskog tijela. Živci će biti u interakciji sa žicama, kao što računala i psihički punjači proširuju um. Spolni će se organi miješati sve dok ne bude nemoguće razlikovati što je biološko a što tehnološko, i što je muško a što žensko. Hermafroditske kurve, biseksualni biostrojevi, bolesne nakaze iz cirkusa, ili savršeni ljubavnici – što te god uzbuđuje!

2. (priča)

Kao i sve pripadnike moje generacije, i mene su učili da se klonim hermafrodita. Svi znaju da su oni nevolja i samo neprilika koja će donijeti najintenzivniju bol. Dobro izgledaju i dobro mirišu i na površini su jako zamamni i zavodljivi, ali jednom kada njihovi kurci uđu u vas i vaši u njih, poprilično si navučen sve dok ili ne umreš ili ne budeš jedan od rijetkih sretnika koji su uspjeli pobjeći.

Učili su me da su hermafroditi glupave lažljive kurve koje nas mrze jer smo rođeni kao muškarci ili žene, zbog čega kad umremo možemo u raj. Također su me učili da se s njima krećemo naprijed u vremenu kroz prilagodljivu evoluciju kojom naša simbioza sama po sebi postaje činjenica zato što su neki znanstvenici rekli da je to tako trebalo biti tisućama godina prije. No siguran sam da je evolucijski mehanizam sjeban.

Bio sam opčinjen, sjedio sam i bodrio ih dok su me oni iscrpljivali, jebali, sisali, obrađivali i izmoždili.

Jedne sam večeri bio na partiju i neki je hermafrodit bio tamo. Izbjegavao sam "to", ali, naravno, bio sam jako pristojan. Na red su došle teže droge i taj mi je hermafrodit kvazitelepatskom izazovnošću uputio strastven pogled tipa *možeš mi raditi što god poželiš*. Oči malog dječaka, oči male djevojčice – napravio sam prvi zabranjeni korak u pogrešnom smjeru kada sam mu prišao i rekao *Bok!*.

U početku je sve bilo u redu. S vremena na vrijeme jedan ili dvojica hermafrodita bi mi prišli i skulirali me. Tako su dobro projektirani – pravi mješanci. Staviš golemi kurac u usta i polako ga stišćeš usnama i onda ga izvadiš tako da možeš znalački lizati sočnu pičku – tu počinje. Stisneš malo jače, ližeš malo dulje i počnu ti raditi svakakve lude stvari. Pomislio bih da jednostavno mogu raditi heteroseksualne i homoseksualne stvari u različitim kombinacijama, što bi sve bilo izvanredno – međutim, to bi sve bilo predvidljivo, i očekivao bih čak i najekstremnije stvari. Ali hermafrodit je različit. To je kao da se seksualni potencijal povećava nekom divljom geometrijskom progresijom tako da se sposobnost izvedbe povećava eksponencijalno. Oni su poput droge jer ih moraš uzeti, ali za razliku od droga, iskustvo je uvijek potpuno novo.

Kako je vrijeme prolazilo stanje se pogoršavalo. Počeo sam viđati više njih. To je stvar mentalne prirode: istodobno želiš da taj strašni kurac vibrira u tebi i jebati tu pulsirajuću pičku. Monoseksualni ljudski um nije stvoren kako bi mogao istodobno dokučiti obje te stvari, i kemija u mozgu pregori i dio tvog mozga se zatvori, i sve možeš vidjeti u tako prekrasno jasnoj stvarnosti i dolazi do pomračenja i iznenada svršiš – to je jednostavno previše, i postaješ ovisan.

Hermafroditi preuzimaju svijet zato što su drukčiji i pametni, svi ih se boje čak i kritizirati, i nagomilali su toliko moći i bogatstva, i slave, i besmrtnosti, i sitničave arogancije i uzavrele mržnje prema svima nama – vidite, oni su poput trećeg spola koji se sam može aseksualno razmnožavati poput kloniranja. Njima nije potreban monoseksualni *input*. Oni nas jebu iz istog razloga zbog kojeg i mi njih. Hermafroditi su samodovoljni i zaista nisu nužni ni za što drugo. Jedno od najvećih pitanja u povijesti znanosti jest zašto su oni zapravo uopće stvoreni. No oni su tu i moramo ih ili ubiti ili naučiti živjeti s njima.

Njihov ih je vlastiti rod upozorio da se ne jebu s nama, da smo korak iza njih, da smo prljavi i primitivni – možemo li kriviti neke od njih zato što nas žele provjeriti? No, zaboravimo njih. Oni umanjuju našu inteligenciju. Jednako su zarazni i za dječake i za djevojčice. Prave od nas hrpu govana.

No većina njih ide za svojim uobičajenim poslom preuzimanja svijeta, polako, ali sigurno i ignoriraju nas, osim kad nas požele zbog zabave.

Držim se podalje od njih. Prošlo je dosta vremena otkad sam plakao i svršavao, nadajući se lijepim stvarima kada sam od samog početka znao da je sve što će mi dati biti osjećaj čudnosti i porno slike i potrošeno sjeme. Stalno o njima razmišljam, i o tome kako su me uvijek svi upozoravali da su hermafroditi stvarno sjebani. Z

S engleskoga prevela Suzana Kovačević

Pod naslovom The New Hermaphrodite *objavljeno u Adam Parfrey* Apocalypse Culture II*., Feral House, 2000.*

razgovor

Neven Kazazović i Ljubodrag Stojadinović

Zločinci, bjegunci, hajduci

Omer Karabeg

O tome tko štiti Karadžića i Mladića u emisiji *Most* Radija Slobodna Evropa razgovarali su Neven Kazazović, stručnjak za obranu i sigurnost u Domu naroda Federacije Bosne i Hercegovine, i Ljubodrag Stojadinović, vojni analitičar i komentator lista *Politika* iz Beograda

Haška tužiteljica Karla del Ponte već duže vremena tvrdi da se Ratko Mladić nalazi u Beogradu, a prije dva mjeseca izjavila je da ima informaciju da se i Karadžić nalazi u Beogradu, što je izazvalo žestoku reakciju vlasti. Gospodine Stojadinoviću, mislite li da Srbija pruža utočiste Mladiću i Karadžiću?

– Ljubodrag Stojadinović: Ja nemam informaciju ko pruža utočište Karadžiću i Mladiću, ali mislim da vlast nije u stanju da to čini. Uostalom, pokazalo se da informacije, kojima je raspolagala gospođa Karla del Ponte, vrlo često nisu pouzdane. Koliko znam, vlada bivšeg premijera Živkovića, na osnovu informacije koja je stigla iz Haga, pokušala je da organizuje hapšenje Mladića, međutim, akcija tadašnjeg ministra policije Dušana Mihajlovića, koja je trajala nekoliko sati, bila je jalova, kao uostalom i sve akcije hvatanja Ratka Mladića. Ja ne verujem u priču da je Karadžić bio u Beogradu. Pre nego što je gospođa del Ponte rekla da se Karadžić nalazi u Beogradu, po gradu je kolala informacija da je on ovde, tako da je teško poverovati da bi Karadžić bio toliko naivan da u tom trenutku dođe u Beograd. Nemam razloga da bilo čiju verziju podržavam ili negiram, ali ne verujem da je Ratko Mladić u Beogradu, a još manje Radovan Karadžić.

Tajne službe ili SFOR kao zaštitnici zločinaca

Vi, dakle, mislite da Karla del Ponte nema pouzdane informacije?

– Ljubodrag Stojadinović: Na osnovu saznanja koje imam kad je u pitanju ponašanje Ratka Mladića i kad je u pitanju, ja bih to tako nazvao, moderna hajdučija u kojoj se nalaze ta dvojica ljudi, mislim da su svi ti podaci vrlo sporni. Naime, na osnovu mojih istraživanja, na Ratka Mladića je do sad organizovano između 10 i 14 potera. Tu su učestvovale najmoćnije obaveštajne službe i neke jedinice koje nisu za potcenjivanje, ali Ratko Mladić nikada nije bio tamo gde su ga tražili.

– Neven Kazazović: Mislim da dovođenje u sumnju onoga što kaže Hag, odnosno gospođa Karla del Ponte, nije baš preporučljivo. Mislim da Hag vrlo često ima poprilično pouzdane informacije, drugo je pitanje što se na te informacije vrlo često reagiralo kasno ili neadekvatno. Karadžić i Mladić imaju obavještajnu potporu vrlo moćnih organizacija koje ih vrlo spretno štite. Jedan od načina zaštite je i plasiranje dezinformacija. Znate ono – plasiram deset tobože istinitih informacija i svaka se pokaže kao lažna, a kad stigne ona prava – jedanaesta, niko na nju ne reaguje.

– Ljubodrag Stojadinović: Ja ne bih precenjivao tajne službe, a, naravno, ne bih ih ni potcenjivao. Ne znam koliko je moćna obaveštajna služba Vojske Jugoslavije, ako je gospodin Kazazović mislio na nju, kada je rekao da Karadžić i Mladić imaju obaveštajnu potporu. Mislim da je ne treba precenjivati. Ima tu raznih priča. Ovde su svojevremeno kolali glasovi da generala Mladića čuva francuska obaveštajna služba. Čuo sam i priče o tome da postoji pogodba između gospodina Karadžića i američke obaveštajne službe. Ne treba zaboraviti da je mit o neuhvatljivosti Ratka Mladića i Radovana Karadžića nastao *post festum*, kada je postalo izvesno da najmoćnije službe, koje su morale da imaju podatke o njima, nisu te informacije upotrebile na najbolji način.

– Neven Kazazović: Vrlo su ozbiljne naznake da su postojali neki dogovori, pogotovo kad je Karadžić u pitanju. Na to ukazuju i demantiji kojih je do sada bilo nekoliko. Posljednji je bio onaj Holbrukov od prije desetak dana. A znate, kad se jednom nešto kaže, pa se potom demantuje, nikad demanti ne potire onu prvu informaciju. Što se tiče francuske obavještajne službe, postojala je sumnja, ona postoji i dan danas, da se Karadžić zapravo krije u istočnoj Bosna, na tromeđi Bosne, Srbije i Crne Gore. Ja slučajno dobro poznajem taj teren. Poslije Drugog svjetskog rata tu su se razne bande krile godinama, posljednja je likvidirana negdje 1956. Taj teren je pokrivao francuski kontingent SFOR-a, kasnije je tu ubačen i italijanski kontingent, i to one specijalne, karabinjerske jedinice koje su se svojevremeno obračunavale sa crvenim brigadama i koje imaju velikog iskustva u tim stvarima.

U vrijeme kada su Francuzi kontrolisali to područje pojavila se priča, koja nikad nije do kraja demantovana, kako neko unutar SFOR-a "provaljuje" sve akcije koje se poduzimaju na hvatanju osumnjičenih za ratne zločine.

Mafijaške veze – Legija u Bosni, Gotovina u...

Gospodine Stojadinoviću, da li Karadžića i Mladića, posebno Karadžića, jer za njega se govori da ima mnogo tjelohranitelja, čuvaju velike grupe ljudi?

– Ljubodrag Stojadinović: Ne. Znate, vrlo je opasno poveriti svoj život velikoj grupi ljudi. Što više ljudi, to veća opasnost da se čitav bedem zaštite probije i da procure informacije. Mislim da se i u slučaju Karadžića i u slučaju Mladića radi o maloj, operativnoj, veoma pokretljivoj grupi. Teza o velikom broju telohranitelja ne stoji, to bi bila nekakva kohorta koja nije u stanju nikoga da sačuva i njen štićenik bi brzo postao relativno laka meta progonilaca.

– Neven Kazazović: I ja mislim da je zastario koncept tjelohranitelja u smislu pretorijanske garde koja štiti cara i gine za njega. Mreža koja štiti Karadžića i Mladića je velika, ali u njihovom neposrednom okruženju je mali broj ljudi. Manja grupa teže upada u oči. Osim toga, manji broj ljudi znači veću sigurnost, jer je teže ubaciti *insajdera*.

Ko su ljudi koji okružuju Karadžića i Mladića? Rade li oni to iz odanosti ili su to dobro plaćeni profesionalci?

– Ljubodrag Stojadinović: Ne može se isključiti da su ti ljudi odani onima koje čuvaju, ali svakako to nije njihov jedini motiv za učešće u ovoj modernoj hajdučiji. Neki novac je, ipak, u igri. To je nešto što se mora dobro platiti. Razume se, teško je doći do odgovora odakle novac dolazi i na koji način se to plaća. Verovatno postoje neki izvori kojima je teško ući u trag.

– Neven Kazazović: Kad su u pitanju motivi ljudi koji čuvaju Karadžića i Mladića, pouzdano se zna da se u najužem krugu oko njih nalazi nekoliko imena sa haških optužnica. Oni su krajnje motivisani da ih štite i vrlo je malo vjerovatno da bi se među njima mogao pojaviti *insajder*.

– Ljubodrag Stojadinović: Tačno je to što kaže gospodin Kazazović, ali uvek se nađe način da nešto procuri. U slučaju Ratka Mladića i Radovana Karadžića to se do sada nije desilo. Znači da je zaštitni bedem oko njih dvojice izuzetno jak, što svedoči o prilično velikoj sposobnosti onih koji sve to organizuju.

– Neven Kazazović: Postoji nešto što znatno komplikuje cijelu situaciju. Nakon krvavih ratova koji su ovdje vođeni cijelo područje

Neven Kazazović: Karadžić i Mladić imaju obavještajnu potporu vrlo moćnih organizacija koje ih vrlo spretno štite. Jedan od načina zaštite je i plasiranje dezinformacija

razgovor

eks-Jugoslavije je razdrobljeno. Ne sarađuju države, ne sarađuju privrede, ne sarađuju ni policije u borbi protiv krijumčarenja narkotika, ilegalne prodaja oružja i trgovine ljudima. Jedino sarađuju kriminalci. Balkanska mafija je čvrsto povezana. Podjele na "naš" i "njihov" u balkanskom podzemlju apsolutno ne važe. Imali smo informacije da se je, recimo, Legija, kad je pobjegao iz Srbije, krio u Federaciji Bosne i Hercegovine. Kad je Gotovina pobjegao iz Hrvatske, također se krio na nekim mjestima, gdje čovjek nikad, ni u snu, ne bi pomislio da se može kriti. Postoji nešto što bih ja metaforično nazvao pacovskim kanalima koji savršeno dobro funkcionišu.

Mit o neuhvatljivosti

Štite li ti pacovski kanali i Karadžića i Mladića?

– Neven Kazazović: Da.

– Ljubodrag Stojadinović: Ja ne znam da li podzemlje štiti Karadžića i Mladića, samo znam da ovde u Srbiji general Mladić, pre svega, uživa veliku podršku. Ja sam prošle godine učestvovao u jednoj emisiji Televizije Srbije u kojoj su gledaoci bili pozvani da glasaju da li su za hapšenje Ratka Mladića. Ogromna većina, 93 odsto, bila je protiv, a samo sedam odsto za njegovo hapšenje. To moramo imati u vidu. Nakon serije poraza i poniženja, ljudima koji žive u jednom katastrofalnom političkom ambijentu potrebno da čuvaju mitove, ma koliko oni bili sporni. Stvoren je mit o njihovoj neuhvatljivosti. Taj mit, naravno, ne proizlazi iz saznanja da postoje

Ljubodrag Stojadinović: Ne znam da li podzemlje štiti Karadžića i Mladića, samo znam da ovde u Srbiji general Mladić, pre svega, uživa veliku podršku. Ja sam prošle godine učestvovao u jednoj emisiji Televizije Srbije u kojoj su gledaoci bili pozvani da glasaju da li su za hapšenje Ratka Mladića. Ogromna većina, 93 odsto, bila je protiv, a samo sedam odsto za njegovo hapšenje

vrlo logični razlozi zašto oni nisu uhvaćeni, nego iz nekog verovanja da su oni ljudi posebne vrste kojima naprosto nije moguće prići.

Ako sam vas dobro shvatio, vi, gospodine Stojadinoviću, mislite da Karadžića i Mladića najviše štite mitovi koji o njima postoje u Srbiji, odnosno u Republici Srpskoj.

– Ljubodrag Stojadinović: Ja sam govorio o mitovima koji su deo jednog ambijenta, ne u smislu zaštite. Reč je, rekao bih, o političko-emotivno-socijalnom sindromu koji određuje odnos ljudi, koji su pretrpeli niz različitih poraza, prema onima za koje se smatra da još nisu poraženi. Taj ambijent je vrlo nepovoljna okolnost za garnituru na vlasti koja bi pokušala da uhapsi Mladića ili Karadžića.

Zatvorenici ili vječni bjegunci?

Naravno da vlast nema nikakvog motiva da ih hapsi ako je narod protiv toga, jer bi račun platila na izborima.

– Ljubodrag Stojadinović: Ne bih sada govorio o motivima, ali to je sigurno računica koju svaka garnitura na vlasti verovatno ima u vidu.

– Neven Kazazović: Ipak se zbivaju neke promjene. Naši balkanski procesi su dio nekih opštih procesa, a ti opšti procesi imaju neke zakonitosti kojima se nećemo moći dugo odupirati. Normalno je da naše etnokracije štite sebe, ne želeći da se upliću u stvari koje po njih mogu biti vrlo pogubne. Ali, isto tako je činjenica da ni one ne mogu da se odupru opštim procesima. Ako sadašnja vlast neće da hapsi osumnjičene za ratne zločine, uradiće to neka druga. Na kraju se mora naći neko ko će to uraditi. Kraj priče je izvjestan. Karadžić i Mladić će završiti tamo gdje im je mjesto.

– Ljubodrag Stojadinović: Ja mislim da su takve prognoze vrlo rizične. Sećam se da je još negde 1994. godine američki državni sekretar Voren Kristofer rekao da je hvatanje Karadžića i Mladića pitanje dana. Čak je kazao da će oni pasti kao zrele kruške. Bila je organizovana velika akcija hvatanja Mladića koja se zvala *Amber Star* (*Ćilibarska zvezda*), u kojoj je bilo angažovano nekoliko hiljada ljudi, ali Mladić nije uhvaćen. Ja, naravno, ne verujem da postoje ljudi koji su neuhvatljivi, ali zaista sumnjam da će se to dogoditi brzo. Z

kolumna

Tehnologije transfera

Izbrisani (2)

Marina Gržinić
Margrz@zrc-sazu.si

Tko je sljedeći?

Tema izbrisanih u Sloveniji – a to su, da ukratko rezimiramo za one koji još o tome nemaju pojma, neslovenci, podrijetlom iz nekadašnjih republika bivše Jugoslavije koji su u Sloveniji živjeli i radili mnogo godina (neki od njih čak i nekoliko desetljeća) i kojima je prije otprilike deset godina oduzeto pravo da budu državljani te zemlje, ili, jednostavnije rečeno, da u njoj legalno i vidljivo žive i rade – ponovo je dio javne rasprave što je trenutačno u modi u Sloveniji.

Slovenski vanzemaljci

Dana 4. travnja 2004. izbrisani, nakon desetljeća provedenog u poteškoćama i potraživanju iznenada oduzetih prava i onog najnužnijeg, dogodio se takozvani referendum. Od Slovenaca se tražilo da odluče zapravo o jednom jedinom pitanju; jesmo li skloni odobriti takozvani tehnički zakon kojim bismo slovenskoj vladi dali pristanak da riješi, kao izvršna vlast, tu situaciju sramotnu za Sloveniju; oduzimanje građanskih prava manjini neslovenaca u Sloveniji. Zato naslov ove kolumne, *Izbrisani (2)*, ni u kom slučaju nije samo pitanje sličnosti s popularnom serijom blockbustera *Alien*, nego namjerna usporedba izbrisanih i vanzemaljaca koji su negdje oko nas; slovenski vanzemaljci u još su većim poteškoćama, pa će uskoro biti nužno upotrijebiti mnogo veću potenciju od broja dva u pričama koje će o njima uslijediti u vrlo bliskoj budućnosti.

Referendum je sam po sebi bio nezakonit čin najvišeg suvereniteta Slovenaca. Dakle, paradoks za paradoksom, pogreška za pogreškom. Zašto referendum, umjesto da bude najviši izraz volje naroda, postaje teatar političke borbe u Sloveniji? Prije nego što je desničarska oporba uspjela organizirati referendum, Ustavni sud je 2003. donio odluku da izbrisanima moraju, bez ikakvih daljnjih odlaganja i u cijelosti, biti vraćena njihova izbrisana građanska prava. A kako su odluke Ustavnog suda najviše odluke u demokratskoj državi, o njima se dalje ni ne raspravlja ni dalje pregovara, niti ih se dovodi u pitanje (kao što je bio slučaj Georgea Busha mlađeg koji je pobijedio na predsjedničkim izborima u SAD-u

Situacija je, nakon referenduma, apsurdna: kao da se referendumom ništa nije promijenilo, a ipak ništa nije ostalo isto!

odlukom američkog ustavnog suda), i zato je referendum u Sloveniji sporan!

Što nam referendum govori

Bio je to nezakonit postupak jer mu je cilj bio razmotriti i odlučiti o nečemu o čemu nije moguće ponovo raspravljati i pregovarati – o odluci Ustavnog suda.

Dakle, u ovom je trenutku, nakon referenduma, situacija apsurdna: kao da se referendumom, da tako kažemo, ništa nije promijenilo, a ipak ništa nije ostalo isto! Imamo postotke, rekla bih zastrašujuće postotke o tome što Slovenci, odnosno da opet budem preciznija, oni koji su na referendumu sudjelovali, misle o građanskim pravima, manjinama, o Drugome. Z

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

U podnožju tvrđave Europe

Nada Beroš

Tranzitno i tranzicijsko, propusno i nepropusno na granicama postkomunističkog svijeta

foto: Boris Cvjetanović

Multimedijski projekt *Motel Ježevo* posvećen je jednom od najakutnijih društvenih problema na prijelazu u novo tisućljeće – podjednako na Istoku kao i na Zapadu, na Sjeveru i na Jugu – ilegalnim migracijama. Dok na jednoj strani cvjetaju multinacionalne korporacije, na drugoj strani, naime, "plodove" ubiru multinacionalne kolonije obespravljenih – migranti svih boja i narječja, naši bliski i daleki susjedi, koji su čas pred našim vratima, čas zajedno s nama kafkijanski kucaju na nepropusna vrata Zakona.

Balkan, kroz cijelo prošlo stoljeće percipiran kao "bure baruta", tijekom posljednjeg desetljeća, paralelno uz miris baruta što je pratio borbe za granice, postupno se pretvarao u tranzitni, polupropusni prostor, svojevrstan "put nade" za sve one koji su u potrazi za boljim životom ilegalno bježali na Zapad. Međutim, ne čudi što se, s druge strane, ta regija često doživljava i kao "otirač" pred vratima zapadne civilizacije, točnije, tvrđave zvane Europska unija.

Polazna je točka multidisciplinarnog projekta *Motel Ježevo* jedna od tih posljednjih postaja na ulazu u Europu – ujedno tranzitni i čekaonički prostor – Prihvatilište za strance u Ježevu nedaleko Zagreba. To je jedino takvo mjesto u Hrvatskoj kroz koje godišnje prođe nekoliko tisuća ilegalnih migranata prije nego što budu vraćeni u zemlje na čijoj su granici uhvaćeni ili u domicilne zemlje iz kojih su pošli na taj neizvjestan put. Broj onih koji dosegnu željena odredišta procjenjuje se na desetke tisuća. Premda mediji najčešće govore o "invaziji" ilegalnih migranata koja pritišće granice civiliziranog svijeta, tragični saldo mnogih takvih putovanja, najčešće povezan s ilegalnim švercom ljudi, žena i djece, u jakoj konkurenciji s ratnim konfliktima i terorističkim napadima na naslovnicama i udarnim vijestima, uglavnom završava na posljednjim stranicama ili u rubrikama "neobičnih vijesti" s naslovima poput: *Horde ilegalnih imigranata ugrožavaju rad Eurotunela* i sl. Umjetnici, teoretičari, kritičari i publicisti uključeni u projekt *Motel Ježevo*, a čiji su prilozi, među ostalim, predstavljeni i u *online* magazinu *Art-e-fact* (http://artefact.mi2.hr), nastojali su ponuditi drukčije čitanje toga problema…

Motel Ježevo, pokrenut u Zagrebu u ljeto 2000. kao nezavisan *low-budget* projekt domaćih i međunarodnih umjetnika, kritičara, kustosa i teoretičara, koncipiran je kao *djelo-u-nastajanju*, čiji se popis sudionika neprestano dopunjuje, raste, mijenja. Zbog objektivnih okolnosti, mnogi od njih nikad neće imati prilike boraviti u Ježevu. Njihovo je sudjelovanje u projektu temeljeno na iskustvu srodnih problema u vlastitim sredinama, kao i na teorijskom i medijskom poznavanju problematike. Zahvaljujući razumijevanju Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, nekolicina umjetnika, teoretičara i likovnih terapeuta provedbu svojih zamisli ostvarila je u neposrednom radu s migrantima u Ježevu, pri čemu je proces obostranog učenja bio podjednako koristan za obje strane. Neki od radova uključeni u projekt nastali su prividno neovisno od Ježeva (ako zaboravimo poučak o "domino-efektu"!), ali su nedvojbeno "duhovni srodnici" *Motela Ježeva.* Stoga smo pozvali nekolicinu umjetnika da se svojim već postojećim radovima uključe u projekt.

Kako je započeo projekt *Motel Ježevo*

Krajem devedesetih novinski članci o Ježevu, točnije Prihvatilištu za strance, čekaonici zatvorskog tipa za ilegalne migrante iz cijeloga svijeta, povremeno i neupadljivo pojavljivali su se u lokalnom tisku. Početkom ljeta 2000. malenoj skupini umjetnika, kustosa i kritičara iz Zagreba "tema Ježevo" nametnula se sama po sebi. Nismo nimalo dvojili u vezi s pitanjem "zašto Ježevo?", ali smo mjesecima vodili žučljive diskusije oko metoda, načina, ciljeva… da bismo se na kraju složili, u skladu s težnjom da započnemo umjetnički projekt temeljen na načelu *rada-u-nastajanju*, kako će se ideje i pristupi nužno i neumoljivo oblikovati kroz konkretan, zajednički rad.

Riječ "zajednički" od samih je početaka bila neupitna, a taj je kolektivni duh, jednako kao i želja za izvjesnom anonimnošću, za radom daleko od institucionalnih kanala umjetnosti i medijske buke – rad pomalo sličan ilegali – prihvaćen kao dobrodošao otklon od svijeta velikih umjetničkih ego-tripova i male umjetnosti. Više od estetičkih, mučili su nas etički problemi, točnije bili su nerazdvojivi. Frustracija zbog moguće zloupotrebe goruće društvene teme u umjetničke svrhe, i sukladno tome samopromocije kamuflirane iza socijalnog angažmana, kao i naše neučinkovitosti kad je riječ o stvarnim sudbinama ilegalnih migranata, paralizirala je mnoge naše ideje i nastojanja, vraćajući nas na početak: Što želimo postići projektom Ježevo?

Nakon susreta sa živim ljudima u Prihvatilištu bilo je, naime, teško zadovoljiti se tek "umjetničkim aktivnostima" kojima je cilj senzibiliziranje javnosti za probleme ilegalnih useljenika kroz umjetnički prikladna i dopuštena sredstva. Osjećali smo kako to nije dovoljno.

Kao i mnogi umjetnici i teoretičari na prijelazu u novo tisućljeće, svjesni smo kako korjeniti društveni prevrati danas nisu mogući, a posebno je teško povjerovati kako su mogući u sferi umjetnosti. Ipak, slično tvrdnji Nicolasa Bourriauda, iako znamo da su "velike priče" završene, još nam preostaju "male utopije". Vjerujemo,

Premda znamo da su "velike priče" završene, još nam preostaju "male utopije". Vjerujemo, naime, da je moguća nova etika solidarnosti, te da kultura nema samo simboličnu nego i ideološku moć društvene akcije

naime, da je moguća nova etika solidarnosti te da kultura nema samo simboličnu nego i ideološku moć društvene akcije.

Ježevo – stvarni topos

Na izlazu iz Zagreba, nedaleko od Dugog Sela, dok jurimo autocestom Zagreb-Lipovac (Beograd), malo tko od nas na južnoj strani ceste primjećuje jednostavnu montažnu zgradu bijele boje s istaknutim smeđim vertikalama prozora. Zgrada, nekadašnji motel, djelomično je skrivena iza drvoreda, a tek pažljivo oko zamijetit će rešetke na prozorima i bodljikavu žicu oko nje, uz koju je smještena policijska kućica-rampa.

Početkom devedesetih, u vrijeme agresije na Hrvatsku, u motel se privremeno smještaju prognanici i izbjeglice, gdje borave do 1994. godine. U siječnju 1997., nakon preuređenja, motel postaje Prihvatilište za strance, što je tek eufemizam za ustanovu zatvorskog tipa za ilegalne migrante – jedinu u nas – u nadležnosti MUP-a Republike Hrvatske. Prihvatilište je otvoreno na temelju obaveza preuzetih ulaskom Republike Hrvatske u Vijeće Europe, poštujući standarde i norme Ujedinjenih naroda o smještaju stranih državljana. Tu, dakle, privremeno borave stranci zatečeni bez dokumenata na području Hrvatske, kojima su nadležna tijela izrekla kaznenu mjeru udaljenja iz zemlje, ali ima i onih koji su podnijeli zahtjev za priznavanjem statusa izbjeglica. Uprava Prihvatilišta rado ističe visoke ocjene različitih komisija o radu Centra, od UNHCR-a, Međunarodnog centra za migracije, Crvenog križa i dr. Troškovi smještaja, putovanja i tranzita plaćaju se iz državnog proračuna.

Godišnje kroz Ježevo prođe nekoliko tisuća migranata, a njihov broj neprestano raste. Godine 2001. motel se dograđuje kako bi donekle odgovorio narastajućim potrebama – sada Ježevo može dnevno primiti oko 180 ljudi. U četiri godine kroz Ježevo je prošlo oko 4000 ilegalnih migranata iz pedesetak zemalja: oko 84% muškaraca, 12% žena, 4% djece. Od sredine 2003. u Prihvatilištu se obavljaju opsežni građevinski radovi kojima se nastoji povećati kapacitet te poboljšati materijalne uvjete boravka u Centru.

Statistički podaci još su neumoljiviji: u 2000. godini u EU je ušlo pola milijuna ilegalaca, a samo ih je u Hrvatskoj uhvaćeno više od 23 000. Gotovo da nema graničnog prijelaza u Hrvatskoj na kojem nisu uhvaćeni ilegalci.

Crno tržište radne snage pospješuje trgovinu ljudima koja postaje jednim od najunosnijih poslova danas – za ilegalni prelazak, na primjer iz Crne Gore u Hrvatsku, *po glavi* se plaćalo od 200 do 2000 DEM, a "prebjezi" ponekad i mjesecima služe lokalne *bosove* i *kumove* kako bi podmirili troškove puta. Poseban problem je trgovina ženama, tzv. *trafficing*. To suvremeno *bijelo roblje*, često dobrovoljno regrutirane žene iz nekadašnjeg Istočnog bloka, nerijetko s diplomama visoke stručne spreme, jedan je od najdrastičnijih pokazatelja poraza ljudskog dostojanstva u srazu s izazovnim blagodatima kasnog kapitalizma.

U ratu s krijumčarima ljudima policija se služi najsuvremenijim metodama i tehnikama, otkrivajući sondama i infracrvenim zračenjem prebjege u cisternama i kontejnerima, specijalnim bunkerima tegljača, dvostrukim dnima kamiona..., ali nerijetko se služeći i prastarim metodama – razvijajući doušničku službu, pretvarajući lokalno stanovništvo u "graničnu policiju u civilu". Što policija više ulaže u sigurnosni sustav, to je cijena ilegalnog prelaska veća. Obećani Schengenland tako mnogima ostaje tek obećanje.

Ježevo – metafora

Ježevo je samo jedno od bezbrojnih prihvatilišta za ilegalne useljenike na granicama "tvrđave Europa". Za razliku od, primjerice, onog u susjednoj Bosni i Hercegovini, u Bosanskom Petrovcu, koje dnevno može primiti do 2000 ljudi – što u čvrstim objektima, što u šatorima – gdje su problemi zaoštreni, a crno-bijeli kontrasti dominantni, u Ježevu je sve u nijansama i prijelazima.

Odlučili smo se za Ježevo kao stvarno i simbolično polazište multimedijskog i multidisciplinarnog projekta *Motel Ježevo* iz više razloga. Na prvi pogled nas je zaintrigirala forma i nekadašnja funkcija zgrade u interakciji sa sadašnjom namjenom. Naime, sama zgrada motela tipični je primjer "prizemljivanja" modernističke arhitekture u bivšoj Jugoslaviji u kasnom socijalizmu. Skromni montažni objekt odličan je svjedok ekonomije i estetike jednog vremena, kao i općenitog kašnjenja "perifernih struktura", u kojima se velike ideje iz svijeta olako prihvaćaju i još brže razvodnjavaju, ali imaju i čudesnu sposobnost preživljavanja, transformiranja u nove sadržaje. Motel Ježevo stoga je i metafora svijeta na periferiji, na rubu, vjetrometini…

Motel, dakako, simbolizira tranzit i kretanje. Međutim, njegovi "gosti", "slijepi putnici", "jad i bijeda Trećeg svijeta" – Rumunji, Iranci, Turci, Jugoslaveni, Iračani, Moldavci, Albanci, Makedonci, Tunižani, ali i oni iz najudaljenijih zemalja kao što su Bangladeš, Šri Lanka, Pakistan, Kina, Burkina Faso, Siera Leone, Zair, Afganistan… – bivaju ovdje zaustavljeni, zadržani, prije nego se njihovo, ovaj put prisilno kretanje nastavi u neželjenu smjeru – u susjednu državu iz koje su ilegalno prešli granicu. No, tu nije kraj, put nastavljaju "preko sedam gora i mora", uspostavljajući bez vlastite želje veliki domino – sukcesivnu deportaciju iz jedne zemlje u drugu, sve dok ne stignu na početnu točku, gdje ih najčešće čeka siromašna i razočarana obitelj, često zatvor, a ponekad i smrtna kazna.

Vjerujemo kako taj "domino-efekt", slično "leptirovom efektu", nikog ne može ostaviti po strani.

U ambivalenciji kretanja, prisilnog zaustavljanja i zadržavanja, pa zatim opet neželjenog kretanja, moguće je, također, prepoznati simbolične civilizacijske figure kao što su Vječni Žid ili Sizif, ali i paradigmu trajnog nemira koja određuje umjetnika *per se*. Jer, naposljetku, ali ne i posljednje, ilegalni migranti po mnogo čemu podsjećaju na svijet suvremene umjetnosti: to veliko internacionalno bratstvo, vječito na rubu egzistencije, na rubu zakona, često getoizirano u društvu orijentiranom na profit, u neprestanom je kretanju, nezadovoljstvu, potrazi za još neiskušanim, spremno na "život visokog rizika"…

Stoga nimalo ne čudi što su mnogi umjetnici, kritičari i teoretičari koji su nam se priključili prepoznali u projektu *Motel Ježevo* "novu etiku solidarnosti" na djelu. Z

foto: Boris Cvjetanović

Nomadske strukture megapolisa

Francesco Bonami

Ukazujući na činjenicu da su dvije najbrže rastuće urbane forme danas *gated Communities* (ograđene urbane zajednice) i *shantytowns* (slamovi, nekontrolirana naselja), koje favoriziraju privatni nad javnim prostorom, Marjetica Potrč govorila je o svom istraživanju neformalnog Caracasa (*Caracas Case Project*) i najnovijem projektu *Hybrid House: Caracas, West Bank and West Palm Beach u PBICA, FL, USA*. U povodu predavanja objavljujemo tekst koji joj je posvećen kao dobitnici nagrade Hugo Boss, Guggenheim Museum, New York, 2000.

Marjetica Potrč, *Urbano pregovaranje*, predavanje u organizaciji BLOK-a, Community Arta, PastForwarda, Platforme 9,81; Klub arhitekata, 12. ožujka 2004.

Manili je tijekom ljeta 2000. stotine ljudi poginulo kada se planina smeća visoka kao sedmerokatnica natopljena monsunskim kišama srušila na naselje straćara u podnožju gomile otpada. Beskućnici sa sela i od drugdje žive oko tog odlagališta koje zovu *Obećana zemlja*. U stvari, brdo smeća sadrži dovoljno materijala za recikliranje da ovi ljudi mogu ostvariti stabilne prihode koji ih drže iznad crte siromaštva. Takvi slamovi šire se u Aziji isto tako brzo kao i drugdje u svijetu: 80.000 ljudi je u bespravnom naselju/skvotu oko hrpe smeća u Manili; u Laosu ljudi koriste stare čahure granata za izradu svojih domova. U takvim slamovima ljudi ne samo da preživljavaju, oni transformiraju svoja skloništa u domove ukrašene lončanicama i posterima sportskih i glazbenih zvijezda. Tijekom sljedećeg stoljeća, ovi će krajolici dominirati rubnim zonama najvećih gradova svijeta, proizvodeći nov, brutalan oblik vrijednosti, nove identitete i nove društvene grupacije. Rad Marjetice Potrč bavi se tom transformacijom, ne na apokaliptičan način, nego u poluvizionarskoj maniri gdje je ona istodobno pripovjedač i svojevrstan virtualni socijalni radnik.

Zemlja čiste žudnje

Kad sam kao desetogodišnjak doputovao na rimski centralni kolodvor, Stazione Termini, bio sam šokiran prizorom baraka neposredno uz željezničke tračnice, koje su bile dio slama ili *borgate*, na vanjskom rubu vječnoga grada. Za Piera Paola Pasolinija *borgata* je bila zemlja čiste žudnje ugrožena industrijalizacijom – urbano "međuzemlje" koje generira vlastite vrijednosti i prioritete, vlastiti jezik i vlastite otpore. Djelo Marjetice Potrč izgleda da se nastavlja na Pasolinijevu ostavštinu, iako je njezin vidokrug mnogo širi. Baveći se urbanim društvom diljem svijeta, njezina umjetnost bi se mogla definirati kao antropološki urbanizam koji ne prati samo neuspjeh modernog planiranog velegrada, nego i one aspekte tog neuspjeha koji su dopustili neintegriranim ljudskim bićima da stvore prostore opstanka, ali i razvoja.

Njezine živuće strukture privlače pozornost na vrlo različite materijale korištene za stvaranje ovih novih zajednica. Te strukture također govore o paralelnim ekonomijama koje su takva naselja kadra generirati. Pokazuju nam kako marginalna ekonomija može okružiti oficijelno gospodarstvo planskoga grada, omogućujući stanovnicima favele, borgate i prigrađa da stvaraju prijeteću autonomiju koja izaziva plansku strukturu grada. U doba koje je tako dobro opisao nizozemski arhitekt Rem Koolhaas – razdoblju koji bismo mogli nazvati *koolhaa-p-s-ing* urbanističkom strategijom, umjetnost Potrčove bavi se pitanjima koje su, čini se, sve više relevantna vlastima europskih gradova i megapolisa koji se šire Azijom. U Europi, ideja *slama* kao mjesta koje zauzimaju lokalni siromasi transformirana je inputom takozvane *ekstra-zajednice* – ti ljudi stižu iz zemalja koje ne pripadaju Europskoj uniji. Djelo Potrčove bit će ključno u razumijevanju kako osoba viđena kao netko "izvana" ili "ekstra" može pomiriti svoju nazočnost u urbanoj društvenoj strukturi – i sugerira da će klasifikacija osobe ili grupe kao nekoga izvana ili *ekstra* biti uskoro viđena kao politički nekorektna.

Materijali koje Potrčova koristi i prati omogućuju razumijevanje gospodarstava zasebnih društava. Reciklirani materijali od kojih su sačinjena ta naselja često su višak uznapredovalog konzumerizma. Ako je zbilja favela, borgata i prigrađa globalna, način na koji ta predgrađa unutar grada rastu, poput tumora uzrokovanih zagađenjem materijalima odbačenim od imućnijih klasa, je lokalni. Materijali korišteni u tim permanentno privremenim skloništima mogu biti univerzalni, poput konzerve juhe ili kartonske kutije, ili mogu biti jednostavno dio vernakularne gradnje na tom području, poput korištenja lokalnog drva ili kamena. Ovi materijali također otkrivaju shizofrenost suvremene kulture i hibridno stanje suvremene ekonomije: uvozna konzerva juhe može se transformirati u lokalni artefakt, a krajnji proizvod (sklonište ili građevina) može oponašati internacionalni stil naselja straćara diljem svijeta, isto kao i stil lokalne arhitekture, i lokalne građevne tehnike.

Kao i mnoge druge zemlje koje su nastale nakon 1989., stare i nove, Slovenija traži svoju opstojnost u urbanističkoj strukturi megapolisa kakav je Europska unija. Rad Potrčove evocira stanje duha u zemljama koje su donedavno bile viđene kao privremenost ili pak kao problemi koje treba riješiti. Sada ove nacije pripadaju istoj strukturi, dio su istoga gospodarstva i traže da budu viđene kao "domovi", a ne "kuće"

Jasno razlikovanje kuće i doma

Početkom sedamdesetih u Europi i SAD-u problem slamova riješen je brutalnom uljudbom: preseljenjem masa individualaca iz raspadajućih realiteta – koji ionako nisu bili sazdani oko strogog osjećaja identiteta – u anonimne i nasilnije stambene projekte. Danas, gotovo magnetična energija izgleda da privlači ove izgnane natrag u urbani kontekst da iznova osvoje područja koja su nekad bili prisiljeni napustiti, zbog lažne nade u bolji život. Projekt Potrčove u Ljubljani u Rakovoj Jelsi – riječ je o maloj kolibi s krovom od salonita koja je ljudima iz susjedstva služila kao okupljalište za vrućih slovenskih dana – ima korijene u Keniji, gdje je lokalna populacija odbila koristiti pristojne domove koje im je ponudila vlada, i umjesto toga izabrala neku vrstu privremene, nomadske strukture. Sva ova mjesta također dokazuju da nije konvencionalna ideja "kuće" ono što ljudi traže, nego mogućnost povezivanja njihove ideje doma s kontekstom koji omogućuje komunikaciju i razmjenu sa strukturiranim svijetom konvencionalnog planskoga grada. Potrčova, stoga, radi na razumijevanju i naglašavanju jednostavne, ali temeljne razlike između kuće i doma, razlike koja može biti banalna, ali je u biti prakse eksproprijacije/oduzimanja identiteta ljudi u ime boljih životnih uvjeta. Njezin rad pokazuje da sklonište nije jednostavno privremeno i nomadsko stanovanje, nego ima snagu generiranja različitih i autonomnih identiteta. Takvi identiteti parirali bi segregaciji ljudi u prefabricirana geta,

Marjetica Potrč je profesorica na odjelu za dizajn Likovne akademije u Ljubljani. Živjela je u raznim dijelovima svijeta gdje je realizirala niz studijskih i umjetničkih projekata na temu urbanih modela, a održala je i brojna gostujuća predavanja. Samostalne izložbe priređivala je u institucijama poput Guggenheim muzeja u New Yorku, Palais de Tokyo u Parizu, Kunsthalle Bern i drugdje.

i skretali bi pozornost na činjenicu da ova segregacija uključuje, više od samo društvene i ekonomske izolacije, neku vrstu "privremenog rješenja" kojim "civilizirana" društva pokušavaju ukloniti raspadajuće elemente društvene strukture.

Umjetničin fokus nije ograničen na europski kontekst; njezin cilj je povezati različitost mjesta i lokalnih potreba, kako bi se napravile usporedbe između različitih dijelova svijeta. Pokušava razumjeti kako urbani kontekst reagiraju na vlastitu disfunkcionalnost, niječući degradaciju njihovih vlastitih životnih uvjeta. Potrčova vjeruje da će uvoz ili izvoz izvjesnih pogrešaka u razvoju strukture zadanog društva generirati istovjetnu reakciju diljem svijeta i prinuditi vladu, bila ona slovenska ili brazilska, da upotrijebi ista sredstva prijevare kako bi vizualno izbrisala neorganiziranu zbilju. Njezine analize urbanih planova u gradovima poput Rio de Janeira ili São Paola (gdje je uočila da područja u kojima se razvijaju favele nisu grafički predstavljena kao stalno naseljene zone, nego više kao zelena područja) skreće pozornost na odbijanje gradskih vlasti da prihvate kako su njihove zajednice pod opsadom zbiljskih i snažnih društvenih grupa koje se možda ne uklapaju u utvrđeni poredak, ali su svejedno sposobne djelovati unutar svojih vlastitih, ne manje učinkovitih poredaka. Potrčova konstruira uzorak, uvijek iznova, s različitim materijalima i tlocrtima, novim pravilima svake ekstra-zajednice. Njezina skloništa ne propovijedaju ili optužuju, nego prije naglašavaju ideju da oko nekog urbanog konteksta mogu postojati višestruke razine egzistencije i gospodarstva.

Zemlje viđene kao privremenost

Slovensko podrijetlo, čini se, pomoglo joj je u oblikovanju snažnog političkog stajališta; ono je, također, sugeriralo način na koji pristupa temama na koje je fokusiran njezin rad, iz "drevnije" točke gledišta. Njezine male daščare, znači, ponekad se čine

kao konstrukcije koje okružuju srednjovjekovni zamak. Sama Slovenija, naravno, neka je vrsta novog skloništa smještenog u dnu zidova tvrđave zvane Europa. Kao i mnoge druge zemlje koje su nastale nakon 1989., stare i nove, Slovenija traži svoju opstojnost u urbanističkoj strukturi megapolisa kakav je Europska unija. Rad Potrčove evocira stanje duha u zemljama koje su donedavno bile viđene kao privremenost ili pak kao problemi koje treba riješiti. Sada ove nacije pripadaju istoj strukturi, dio su istog gospodarstva i traže da budu viđene kao "domovi", a ne "kuće".

Politički potres devedesetih omogućio je konstrukciju novih mogućnosti za život; poput lijepih kartonskih skloništa u Japanu Shigeru Bana, ove strukture rođene iz neizvjesnosti sada žele postići trajnost. Potrčova, čije djelo prethodi političkom preokretu uzrokovanom urušavanjem sovjetskog imperija, postigla je jasnoću u svojoj praksi koja nadilazi područje vizualnih umjetnosti i pokazuje svojstva arhitekture i urbanog planiranja. Ali dok ove discipline naginju bavljenju apstraktnim idejama o ljudima, Marjetica Potrč se kreće pažljivo kroz specifičnost različitih zajednica – zajednica koje su, osobito u usporedbi s gradovima koji ih apsorbiraju, male i zadržavaju neku vrstu balansa u odnosu na to koliko proizvode i troše. Poklanjanje pažnje detaljima materijala koje koriste izopćene individue u gradnji svojih prostora izražava potrebu zadržavanja veze s realnošću koja je proizvela te materijale. Takva praksa je smještena u rizičnu poziciju nekoga tko želi dokazati da uzroci i posljedice eksploatacije bivaju sve više zamagljeni u društvima gdje siromašni odbijaju biti podignuti na višu razinu na umjetan način, a ako taj pomak znači gubitak bilo kakve kontrole nad svojom vlastitom materijalnom egzistencijom. Na koncu, rad Potrčove također postavlja pitanje kako se njezina produkcija može presijecati s institucionalnim prostorom. Gradnjom novih utvrda poput Guggenheima u Bilbau ili Tatea u Londonu, moglo bi se dogoditi da njezin rad stvori nove vrste kulturnih favela ili borgata. Takve instalacije, koje se potencijalno šire u dnu titanijumskih zidova ili velebnih hala, mogle bi proizvesti nova nomadska skloništa što unose nove ekonomije i nove oblike identiteta u planirani život i strukture moći u vizualnim umjetnostima.

S engleskoga prevela Silva Kalčić

Caracas: kuća koja raste

Tijekom sedamdesetih i osamdesetih Caracas je bio jedan od najbrže rastućih gradova svijeta, a uspoređivali su ga s Londonom i New Yorkom. Danas je grad u mnogo manjoj mjeri primjer ekonomskog uspjeha, ili čak urbanog planiranja; zapravo, prije je riječ o primjeru urbane prirode. *Barriosi* Caracasa, gdje živi više od pola gradske populacije, afirmiraju/potvrđuju se vidljivo i samosvjesno u svom svojem privremenom sjaju. Nazvani *rastuće kuće*, s vrha gotovo svakog stambenog objekta *barria* niču željezne žice, koje kao da proklamiraju vitalnost mjesta. Sve može biti reciklirano kao građevni materijal za te kuće.

Drei Tage bis zum Ende der Kunst

Željko Jerman

U instalaciji *Tri dana do kraja umjetnosti* lajtmotivno djeluje oveća slika, ispisana naslovnica njemačkim jezikom, ponajviše stoga jer se boje zastave te zemlje prelamaju s tekstualnim predloškom; izvlače iz njega višeznačajnu strukturalnost, ali i akcentiraju tridesetljetne Stilinovićeve konzekventno ironične, no istomahno i ćutilne stavove

Izložba Mladena Stilinovića *Tri dana do kraja umjetnosti*, Galerija Ghetto, Split, od 8. do 30. travnja 2004.

U splitskoj Galeriji Ghetto intenzivan ovogodišnji program nastavio se nastupom Mladena Stilinovića, autora kojeg ne treba specijalno predstavljati. Svoj termin tijekom travnja, popularni Stile ispunio je (ambijentalnom) instalacijom *Tri dana do kraja umjetnosti*, u kojoj lajtmotivno djeluje oveća slika, ispisana naslovnica njemačkim jezikom, ponajviše stoga jer se boje zastave te zemlje prelamaju s tekstualnim predloškom; izvlače iz njega višeznačajnu strukturalnost, ali i akcentiraju tridesetljetne Stilinovićeve konzekventno ironične, no istomahno i ćutilne stavove, nadopunjujući (i) moguća drukčija odčitavanja rada, ali i aludirajući na beskompromisan angažman, ma koliko umjetnik eventualno zazirao od toga, te ma kako baš svojevoljnim ciničnim otklonom izbjegavao "neartistički" politički govor. "Ozbiljna šala" zapravo nije daleko od vica političke konotacije, ali, kada bi na kraju sve krumpire i jaja stavili na svoje mjesto,

točno tamo gdje ih je, po na podu položenim novinama poslagao umjetnik, blokirajući tako svakakve informacije... većma iskrivljene i prilagođene dnevnoj političkoj "sceni" (s bilo kojeg aspekta dolazile), dobivamo ipak dio (makar) *intimne* politike, činjenicu da je u suštini svaki međuljudski odnos politika i, tako jasno i posebito akcentirano... dotično se odnosi specijalno na javne djelatnike, još više na one koji barataju (taman krajnim podsmijehom) sakralnim simbolima *društva*... počev od svetih boja zastave, do trivijalnih, no možda primarnih elemenata – od prehrambenih artikala do novčanica.

A sve su to bile i ostale Stilinovićeve primarne preokupacije; položaj pojedinca povrh svega, štovanje ličnosti iznad svega.

Otok u *cyberspaceu*

Pripremila Silva Kalčić

Tema *ART*-e-*FACT-a* 02 je odnos suvremene umjetnosti i suvremenog društva, kojeg karakterizira utopijskim

***ART*-e-*FACT 02*, drugo izdanje *online* časopisa u izdanju Omnimedie – studija za multimedijsku produkciju**

ART-e-*FACT* je međunarodni *online* forum koji je 2002. pokrenula skupina umjetnika i kustosa iz Zagreba, povezujući umjetnike, kritičare, teoretičare, publiciste i druge stručnjake iz Hrvatske i svijeta oko zajednički predložene teme, kako bi u okviru zadane cjeline i izabranih medija izražavanja (umjetnički projekt, rasprava, izjava, esej, kritički tekst…), elaborirali neke od gorućih problema našeg vremena. Prvo izdanje bilo je posvećeno temi ilegalnih migracija i *traffickinga*, u koordinaciji s multidisciplinarnim projektom *Motel Ježevo*, okupivši stotinjak suradnika iz cijelog svijeta. Drugo izdanje, kojemu je gost-urednik sociolog kulture i teoretičar Žarko Paić, bavi se "novim zovom utopije", postavljajući, među ostalim, pitanje "kako misliti utopiju, a ne pobjeći od društva realne represije/depresije u geto ili azil za fantastične *outsidere*?"

Neuspjeh liberalne demokracije

ART-*e*-FACT 02 donosi priloge Borisa Groysa, Charlesa Eschea, Marine Gržinić, Zorana Roška, Kristine Leko, Mihaela Milunovića, Constantina Lusera, Andreje Kulunčić, Natalie Bookchin, Magnusa Bärtĺsa, Liona Boreana, Sarawut Chutiwongpeti, Constantina Lusera, skupine Finger, Vadima Fishkina, Dalibora Martinisa, Yvonne Trapp, Erica van Hovea, Mansa Wrĺngea, Sisleya Xhafe i drugih. *Light Type Writer* je rad Constantina Lusera instaliran u Grazu u okviru njegova prošlogodišnjeg statusa Europskoga grada kulture. U zanimljivoj sprezi suvremene umjetnosti i arhitekture, pročelje Telecomova tornja funkcioniralo je kao interaktivni ekran urbanog mjerila, na kojemu su prolaznici svjetlom ispisivali tekstualne i slikovne poruke, putem kontrolnog stola, paliv ši i gasivši stotine svjetiljki ovješenih o fasadu. U radu Mansa Wrĺngea predstavljena je njegova instalacija s *Manifeste 4*, koja se sastoji od gipsanog odljeva glave prosječnoga građanina Švedske, fiktivne osobe koja treba statistički predstaviti veću skupinu ljudi kao temelj socijalnog inženjeringa, a ta je osoba, zanimljivo je, žena, ima 40 godina, neudana je i bez djece, živi u dvosobnom stanu... Dano joj je ime Marianne, tek nominalne sličnosti s glamuroznom personifikacijom Francuske Republike. *Agora&Agorachange* (Natalije Bookchin, Cynta Madansky & Jacqueline Stevens) *online* je projekt na temu neuspjeha liberalne demokracije, o nejednakim startnim pozicijama ljudi s obzirom na bogatstvo zemlje rođenja i međugeneracijskom transferu bogatstva...

Zavođenje kao "poziv na zaborav"

Po svojoj sprezi umjetnosti, kulture, politike i aktivizma, *ART*-e-*FACT* je jedinstvena kulturna inicijativa u međunarodnim razmjerima. Upravo stoga u siječnju 2004. bio je pozvan i predstavljen u Berlinu kao partner *transmediale* festivala *04 Fly Utopia*, a u svibnju će biti predstavljen na Filmskom festivalu u Udinama *Soggetti in movimento*. Temom jednostavno naslovljenom *Utopija*, drugo izdanje *online* magazina želi potaknuti interakciju između teoretičara i vizualnih umjetnika, postavljajući niz pitanja o odnosu suvremene umjetnosti i društva. *ART*-e-*FACT* 02 donosi razmišljanja umjetnika, pisaca, publicista, teoretičara o utopiji – od velikih političkih reorganizacija do malih, intimnih, osobnih i svakidašnjih refleksija o toj temi.

U tekstu pod naslovom *Zerzan von Tarzan und Taxis – fašizam užitka ili fašizam stvari*, Zoran Roško zaključuje: "Iako to nerado priznajemo, želja da na ovaj ili onaj način *postanemo stvari* naša je glavna utopija i u toj točki konvergiraju zlo, mistika, naturalizam, erotizam, zavođenje (kao 'poziv na zaborav'), fašizam i najnaprednije tehnologije. Ljudi zapravo ne žele imati volju, biti subjektima. Samo nas društveni, civilizacijski pritisak tjera da budemo voljni subjekti, racionalni djelatnici, gospodari svijeta, sudionici mučnih i nezaključivih međuljudskih pregovora, ali zapravo žudimo za time da budemo stvari i da nestanemo među drugim stvarima". Boris Groys u putopisu *Svijet na putovanju* piše o tome kako turist i stanovnik grada postaju jedno: "Danas nam se ne čini samo spomenici poput Eiffelova tornja ili kelnske katedrale vrijednima očuvanja, nego i sve ono što je u nama ostavilo dojam postojanosti. Čak i scena pucnjave dilera drogom u južnom Bronxu poprima dostojanstvo monumentalnosti", zaključujući na temu utopije: "Danas je utopijski impuls promijenio smjer: ne traga se više za priznanjem u vremenu, nego u prostoru. Globalizacija je ukinula budućnost kao mjesto utopije".

Hollywood Lite

Charles Esche citira Pierrea Bourdieua koji u djelu *Neo-liberalizam: Utopija bezgranične eksploatacije* iz 1998. postavlja pitanje: "Što ako je (neo-liberalizam) bio, u stvarnosti, jedina implementacija utopije pretvorena u politički program. Utopija, koja uz pomoć ekonomske teorije koja joj se pripisuje, vidi sebe kao znanstveni opis stvarnosti". Marina Gržinić u tekst kontradiktorno naslovljenom *Utopija s Larom Croft i nekim drugim čudovištima i izvanzemaljcima* zaključuje o rodnoj dimenziji utopije: "Odsad će žene u pustolovnim filmskim *blockbusterima* biti podvrgnute paternalističkim kapitalističkim pravilima. To je nagodba novog tisućljeća, nedavno patentirana i stavljena u upotrebu. Pravila su jasna: ubijati, tući i boriti se poput naših muških drugova. To je način na koji žene mogu *pristupiti u klub*". Steven Rand, osnivač njujorškog *Apexart* kustoskog programa, u naslovu svog teksta postavlja pitanje *Može li svijet umjetnosti doista stvoriti Hollywood bolje od Hollywooda?*, na koje nudi odgovor: "Premda bi se to moglo nekima i ne svidjeti, želio bih javno kazati kako je svijet umjetnosti u krizi. Dobro, znam da nisam prvi koji to kaže... Najnovije otjelovljenje te kratkovidnosti jest potkradanje Hollywooda od strane svijeta umjetnosti. Nedavno sam ovdje u New Yorku, u Guggenheimu, vidio jedan od video radova Billa Viole. Uobičajeno prolaženje pješaka u zgradi Muzeja te uzduž pročelja zgrade, koje je sam umjetnik zamislio, prešlo je u prikaz neobuzdanog nadiranja vodenih kaskada kroz vrata i izloge, nagoneći u bijeg ljude, od kojih neki kao da su uspjeli pobjeći tek slučajem. Bio je to snažan rad, dobro napravljen, imao je /neku/ ideju, ali jednom kada si ga vidio, nije bilo razloga da ga ikad više pogledaš. U njemu nije bilo ni trunke transcendencije. Niti važnijih saznanja. Zamisao nije ponudila ništa više od jeftinog uzbuđenja. Naprotiv, posjetitelj odlazi zakinut, s osjećajem ispražnjenosti. To je *Hollywood Lite*, mlaki Hollywood. To je efekt bez srži. Ne radi se o tomu da se u Violinom videu ne reflektira društvo, inače jedan od važnih legalizatora valjanosti umjetničkog djela, međutim, njegova jednostavnost i doslovnost više je nespretna nego uvjerljiva. Kamo to vodi? Prije svega, umjetnici uhvaćeni u *prijelaznom razdoblju*, a isto tako i mlađi umjetnici, moraju se čuvati hipnotizma tehnologije. Tehnologija je još uvijek privilegirano znanje kojeg rabe *informirani*, ali uskoro, kad postane nevidljiva, postat će opet alat. Odjeli Nove tehnologije? Idite u kina.". Cjelovite tekstove možete pročitati na http://artefact.mi2.hr/_a02/.

U filmu *Nebo nad Berlinom* Anđeo silazi s neba i u tramvajima, podzemnoj željeznici razgovara s umornim putnicima/patnicima o ljubavi, smrti, prijateljstvu. Martinis ne preuzima na sebe funkciju vendersovskoga Anđela obraćanja čovjeku kao čovjeku. Odsutan i *rastjelovljeni* umjetnik subverzije političkoga uopće ne ostavlja putem poruka osobama identitet umjetnika-na-djelu. Jedino "djelo" i "događaj" ovog fascinantnoga projekta intimističke demokratske škole za drukčiji svijet jest tekst. To je projekt za pismene ljude. I premda je to u doba rasne diskriminacije u Americi šezdesetih godina bio posljednji razlog prosvjetiteljske misije boraca za ljudska prava – naime, opismenjivanje – danas se ne čini ništa manje aktualnim ta osnovna misao prosvjetiteljskoga odgoja. Znati čitati znakove na putu za demokraciju već je više od umjetničkoga čina. A što je drugo Dalibor Martinis kao Umjetnik htio reći, obraćajući se Tebi, osamljeni putniče, kao čovjek čovjeku?

Žarko Paić o radu Dalibora Martinisa u ART-*e*-FACT-u 02

ART-e-*FACT* neprofitna inicijativa, *online* časopis domišljate višesmislenosti i, u integralnoj verziji, naslova koji "izvrće" činjenice naglašavajući ih (virtualni *cyberspace* – artefakt), pokrenut je u Zagrebu s namjerom kritičkog promišljanja društva, novih umjetničkih praksi, teorije i politike predstavljanja. *ART-e-FACT* je dvojezični forum (i englesku verziju), koji oblikuje nove teme dva puta godišnje. *ART*-e-*FACT* 02 na temu *Utopija* promoviran je u ožujku ove godine, a sljedeća tema broja je *Umjetnost i tehnologija*, s Marinom Gržinić kao gošćom-urednicom. Glavna urednica i jedna od idejnih začetnika časopisa je Nada Beroš, a odmjereni vizualni identitet potpisuje Novozelanđanka Trudy Lane, web dizajnerica koja je surađujući s umjetnicom Andrejom Kulunčić odlučila na neko vrijeme doseliti u Zagreb.

Novi zov utopije više nema razloga za bijeg na pusti otok. Nema razloga za kasno otkriće bilo kakve istočnjačke egzotike. U globalnome svijetu jedne te iste ideologije – neoliberalni fundamentalizam kapitala, moći, nove religije užitka – koja sada poprima obrise vječne, univerzalne i *prirodne* civilizacije – posljednji bijeg već je učinjen. To je eskapizam duha nepodnošljivo isprazne hibridnosti kulture tzv. pojedinačnoga spasa u New Age ideologiji *Doba Vodenjaka*. Utopija danas? Nije li to realno tlo žive kritike, nesvodivosti na bilo što prethodno u-topijski izdano u ime budućnosti kao povijesti spasa (komunizam, anarhizam, libertinstvo i *last but not least* – utopijski socijalizam), što se u 20. stoljeću nužno pretvorilo u svoju suprotnost? Kako misliti utopiju, a ne pobjeći od društva realne represije/depresije u geto ili azil za fantastične *outsidere*?

Žarko Paić u uvodniku ART-e-FACT-a 02.

/ / T E H N O M I T O L O G I J E / IZDANJE 03

/ / Poziv na sudjelovanje /
/ / gošća-urednica, Marina Gržinić /

Odnos umjetnosti i tehnologije područje je zanimanja sljedećeg broja *ART*-e-*FACT-a*.

Glavni predmet istraživanja način je na koji tehnologija, a posebno novi mediji – digitalni mediji, Internet, tehnologija nove stvarnosti – mijenjaju umjetničke i kulturalne paradigme. Na koji se način djelovanje umjetnika mijenja zahvaljujući tehnologiji? Na koje promjene nailazimo tijekom povijesti, odnosno kako tehnologija mijenja naše pamćenje i prostor? I naposljetku, globalni svijet i globalni kapitalizam združuju se i postaju još sjedinjeniji zahvaljujući tehnologiji. Što nam je činiti ukoliko želimo dovesti u pitanje taj sretni brak?

Poziv je otvoren različitim vidovima promišljanja odnosa umjetnosti i tehnologije:

1. teorijski tekstovi i kritički osvrti
2. kratke izjave umjetnika, aktivista, kritičara
3. umjetnička djela – od kratkih video i filmskih isječaka, fotografija, do Interneta ili web projekata
4. politički i ekonomski manifesti ili prijedlozi linkova na zanimljive projekte na Internetu posvećenih toj temi.

Rok za slanje priloga: 10. lipnja 2004.

zločin i svjedočenje

Meduza u zrcalu

Nataša Govedić

Masakr se odvija nasumično, bez kriterija, bez objašnjenja, poput najsurovije snomorice (*isti* ubija *istoga*), iza koje se budimo na humcima masovnih grobnica. Jezikom bunila progovorit će, stoga, i Brezovčeva režija

Uz predstavu *Peto evanđelje* autora Slobodana Šnajdera i redatelja Branka Brezovca, premijerno izvedenu u zagrebačkom ZeKaeMu

Premda Levinas govori o licu *krajnje drugosti*, dakle o sakralnom licu, njegov je opis podudaran s iskustvom promatranja glumačkog lica: krajnje izloženog, nemjerljivo ranjivog, oblikovanog najintimnijim emocionalnim nijansama, radikalno suprotnog maski (s kojom se tradicionalno veže glumačka profesija). Glumačko lice usporedivo je i s licem voljene osobe, još jednim zrcalom izvan racionalne kontrole, proročkim i najprodornije bliskim

Prema grčkoj predaji (ciklus o Perzeju), zločini se ne mogu pogledati licem u lice: izravno bi suočenje dovelo do gotovo neizdržive odgovornosti; potresa koji bi nas skamenio na licu mjesta. Sa zločinima se, dakle, moguće suočiti tek posredno, *s pomoću štita*, u zrcalu. Kazališnom? U scenografiji Tihomira Milovca, tijekom Šnajderove i Brezovčeve predstave *Peto evanđelje*, zločini ustaškog režima zrcale se i zrcale, ponavljaju i ponavljaju, prvo kao zločini jugoslavenskog režima, zatim kao zločini Tuđmanove države, a naše svjedočenje nije dovoljno da ih *zaustavi*. Vjerno originalnoj bespomoćnosti logoraša, glumci *Petog evanđelja* prema nama pružaju ruke, ispod tribina pokušavaju i uspijevaju uhvatiti naša koljena ili stopala, ali politički vlak smrti ipak prolazi mimo gledatelja i zaustavlja se tek u ustaškom logoru Stara Gradiška. Ili možda nastavlja prema odredištima koje poznajemo iz bosanskohercegovačke ratne topografije devedesetih: Batkovica (srpski logor), Čelebić (muslimanski logor), Dretelj (hrvatski logor), Hrasnica (muslimanski logor), Igman (muslimanski logor), Keraterm (srpski logor), Kozarac (srpski logor), Luka Brčko (srpski logor), Ljubuški (hrvatski logor), Manjača (srpski logor), Mostar (hrvatski logor), Omarska (srpski logor), Tarčin-Silos (muslimanski logor), Trnopolje (srpski logor), Zenica (muslimanski logor). Tko su glavna lica tih destinacija? Primjer Ilije Jakovljevića, po čijim je – naknadno rekonstruiranim – dnevničkim zapisima iz Stare Gradiške, kao *jedinom* pisanom svjedočanstvu jasenovačkog holokausta, napisana i Šnajderova drama *Peto evanđelje*, pokazuje da o njima jedva da postoji ikakva evidencija. Nema zrcala. Masakr se odvija nasumično, bez kriterija, bez objašnjenja, poput najsurovije snomorice (*isti* ubija *istoga*), iza koje se budimo na humcima masovnih grobnica. Jezikom bunila progovorit će, stoga, i Brezovčeva režija.

Godine bez lica

Jorge Semprun: *Dvije sam godine živio bez lica. U Buchenwaldu nije bilo ogledala. Svoje sve mršavije tijelo viđao sam jednom tjedno, na tuširanju. Bilo je smiješno krhko, postojalo je bez lica* (cit. prema *Pisanje ili život*, Feral Tribune, Split, 1996.). Logoraška identifikacija ljudi brojevima nije slučajna: to je samo jedna od bezbrojnih strategija brisanja osobnog lica, svođenja čovjeka na objekt kontrole i predmet destrukcije. Kakvo je lice Ilije Jakovljevića? U izvedbi Galliana Pahora, Jakovljević izbjegava, otklanja pogled i logorskih starješina i publike. Tone u korpulenciju vlastita tijela, kao da se nastoji učiniti što nevidljivijim, da ne bi i nehotice otkrio vlastitu različitost i njome isprovocirao reakciju koja bi za njega mogla biti smrtonosnom. Lica koljača, tome nasuprot, gledaju prema publici, ali pogledi prolaze mimo ljudskog kontakta. Poput otvorenih očiju leša, mrtvački blijedi lik Uzvišenoga, u interpretaciji Vilija Matule, kao da je umorno zagledan u beskonačno trajanje iste slike, na trenutak izbrisane jedino momentima novih zločina. Vrijeme ubojice ne poznaje linearnost trajanja: ono se vrti u prisilnim krugovima. A lice ubijene žrtve? Ono je *živo*. Igra ga Barbara Prpić (Dika). Obraća nam se fascinantnim nijemim registrom: vapećim užasom, bijesom, gađenjem, intenzivnom i na trenutke mahnito povišenom pribranošću, optužbom, nestrpljivošću, neodobravanjem, inzistiranjem da je ugledamo, uzmemo u obzir, zapamtimo. Ili lice ubijenog Kovačevića Čiče u interpretaciji Zorana Čubrila: panika pomiješana s ludilom, lice koje vrišti neizdrživost, vrišti strah od daljnje degradacije, vrišti ostavljenost nade. Danijel Ljuboja, kao logoraški Gazda (ratni profiter, trgovac, ubojica), ocrtava lice podrugljivca, cinički smireno, samodopadno, katkad i bahato, no u isti mah mrtvo poput novčanice. Jasmin Telalović (Mlad vojničar) donosi pogled dječje fascinacije nasiljem i potmulog razumijevanja da će ga razoriti već i samo promatranje zločina: to je lice na samoj granici emocionalnog kraha, premda su riječi koje izgovara bezdušne. Maks Luburić Petra Leventića nosi masku Mefista/psihotika: izbornika, redatelja smrti, meštra koji s osmijehom pokazuje na mljeveno ljudsko meso iz vlastitih logoraških radionica. Srodna mu je Linda Begonja kao upraviteljica ženskog dijela logora, Maja Bužon: ona pak igra ustašku Bakanticu, neutaživo žednu krvi i ljudske žrtve. Hans Jörg Frey (kao Glaise von Horstenau, Hitlerov opunomoćenik za Hrvatsku), smješten na romobilu u obličju goleme muhe, spaja arijevsku fizionomiju i gotovo turističku ravnodušnost prema ruševinama gradova i ljudi koje "razgledava". Hoću reći da unatoč svim čudima Milovčeve raskošne scenografije, unatoč promišljenoj i domišljenoj aparaturi Brezovčeva redateljskog postupka, upravo glumačka lica predstave *Peto evanđelje*, a pritom mislim na svaki pojedinačni, izvedbeno oslikani portret, stvaraju remekdjelo suvremenog teatra.

Etičko lice

Emmanuel Levinas (*Totality and Infinity*, 1969.): *Lice se ne može posjedovati, ono se opire našim moćima tumačenja. U svojoj epifaniji, u izrazu, lice je osjećajnost koja kao da je u našoj moći shvaćanja, ali ipak nam se odupire. Lice, za koje pogrešno mislimo da je samo još jedna od stvari među stvarima, slama formu koja ga naizgled ograničava.* (...) *Točnije rečeno: lice mi se obraća i sa mnom uspostavlja odnos koji je suprotan moći, bilo da je riječ o moći užitka ili moći znanja.* Premda Levinas govori o licu *apsolutne drugosti*, dakle o sakralnom licu, njegov je opis podudaran s iskustvom promatranja glumačkog lica: krajnje izloženog, nemjerljivo ranjivog, oblikovanog najintimnijim emocionalnim nijansama, radikalno suprotnog maski (s kojom se tradicionalno veže glumačka profesija). Glumačko lice usporedivo je i s licem voljene osobe, još jednim zrcalom izvan racionalne kontrole, proročkim i najprodornije bliskim. Glumačko lice egzemplarni je svjedok ne samo drame nego i publike; onoga što se zbiva u izvankazališnom svijetu. Ono hvata mnoge odraze. Opterećeno je sposobnošću zrcaljenja do te mjere da igra ulogu *neotklonjivog* svjedoka. Zbog toga je animacija Simona Bogojevića Naratha, korištena u predstavi, u kojoj androidna tijela muškarca, žene i djeteta trče praznim prostorom, postupno se pretvarajući u leševe koji salutiraju SS-ovskim pozdravom, banalna parafraza naše nemogućnosti da se i sami pretvorimo u medij emocionalno angažirane glumačke prisutnosti i da također, jednakim intenzitetom, *osobno* posvjedočimo učinjenom zlu. Milovac pod nama pomiče tribine, gura nas u prostor hotimice premalene scenske kutije s puno zrcalnih površina, pred publikom rasklapa i sklapa mesarske stolove, egzekucijska postolja, pokretne trake, komorne orkestre, ljesove, otvore kroz koje se pomaljaju glave krvnika, licitarski oslikane maljeve, ali ta nas orgija znakova ne pogađa. Pogađa nas miris naranče, zbog koje je naređeno nasumično strijeljanje zatvorenika. I pogađaju nas, Levinas je u pravu: snagom objave, ljudska lica. Primo Levi, nekadašnji zatočenik i pjesnik Auschwitza: *Svatko od nas odaje biljeg, otisak/ Prijatelja susrelog putem;/ U svakome trag svakoga,/ U dobru i zlu/ U mudrosti ili ludosti/ Svatko obilježen svakim.//*. Zajedničkim zločinima, pojedinačnim svjedočanstvima. Istina mira dijametralno je suprotna prijetnji fašista iz *Petog evanđelja* (podsjećam: *Ne niči tamo gdje nisi posijan*!): tek kad nas se bude ticala zabita livada s logoraškim leševima, i ona stara i ova nova grobnica s državno sankcioniranim ubijanjima, Gorgone u nama možda se pretvore u nešto nalik ljudskim bićima. Z

Ono što ostaje od Auschwitza

Giorgio Agamben

Stječe se dojam da ta dva oprečna lika preživjeloga – onaj koji se ne uspijeva osloboditi osjećaja krivnje zbog vlastita preživljavanja i onaj koji u preživljavanju pronalazi tobožnju nedužnost – otkrivaju, svojom simetričnošću, skrivenu solidarnost. Oni predstavljaju dva lica čovjekove nemogućnosti da razluči nedužnost od krivnje – odnosno da se na određeni način uhvati u koštac s vlastitim stidom

Donosimo odlomke studije *Quel che resta di Auschwitz. L'archivio e il testimone* (Bollati Boringhieri, Torino, 1998.), uglednog filozofa Giorgija Agambena

Na početku *Primirja* Levi opisuje susret s ruskom prethodnicom koja, 27. siječnja 1945. godine, oko podneva prispijeva do koncentracijskog logora Auschwitz kojeg su Nijemci u međuvremenu napustili. Taj susret, koji potvrđuje konačno oslobađanje od košmara ne protječe, međutim, u ozračju veselja, nego, začudo, u znaku stida:

Četvorica mladih vojnika na konjima kretali su se budno motreći, sa strojnicama pod miškom, cestom koja je vodila oko logora. Kada su dospjeli do žičane ograde, načas su zastali da pogledaju, razmjenjujući tek nekoliko kratkih i pokunjenih riječi i usmjeravajući poglede opterećene čudnom nelagodom prema izobličenim leševima, razrušenim barakama i nama nekolicini preživjelih... Nisu pozdravljali, nisu se osmjehivali; doimali su se onemoćalima pod težinom ne samo samilosti nego i nejasne suzdržljivosti koja im je zapečatila usta, a oči prikovala za mrtvački prizor. Bio je to isti onaj stid koji smo mi dobro poznavali, onaj koji nas je obuzimao nakon selekcija, i svaki put kada smo bili primorani prisustvovati ili izložiti se obeščašćenju: stid koji Nijemci nisu poznavali, stid što ga pravednik osjeća pred grijehom koji nije sam počinio, ali ga muči što postoji, što je nepovratno uveden u svijet postojećih stvari, i što se njegova dobra volja pokazala ništavnom ili nedostatnom, nije mogla poslužiti kao zaštita.[1]

Nakon više od dvadeset godina, pišući djelo *Potonuli i spašeni*, Levi se iznova vraća pitanju tog stida, koji se u međuvremenu potvrdio kao prevladujuće osjećanje preživjelih, i pokušava ga objasniti. Ne čudi, međutim, što se, poput svakog pokušaja da se iznađu obrazloženja, poglavlje knjige naslovljeno *Stid* naposljetku pokazuje nezadovoljavajućim, utoliko više što slijedi neposredno nakon onog posvećenog izvanrednoj analizi "sive zone", koja se svjesno drži neobjašnjivog, smiono odbacujući svako obrazloženje. Dok pred *Kaposima*, kolaboracionistima i "uglednicima" svih vrsta, nesretnicima koji su činili *Sonderkommand* te čak Chaimu Rumkowskom, *rex Judeorum* geta u Lodzu, preživjeli zaključuje s *non-liquet* ("tražim da se o sudbini 'gavrana s krematorija' razmišlja sa samilošću i obzirom, ali da se suzdrži od prosuđivanja"[2]), u poglavlju o stidu on kao da ga želi nabrzinu podvesti pod osjećaj krivnje ("da su mnogi (a i ja sam) osjećali stid, odnosno krivnju..."[3]). Odmah nakon toga, nastojeći ustanoviti korijen tog osjećaja krivnje, isti onaj autor koji je trenutak prije hrabro istupio na posvema neistraženo područje etike, podvrgava se toliko djetinjem ispitu savjesti da pobuđuje nelagodu u čitatelju. Grijesi koji time izlaze na vidjelo (što je katkada slegnuo ramenima na zahtjeve mlađih drugova, ili epizoda s vodenim mlazom kojeg je podijelio s Albertom, ali uskratio Danieleu) beznačajni su, dakako; no, čitateljeva nelagoda ovdje tek odražava smutnju preživjeloga, njegovu nesposobnost da se uhvati u koštac sa stidom.

II.

Osjećaj krivnje u preživjeloga predstavlja *locus classicus* literature o logorima. Njegov paradoksalni karakter Bettelheim je opisao sljedećim riječima:

> Hannah Arendt upozorava da je iznenađujuća spremnost Nijemaca svih dobnih skupina da preuzmu u poratnom razdoblju kolektivnu krivnju za nacizam, te se osjete krivima za ono što su počinili njihovi roditelji ili narod, u njih prikrivala jednako tako iznenađujuću nespremnost da se utvrdi individualna odgovornost i kazne pojedinačni zločini

Istinski problem... jest nerazmrsivo proturječje sudbine preživjeloga koji, kao razumno biće, dobro zna da nije kriv (ja sam, na primjer, što se mene tiče, u to uvjeren), ali mu njegova čovječnost nameće da, na emotivnoj razini, osjeti krivnju. Nije moguće preživjeti iskustvo koncentracijskog logora i pritom ne osjećati krivnju zbog nevjerojatne sreće što smo preživjeli dok su milijuni drugih poput nas stradali, a mnogi od njih pred našim očima... U koncentracijskim logorima bili smo prinuđeni promatrati iz dana u dan, iz godine u godinu, uništenje drugova, s mišlju da je nešto valjalo učiniti, ali i sviješću da bi to bilo nerazumno, i stoga osjećati krivnju što nismo ništa poduzeli, ali posebno zbog toga što smo svaki put osjetili olakšanje jer smrt nije zadesila nas.[4]

Riječ je o aporiji iste vrste poput one koju je Wiesel sažeo u apoftegmu: "Živim, dakle kriv sam", dometnuvši odmah nakon toga: "Ovdje sam jer je neki prijatelj, drug, neznanac umro umjesto mene". Istovjetno objašnjenje prisutno je kod Elle Lingens, kao da preživjeli nužno živi na nečijem mjestu: "Nije li svatko od nas tko se vratio praćen osjećajem krivnje kojeg, međutim, naši tamničari tako rijetko primjećuju: 'živ sam jer su drugi umrli umjesto mene'?"[5]

Levi je također imao takav osjećaj. Unatoč tome, on ne želi dokraja prihvatiti sve njegove posljedice i ustrajno se bori protiv njega. Još 1984., taj unutrašnji sukob pronašao je svoj izraz u pjesmi koja nosi naslov *Preživjeli*:

Since then, at an uncertain hour,
Nakon toga, neočekivano,
Ona se patnja vraća
I nađe li tko će ga saslušati,
Sažiže mu srce u prsima.
Ponovo gleda obraze svojih drugova
Modre za prvoga svjetla,
Sive od cementne prašine,
Od magle nerazgovjetne,
Obojene smrću za nemirnih snova:
Čeljusti noću cvokoću
U teškoj mori sna,
Žvačući repu koje nema.
"Natrag, gubi se, otpisana svjetino,
Odlazite. Nikome nisam podvalio,
Nikome preoteo kruh,
Nitko za me nije umro. Nitko.
Vratite se vašoj magli.
Nisam ja kriv što živim i dišem
i jedem i pijem i spavam i nosim odjeću."[6]

Da ovdje nije riječ tek o odbijanju odgovornosti, svjedoči Danteov citat iz posljednjeg stiha. On potječe iz 33. pjevanja *Pakla* (stih 141.), u kojem je opisan susret s Ugolinom u jaruzi izdajnika. Citat dvojako i neizravno upućuje na problem krivnje u zatočenih. S jedne strane, naime, u "mračnom rovu" nalaze se oni koji su izdali, napose vlastitu obitelj ili prijatelje; s druge pak strane, ne bez gorke aluzije na vlastiti usud preživjeloga, navedeni stih se odnosi na nekoga koga Dante smatra živim, dok je on samo naoko takav, jer mu je dušu već progutalo ždrijelo smrti.

Dvije godine kasnije, pišući *Potonule i spašene*, Levi još jednom sebi postavlja pitanje: "Stidiš li se što živiš umjesto nekog drugoga? I posebno, nekog čovjeka plemenitijeg, tankoćutnijeg, mudrijeg, korisnijeg, dostojnijeg života od tebe?" I ovaj put, međutim, odgovor ostaje dvojben:

Ne možeš ga izbjeći: preispituješ se, prebireš po sjećanjima, nadajući se da ćeš ih sve redom pronaći, i da niti jedno od njih nije zametnuto ili potisnuto; ne, ne nalaziš bjelodanih prijestupa, nisi nikoga izgurao, nikoga istukao (no, bi li imao snage?), nisi prihvaćao zaduženja (ali nisu ti ih niti nudili...), nikome nisi oduzeo kruh; a opet, ne možeš ga izbjeći. To je tek pretpostavka i, manje, sjena sumnje; da je svatko Kain svojem bratu, da je svatko od nas (ali ovaj put kažem "mi" u mnogo širem, dapače univerzalnom smislu) izgurao svojeg bližnjeg i da živi na njegovu mjestu.[7]

Jednaka generalizacija optužbe (štoviše, sumnje) otupljuje, na neki način, oštricu, ublažava ranu. "Nitko nije umro umjesto mene. Nitko"; "Ne može se biti na nečijem mjestu"[8].

III.

Drugo lice stida preživjeloga jest veličanje pukog preživljavanja kao takva. Terrence Des Pres, profesor s Colgate University, objavio je 1976. djelo *The Survivor, an Anatomy of Life in the Death Camps*. Knjiga, koja smjesta nailazi na značajan odjek, kanila je pokazati da "preživljavanje predstavlja iskustvo obdareno konačnom strukturom, niti slučajnom, niti regresivnom niti anormalnom" te, ujedno, "tu strukturu učiniti vidljivom"[9]. Ishod piščeve anatomske disekcije života u logorima upućuje na zaključak da živjeti, u konačnici, doista znači preživjeti te da, u ekstremnoj situaciji poput Auschwitza, ta najintimnija jezgra "života po sebi" izlazi na površinu, oslobođena kulturalnih zamki i iskrivljavanja. Unatoč tome što Des Pres i sam, u jednom trenutku, evocira avet muslimana, kao utjelovljenje nemogućnosti da se preživi ("empirijski dokaz smrti na životu"[10]), on spočitava Bettelheimu da je podcijenio svojim svjedočenjem bezimenu i svakodnevnu borbu zatočenika za preživljavanje, pretpostavivši joj zastarjelu etiku junaka, nekoga tko je spreman odreći se života. Istinsku etičku paradigmu našeg vremena, smatra Des Pres, predstavlja, naprotiv, upravo preživjeli koji, ne tražeći idealna opravdanja, "odabire život" i bori se samo kako bi preživio:

Preživjeli je prvi uljuđeni čovjek koji stjecajem okolnosti živi izvan pritisaka nametnutih kulturom, onkraj straha od smrti koji je moguće ublažiti tek niječući da život kao takav posjeduje vrijednost. Preživjeli je dokaz da postoje muškarci i žene koji su dovoljno snažni, dovoljno zreli i dovoljno osviješteni da se suoče sa smrću bez razmišljanja i bezrezervno prionu uz život[11].

Život uz koji preživjeli odabire "bezrezervno prionuti", "taj maleni višak života"[12] za koji je spreman platiti najvišu cijenu, naposljetku se pokazuje, nije drugo doli biološki život sam po sebi, taj jednostavni, nedokučivi "primat biološkog elementa". U savršeno začaranom krugu, gdje nastaviti ne znači drugo doli kretati se unatrag, "nadometnuti život" koji se očituje kao ishod preživljavanja predstavlja, jednostavno rečeno, apsolutni *a priori*:

Lišenom svega osim života, preživjelome preostaje tek pojedini biološki uvjetovan "talent", odavna zatomljen uslijed kulturalnih izobličenja, neiscrpan rudnik saznanja pohranjenih u njegovim tjelesnim stanicama. Ključ ophođenja pri preživljavanju jest primat biološkog bića[13].

IV.

Ne iznenađuje što je knjiga Des Presa izazvala ogorčenu Bettelheimovu reakciju. U članku objavljenom u *New Yorkeru*, neposredno nakon izlaska djela *The Survivor*, on ističe presudnu važnost osjećaja krivnje za preživjeloga.

Mnogi preživjeli iznenadili bi se da čuju kako su "dovoljno snažni, dovoljno zreli i dovoljno osviješteni... da bezrezervno prionu uz život", s obzirom na činjenicu da se zanemariv dio između svih koji su bili deportirani u koncentracijske logore uspio spasiti. A što je s desecima milijuna onih koji su izgubili život? Jesu li oni bili "dovoljno osviješteni... da bezrezervno prionu uz život" dok su ih odvodili u plinske komore?... I što reći o mnogobrojnim preživjelima koje je to iskustvo potpuno dokrajčilo, koji se niti nakon niza godina najboljeg psihijatrijskog liječenja ne uspijevaju nositi sa sjećanjima što ih još opsjedaju u njihovoj posvemašnjoj i nerijetko suicidalnoj depresiji? Što reći o jezivim košmarima o koncentracijskim logorima zbog kojih se i danas, nakon trideset i pet godina, noću budim iz sna, unatoč ispunjenom i zadovoljavajućem životu kojeg sam vodio i koji, kao mene, proganjaju sve preživjele s kojima sam imao prigode razgovarati?[14]

Samo nas sposobnost da osjetimo grizodušje čini čovječnima, osobito ako, objektivno, nismo krivi[15].

Unatoč polemičnim tonovima, postoje mnoge naznake koje upućuju na zaključak da su ta dva stava međusobno manje udaljena no što može izgledati. Ova dvojica neistomišljenika, obojica su, naime, više ili manje svjesno, zarobljena u začaranom krugu gdje, s jedne strane, veličanje preživljavanja iziskuje da se neprestano poziva na dostojanstvo ("Postoji neobična dvojnost kada je riječ o životu u ekstremnoj situaciji: preživjeli čuvaju svoje dostojanstvo kako ne bi počeli umirati; skrb za vlastito tijelo postaje za njih pitanjem "moralnog opstanka""[16]), dok, s druge strane, jedini smisao naglašavanja dostojanstva kao i osjećaja krivnje predstavlja upravo preživljavanje i "poriv za životom" ("preživljavali su oni zatvorenici koji u sebi nisu zatomili glas srca i razuma..."[17]; "naša moralna dužnost, ne prema mrtvima, nego prema preživjelima i samima sebi jest osnažiti poriv za životom..."[18]). Ne može stoga biti slučajno da Bettelheim, naposljetku, protiv Des Presa usmjerava istu onu optužbu za "etiku junaštva" koju je ovaj uputio njemu: "Preživjeli koji opstanak duguju slučajnosti pretvoreni su u ovoj knjizi u junake. Logori smrti postaju mjesta koja su proizvela ta superiorna bića višeg reda kao što su preživjeli..."[19].

Stječe se dojam da ta dva oprečna lika preživjeloga – onaj koji se ne uspijeva osloboditi osjećaja krivnje zbog vlastita preživljavanja i onaj koji u preživljavanju pronalazi tobožnju nedužnost – otkrivaju, svojom simetričnošću, skrivenu solidarnost. Oni predstavljaju dva lica čovjekove nemogućnosti da razluči nedužnost od krivnje – odnosno da se na određeni način uhvati u koštac s vlastitim stidom.

V.

Da osjećaj krivnje jer čovjek živi umjesto nekog drugog predstavlja ispravno tumačenje za stid preživjeloga, ne može nipošto biti sigurno. Već je sama Bettelheimova teza – prema kojoj je preživjeli nedužan, no unatoč tome obvezan, kao takav, osjećati se krivim – veoma dvojbena. Preuzimanje te vrste krivnje, koja se tiče samog položaj preživjeloga, a ne onoga što je on kao pojedinac učinio ili propustio učiniti, podsjeća na raširenu sklonost da se preuzme načelna kolektivna krivnja svaki put kad se ne uspije iznaći rješenje za određeni etički problem. Hannah Arendt upozorava da je iznenađujuća spremnost Nijemaca svih dobnih skupina da preuzmu u poratnom razdoblju kolektivnu krivnju za nacizam, te se osjete krivima za ono što su počinili njihovi roditelji ili narod, u njih prikrivala jednako tako iznenađujuću nespremnost da se utvrdi individualna odgovornost i kazne pojedinačni zločini. Sukladno tome, njemačka Protestantska crkva u jednom trenutku javno je obznanila da "se osjeća suodgovornom pred milosrdnim Bogom za zlo koje je naš narod nanio Židovima"; ali se nije pokazala jednako voljnom prihvatiti neizbježnu posljedicu prema kojoj se spomenuta odgovornost uistinu ne tiče milosrdnog, negoli pravednog Boga, pa stoga zahtijeva kažnjavanje pojedinih pastora koji su opravdavali antisemitizam. Jednako je moguće ustvrditi za Katoličku crkvu koja se još nedavno, ako je suditi prema izjavi francuskog episkopata, pokazala spremnom prihvatiti vlastitu kolektivnu krivnju za odnos prema Židovima: no, ta ista crkva nikada nije željela priznati bjelodane, ozbiljne i potkrijepljene propuste pape Pija XII., kada je riječ o progonu i istrebljenju rimskih Židova u listopadu 1943.

Da govoriti o kolektivnoj krivnji – ili nedužnosti – nema nikakva smisla, kao i da samo u metaforičkom smislu netko može izjaviti da se osjeća krivim za ono što je počinio njegov narod ili otac, u to je Levi sasvim uvjeren. Nijemcu koji mu piše, ne bez licemjerja, kako "krivnja teško pritišće moj zabludjeli i obmanuti narod", odgovora da "za krivnju i pogreške valja odgovarati osobno, jer će u protivnom svaki trag uljudbe nestati s lica zemlje"[20]. I kada govori, samo jedanput, o kolektivnoj krivnji, tumači je u jedinom smislu kojeg smatra mogućim, odnosno kao krivnju za grijeh koji su počinili "gotovo svi Nijemci toga doba", jer nisu imali hrabrosti govoriti, svjedočiti o onome što nisu mogli ne vidjeti.

VI.

Postoji, međutim, još jedan razlog koji navodi na oprez kada je riječ o tom obrazloženju. Ono, naime, u sebi sadrži, više ili manje svjesno, više ili manje eksplicitno izraženo nastojanje da stid preživjeloga predstavi u okvirima tragičnog sukoba. Od Hegela naovamo, krivac-nedužan predstavlja središnju figuru kojom je moderna kultura protumačila grčku tragediju te, ujedno, vlastite najskrivenije nedosljednosti. "U svim tim tragičnim sukobima – zabilježio je Hegel – valja nam prvenstveno odbaciti pogrešnu predodžbu o *krivnji* i *nedužnosti*; tragični junaci su kako krivi tako i nedužni"[21]. Sukob o kojem govori Hegel ne javlja se, međutim, kao pitanje savjesti, koje subjektivnu nedužnost jednostavno suprotstavlja objektivnoj krivnji; tragično je, naprotiv, bezuvjetno preuzimanje objektivne krivnje subjekta kojeg držimo nedužnim. Tako je, primjerice, u *Kralju Edipu* riječ o legitimnosti onoga što čovjek čini po vlastitu htijenju, nasuprot onome što je doista učinio nehotice i nesvjesno, uslijed božanske predodređenosti. Edip je ubio oca, stupio u brak s majkom, začeo djecu u incestuoznom braku – no, unatoč tome, našao se upletenim u to jezivo zlodjelo a da to nije želio i da toga nije bio svjestan. Pravo naše današnje najdublje svijesti sastojalo bi se u mogućnosti da čovjek odbije priznati ta zločinstva kao postupke vlastita Ja, jer su se oni odvijali mimo njegove svijesti i volje; dočim plastični Grk preuzima odgovornost za ono što je kao pojedinac počinio pa stoga nije razapet između formalne subjektivnosti savjesti i onoga što ustrojava objektivni predmet... Za te postupke oni, međutim, ne žele biti nedužni; naprotiv, njihova slava ogleda se u tome što su doista učinili to što su učinili. Takvom junaku ne bi se moglo reći nešto gore nego ustvrditi da je djelovao bez krivnje.[22]

Ništa nije toliko udaljeno od navedenog modela kao Auschwitz. Zatočenik ovdje doživljava da se jaz između subjektivne nedužnosti i objektivne krivnje, između onoga što je počinio i onoga za što se može osjećati odgovornim, do te mjere produbio da više nije kadar preuzeti na sebe odgovornost za niti jedan od svojih postupaka. U pomalo parodijskom obratu, on se osjeća nedužnim upravo za ono za što se tragični junak osjeća krivim, a krivim tamo gdje se ovaj potonji osjeća nedužnim. To je smisao onog osobitog *Befehlnotstand*, "stanja prinuđenosti proizašlog iz zapovijedi", kojeg navodi Levi govoreći o članovima *Sonderkommanda*, a koji osujećuje svaku mogućnost tragičnog sukoba u Auschwitzu. Objektivni element koji je za grčkog junaka nepobitno predstavljao najvišu instancu, postaje ovdje ono što priječi odluku. Budući da se više ne uspijeva uhvatiti u koštac s vlastitim postupcima, žrtva, poput Bettelheima, ište utočište iza dragocjene krinke nedužne krivnje.

No, sumnju u prikladnost tragičnog modela za razumijevanje Auschwitza pobuđuje u prvom redu lakoća kojom ga spominju krvnici – ne uvijek sa zlim namjerama. Da pozivanje na *Befehlnotstand* nacističkih dužnosnika predstavlja bezočnu drskost, istaknuto je već u nekoliko navrata (o tome, između ostalih, govori i sam Levi[23]). Izvjesno je, međutim, da ga oni – barem od određenog časa – prizivaju ne toliko kako bi izbjegli osudu (prigovor je odbačen već tijekom prvog nirnberškog procesa, s obzirom na činjenicu da je u samom njemačkom vojnom zakoniku postojao članak koji je dopuštao neposluh u ekstremnim slučajevima), negoli radije kako bi u vlastitim očima svoju situaciju predstavili u – očito prihvatljivijim – terminima tragičnog sukoba. "Moj štićenik se osjeća krivim pred Bogom, ne pred zakonom", riječi su koje je u Jeruzalemu ponavljao Eichmannov odvjetnik.

Kao primjer može poslužiti slučaj Fritza Stangla, zapovjednika logora za istrebljenje Treblinka, čiju ličnost je strpljivo pokušala rekonstruirati Gitta Sereny putem niza razgovora upriličenih u zatvoru u Düsseldorfu te objedinjenih u knjizi znakovita naslova *U tim tminama*. On, naime, do posljednjeg trenutka ustrajno ističe vlastitu nedužnost za pripisana mu zločinstva, a da ih pritom uopće ne osporava na činjeničnoj razini. No, tijekom posljednjeg razgovora, vođenog 27. lipnja 1971., samo nekoliko sati uoči njegove smrti od srčanog udara, autorica stječe dojam da su popustile posljednje kočnice i da se nešto poput tračka etičke svijesti počinje mukotrpno probijati "u tim tminama":

"Kada je riječ o onome što sam učinio, moja savjest je čista", izusti, iste one riječi, kruto izgovorene i nebrojeno puta ponovljene tijekom suđenja i proteklih tjedana, svaki put kada smo se vratili na to pitanje. No, ovaj put ja ne odvratih ništa. On nakratko zastade i pričeka, no ništa nije remetilo tajac koji je vladao u prostoriji. "Ja nikada nikome nisam učinio ništa nažao, namjerno", reče ponešto izmijenjenim tonom, manje uvjerljivim, i ponovo pričeka – što je potrajalo veoma dugo. Prvi put, u svim tim danima, ja mu nisam pružala nikakvu pomoć. Više nije bilo vremena. On se uhvati za stol objema rukama, kao da se želi pridržati za njega. "Ali, bio sam ondje", reče zatim ravnodušnim tonom, neobično suhim i umornim. Bilo je potrebno gotovo pola sata da izgovori tih nekoliko rečenica. "I zato, da... ", reče napokon, veoma pomirljivo, "u stvari, snosim dio krivnje... jer moja krivnja... moja krivnja... tek sada, u ovim razgovorima... sada kad sam progovorio... sada kad sam prvi put rekao sve...", tu zastade. Izgovorio je riječi "moja krivnja", no više od riječi, trenutno opuštanje lica, lica umirućega, govorilo je o važnosti tog priznanja. Nakon nešto više od minute, nastavi, pomalo nevoljko, jednoličnim glasom. "Moja krivnja" – reče – "jest što sam još uvijek ovdje. To je moja krivnja"[24].

Od čovjeka koji je naredio umorstva u plinskim komorama nekoliko tisuća ljudskih bića, aluzivni spomen na tragični sukob nove vrste, do te mjere neproničan i tajanstven da će se tek smrću moći razriješiti bez nepravde, ne znači, kao što daje naslutiti Gitta Sereny, isključivo zaokupljena svojom dijalektikom ispovijedi i krivnje, očitovanje trenutka istine, u kojem je Stangl "postao čovjekom kakav je trebao biti"[25]. On označava, naprotiv, konačni gubitak njegove sposobnosti da svjedoči, očajničko zatvaranje "tih tmina" u same sebe. Grčki junak od nas se zauvijek oprostio, ni u kom slučaju više ne može svjedočiti za nas; ništa više ne dopušta, nakon Auschwitza, korištenje tragične paradigme u etici.

VII.

Etika našeg stoljeća započinje prevladavanjem resantimana na tragu Nietszchea. Nasuprot nemoći volje da se suoči s prošlošću, nasuprot želji za osvetom zbog onoga što se nepovratno odigralo i više ga nije moguće željeti, Zaratustra uči ljude da žele unatrag, priželjkuju da se sve ponovi. Kritika judeo-kršćanskog morala provodi se u našem stoljeću u ime sposobnosti da se prošlost u cijelosti prihvati te time jednom zauvijek oslobodi krivnje i grizodušja. Vječno vraćanje je, prije svega, prevladavanje resantimana, mogućnost da se priželjkuje ono što je bilo, da svako "tako bijaše" postane "tako sam želio da bude" – *amor fati*.

Čak i u tom smislu Auschwitz označava odlučujući prekid. Zamislimo da se ponovi eksperiment koji u *Radosnoj Znanosti* Nietzsche predlaže u odjeljku naslovljenom *Najveći uteg*. Da se, dakle, "jednog dana ili noći" do preživjeloga prikrade demon i upita ga: "Hoćeš li ti da se Auschwitz vrati još jednom i još bezbroj puta, i da ti ponovo dođu svaka pojedinost, svaki trenutak, svaki i najmanji doživljaj iz logora i to sve u istom nizu i slijedu? Hoćeš li ovo još jednom i dovijeka?" Dovoljno je izgovoriti naglas taj eksperiment da ga se odbaci bez razmišljanja i učini zauvijek nepredložívim.

Taj slom koji je dvadesetostoljetna etika doživjela pred Auschwitzom ne ovisi, međutim, o činjenici da je ono što se tamo odigralo odveć surovo da bi itko ikada mogao poželjeti njegovo ponavljanje, voljeti ga kao usud. U ničeanskom eksperimentu, od početka se računalo s užasom, pa je tako prvi učinak koji se želi proizvesti na slušatelja učiniti da on "zaškrguće zubima i prokune demona koji mu se obratio". Jednako tako nije moguće tvrditi da fijasko Zaratustrina nauka podrazumijeva čisto i jednostavno obnavljanje morala resantimana, iako takav stav predstavlja veliko iskušenje za žrtve. U tom smislu, Jean Améry je čak došao do toga da je iznio pravu antiničeansku etiku resantimana, koja jednostavno odbija "prihvatiti da se dogodilo ono što jest"[26]

Osjećaji resantimana kao egzistencijalna konstanta predstavljaju, za ljude poput mene, ishod dugotrajne osobne i povijesne evolucije... Moji osjećaji resantimana očituju se ne bi li zločin postao moralnom zbiljom za počinitelja, ne bi li ga se suočilo s istinom o njegovu zlodjelu... U dva desetljeća posvećena razmišljanju o onome što me zadesilo, mislim da sam shvatio kako su zaborav i oprost izazvani društvenim pritiskom nemoralni... Prirodni doživljaj vremena ima, naime, svoje korijene u fiziološkom procesu zacjeljivanja rana koji kao takav ulazi u društveno poimanje zbilje. Upravo zbog toga, on je po svojem karakteru ne samo izvanmoralan, nego dapače *anti*moralan. Povlastica je

plinska komora u Auschwitzu

i dužnost ljudskog bića da odbije izraziti svoju suglasnost sa svakom prirodnom pojavom, pa, među ostalim, i s biološkim zacjeljivanjem izazvanim vremenom. Što je bilo, bilo je: ta je izreka u jednakoj mjeri istinita koliko i oprečna moralu i duhu... Moralni čovjek zahtijeva da se zaustavi tijek vremena; u našem slučaju, tako da se zločinca prikuje za njegovo zlodjelo. Na taj način će se on, uslijed moralne inverzije vremena, moći približiti žrtvi kao sebi sličnoj[27].

Ništa od svega toga ne pronalazimo u Prima Levija. On, dakako, nije spreman prihvatiti ulogu "onoga koji dijeli oproste" koju mu privatno namjenjuje Améry. "Nisam sklon praštanju, nikada nisam oprostio niti jednom od naših tadašnjih neprijatelja"[28]. Unatoč tome, nemogućnost da se priželjkuje vječno vraćanje Auschwitza posjeduje ovdje jedan drugi i drukčiji korijen koji podrazumijeva novu i dosad nezabilježenu ontološku vrijednost minulih događaja. *Nije moguće željeti vječno vraćanje Auschwitzva jer se on uistinu nikada nije prestao zbivati i uvijek se iznova ponavlja*. Tà okrutna, nesmiljena spoznaja objavila se Leviju u obliku sna.

To je san unutar drugog sna, raznolik u pojedinostima, jedinstven u osnovi. Nalazim se za stolom s obitelji, prijateljima, na radnom mjestu ili u zelenilu prirode: riječju, u nekom spokojnom i opuštenom okruženju, naoko rasterećen od briga i napetosti; pa ipak ćutim pritajenu i duboku tjeskobu, jasni osjećaj prijetnje koja se nadvija. I doista, kako san odmiče, malo-pomalo ili naprasito, svaki put drukčije, sve se oko mene urušava i propada, scenarij, zidovi, osobe, a tjeskoba postaje sve jačom i naglašenijom. Sve se sada pretvara u kaos: nalazim se sasvim sam u središtu sivog i mutnog ništavila, i evo, ja *znam* što to znači, kao što znam da sam to oduvijek znao: ponovno sam u Lageru, i ništa nije bilo istinito osim Lagera. Sve ostalo bio je tek kratki prazнični predah, obmana čula, san: obitelj, priroda u cvatu, dom. Sada je taj unutarnji san, san mira, okončan, a u izvanjskome snu, koji se hladno nastavlja, čujem odjek meni dobro znanoga glasa; tek jedno riječ, izgovorenu nimalo zapovjednički, nego dapače kratko i potiho. To je jutarnja naredba iz Auschwitza, izgovorena na stranom jeziku, strahotna i iščekivana; ustajanje, "Wstawać".[29]

U inačici zabilježenoj u pjesmi *Ustajanje*, to iskustvo više nije predočeno u obliku sna, nego zadobiva proročansku izvjesnost:

Sanjali smo u noćima surovim
Snove guste i silovite
Sanjane dušom i tijelom:
Vratiti se; jesti; pričati,
Sve dok bi odjeknula kratka i prigušena
Zapovijed zore:
"Wstawać";
I kidalo se srce u grudima.
Sad smo ponovo našli kuću,
Tîbuh nam je sit,
Završili smo kazivati.
Vrijeme je. Brzo ćemo opet čuti
Zapovijed stranca:
"Wstawać". [30]

Etički problem je ovdje korjenito izmijenio oblik: više nije riječ o potrebi da se nadvlada želja za osvetom kako bi se prihvatila prošlost i poželjelo njezino vječito obnavljanje. Nije riječ također ni o tome da se ono što je za nas neprihvatljivo drži na oku putem resantimana. Ono što se sada nalazi pred nama jest bitak onkraj prihvaćanja i odbijanja, vječne prošlosti i vječne sadašnjosti – događaj koji se uvijek iznova zbiva, ali upravo zbog toga ostaje posvema i zauvijek izvan našeg domašaja. S onu stranu dobra i zla ne nalazi se nedužnost postanka, nego tek stid lišen ne samo krivnje nego, takoreći, i trajanja.

VIII.

Da stid uistinu ne predstavlja osjećaj krivnje, stid zbog toga što ste nekoga nadživjeli, nego za njega postoji drugi razlog, dublji i mračniji, neprijeporno svjedoči Antelme. On prenosi da su, u trenutku kada se rat već približavao kraju, za vrijeme suludog marša kojim se željelo premjestiti zatvorenike iz Buchenwalda u Dachau, odredi SS-ovaca, gonjeni savezničkim trupama, strijeljali u malenim skupinama sve one koji su, zbog stanja u kojem su se nalazili, mogli usporavati kretanje. Katkada se, u žurbi, to desetkovanje odvijalo nasumice, bez ikakva jasna mjerila. Jednog dana dođe red na talijanskog mladića.

SS-ovac pozove ponovno: *Du komme hier*! Još jedan Talijan istupi. Student iz Bologne. Poznajem ga, promatram ga i vidim da mu je lice oblilo crvenilo. Pozorno sam ga promotrio, to neobično crvenilo uvijek će mi ostati pred očima. Djeluje izgubljeno, i ne zna što bi s rukama... Crvenilo ga je oblilo istog trenutka kada mu se SS-ovac obratio: *Du komme hier*! Nakratko se osvrnuo prije no što je pocrvenio, no upravo je on bio taj koga su htjeli i tada, kada više nije mogao dvojiti, lice mu je oblilo crvenilo. SS-ovac je tražio jednog čovjeka da ga pošalje u smrt, bilo koga, "odabrao" je njega. Nije se zapitao zašto baš njega, a ne nekog drugoga. Kao što se niti Talijan nije zapitao "zašto baš ja, a ne netko drugi"... [31]

Nije lako zaboraviti crvenilo anonimnog bolonjskog studenta, poginulog tijekom marša, ostavljenog, u posljednjim trenucima, na rubu ceste sa svojim ubojicom. Dakako, intimnost što je čovjek osjeća pred vlastitim nepoznatim ubojicom predstavlja krajnju intimnost koja, kao takva, može izazvati stid. No, ma koji bio razlog tog crvenila, mladić se zasigurno ne stidi zbog toga što je preživio. Čini se radije da on osjeća stid jer mora umrijeti, jer je bio odabran naslijepo, baš on, a ne netko drugi, da bude ubijen. To je jedini smisao kojeg, u logorima, može zadobiti izraz "umrijeti umjesto nekog drugog": da svi žive i umiru umjesto nekog drugog, bez opravdanja ili smisla, jer je logor mjesto u kojem nitko ne može dosita umrijeti ili nadživjeti sebe sama. Auschwitz je, među ostalim, značio i ovo: da čovjek, umirući, ne može pronaći drugi smisao za vlastitu smrt osim tog crvenila, osim tog stida.

U svakom slučaju, student se ne stidi zbog toga što je ostao na životu. Naprotiv, ono što će ostati nakon njega jest stid. I ovdje se Kafka pokazao dobrim prorokom. U završnom dijelu *Procesa*, u času kada Josef K. umire "kao pseto", i krvnikov nož dvaput mu se okreće posred srca, u njemu se rađa nešto poput stida, "činilo se kao da ga stid mora nadživjeti". Čega se stidi Josef K.? Zašto crveni bolonjski student? Kao da to crvenilo na obrazima odaje da je, zakratko, okrznuta određena granica i time u čovjeku dotaknuto nešto poput nove etičke materije. Riječ je, dakako, o događaju o kojem on ne bi mogao svjedočiti drukčije, niti ga pokušati izraziti riječima. No, u svakom slučaju, to crvenilo pojavljuje se poput nijeme apostrofe koja leti kroz godine kako bi doprla do nas, svjedočila za njega.

IX.

Egzemplarni prikaz stida ocrtao je 1935. Emmanuel Levinas. Prema filozofu, stid ne proizlazi, kao u doktrini moralista, iz svijesti o nesavršenosti ili manjkavosti našeg bića, od kojeg se želimo udaljiti. Upravo suprotno, on se temelji na nemogućnosti našeg bića da se desolidarizira od sebe, na njegovoj posvemašnjoj nesposobnosti da prekine sa sobom. Ako u nagosti osjećamo stid, to je zbog toga što ne uspijevamo skriti ono što bismo željeli skloniti od pogleda, jer neodoljivi nagon da se pobjegne od sebe nailazi na jednako tako izvjesnu nemogućnost bijega. Kao što u slučaju tjelesne potrebe ili mučnine – koje Levinas postavlja uz bok stidu u zajedničkoj dijagnozi – postajemo svjesni vlastite neugodne, ali neizbježne prisutnosti pred samima sobom, na istovjetan način smo, kada je u pitanju stid, postavljeni pred nešto od čega se ni po koju cijenu ne možemo odvojiti.

Ono što se očituje u slučaju stida jest, dakle, upravo činjenica da smo prikovani za sebe, radikalna nemogućnost da pobjegnemo i skrijemo se, neizbježna prisutnost ljudskog ja pred samim sobom. Nagost izaziva stid kao znak krajnje intimnosti našeg bića. Golotinja našeg tijela ne pretpostavlja stoga nagost nečeg materijalnog i oprečnog duhu, negoli radije nagost cijelog našeg bića u svoj svojoj punini i čvrstini, njegova najgrubljeg izraza koji nipošto ne možemo previdjeti. Zviždaljka koju će Charlie Chaplin progutati u *Svjetlima velegrada* pokazuje sablazan gruba očitovanja njegova bića; poput registratora koji otkriva skrivene pokazatelje prisutnosti nečega što legendarno Chaplinovo odijelo, uostalom, jedva uspijeva prikriti... Naša intimnost, to jest naša vlastita prisutnost pred samima sobom, jest ona koja izaziva stid. Ona ne pokazuje naše ništavilo, nego ukupnost našeg postojanja... Ono što nagost *otkriva*, jest biće koje *se razotkriva*[32].

Pokušajmo nastaviti Levinasovu analizu. Stidjeti se znači: biti prepušteni nečemu za što nismo kadri podnijeti odgovornost. No, ono za što ne možemo odgovarati ne predstavlja nešto izvanjsko, nego, dapače, potječe iz same naše intime, čini ono što je u nama najintimnije (kao, na primjer, naš fiziološki život). Ljudsko ja se, dakle, ovdje našlo nadvladanim i premašenim vlastitom pasivnošću, njemu najsvojstvenijom osjetilnošću; pa ipak, to otuđeno i desubjektivirano bivstvovanje podrazumijeva istodobno krajnju i neizbježnu prisutnost ja pred samim sobom. Kao da se moja svijest urušava i bježi na sve strane, istovremeno se pokoravajući neopozivoj naredbi da neodgodivo prisustvuje vlastitu rasulu, tom razvlašćenju od onoga što mi je nepobitno svojstveno. Kod stida, subjekt, dakle, ne posjeduje drugi sadržaj osim vlastite desubjektivacije, postaje svjedokom vlastita poremećenja, vlastita gubljenja kao subjekta. To dvosmjerno kretanje, istovremene subjektivacije i desubjektivacije, jest stid.

X.

Tijekom zimskog semestra 1942/43., posvećenog Parmenidu, stidom se bavio i Heidegger – točnije odgovarajućim grčkim terminom *aidôs*, kojeg definira kao "temeljnu riječ autentičnog grecizma"[33]. Prema filozofu, stid nije samo "osjećaj koji obuzimlje čovjeka" (*ibid.*); on daje emotivni ton koji prožimlje i određuje cijeli njegov bitak. Stid, dakle, predstavlja neku vrstu ontološkog osjećaja koji se ostvaruje u susretu čovjeka i bitka; riječ je o fenomenu koji je toliko malo psihološki da Heidegger može napisati kako "sam bitak nosi sa sobom stid, stid što jesi"[34].

Želeći naglasiti taj ontološki karakter stida – činjenicu da se, u slučaju stida, nalazimo pred bitkom koje se samo stidi – Heidegger tumači polazeći od gnušanja (*Abscheu*). Aluzija začudo ostaje bez objašnjenja, kao da je samorazumljiva, kakvom međutim uopće nije. Na sreću, o gnušanju posjedujemo kratku, ali vrijednu analizu u obliku aforizma *Jednosmjerna ulica*. Prema Benjaminu, prevladjući osjećaj kod gnušanja jest bojazan da bi nas onaj od kojeg zazire-mo mogao prepoznati. "Ono što čini da protrne do dna duše jest mutna svijest da u njemu živi nešto što se toliko malo razlikuje od odvratne životinje da bi joj moglo biti prepoznatljivo"[35]. To znači da se onaj tko osjeća gnušanje na određeni način prepoznaje u predmetu svojeg gađenja, i strahuje da sam ne bude prepoznat. Čovjek koji osjeća gnušanje prepoznaje se u drugosti za koju ne može odgovarati – drugim riječima, subjektivira se u apsolutnoj desubjektivaciji.

Na istovjetnu uzajamnost nailazimo u analizi koju, višemanje istih godina, Kerényi posvećuje terminu *aidôs* u knjizi *Antička religija*. Prema mađarskom mitologu, *aidôs*, stid, pretpostavlja ujedno pasivnost i aktivnost, biti promatran i promatrati.

U fenomenu opisanom pojmom *aidôs*, koji čini temeljnu situaciju vjerskog iskustva Grka, međusobno se sjedinjuju aktivno i pasivno viđenje, čovjek koji promatra i promatran je, svijet koji je promatran i promatra – pri čemu vidjeti također znači proniknuti... Helen nije samo "rođen da vidi", "pozvan da promatra", jedan od oblika njegova postojanja jest biti promatran [36].

U toj uzajamnosti aktivnog i pasivnog viđenja, *aidôs* je nešto kao iskustvo uzimanja udjela u ulozi viđenoga, a zatim i odabranoga za svjedoka od onoga što promatra. Kao Hektor pred majčinim golim grudima ("Hektore, dijete, ućuti *aidôs* pred ovim!"), onaj tko osjeća stid obuzet je vlastitom ulogom subjekta viđenja, primoran odgovarati za ono što mu oduzima dah.

Sada bismo mogli predložiti prvu, provizornu definiciju stida. On predstavlja upravo onaj temeljni osjećaj opstojnosti kao subjekta, u dva – barem naoko – proturječna značenja tog pojma: biti podčinjen i biti suveren[37]. Stid predstavlja ono što se uobličuje u posvemašnjem prožimanju subjektivacije i desubjektivacije, samodokidanja i samosvladavanja, ropstva i suverenosti. (...)

vrata plinske komore

Zatočenik Auschwitza doživljava da se jaz između subjektivne nedužnosti i objektivne krivnje, između onoga što je počinio i onoga za što se može osjećati odgovornim, do te mjere produbio da više nije kadar preuzeti na sebe odgovornost ni za jedan od svojih postupaka

zločin i svjedočenje

XIV.

Ideja da čin pjesničkog stvaranja, dapače, možda svaki govorni čin, podrazumijeva nešto poput desubjektivacije, čini zajedničku baštinu naše književne tradicije ("muza" je ime koji su pjesnici odvajkada pridavali toj desubjektivaciji).

Ja bez pokrića! – piše Ingeborg Bachmann u jednom od svojih frankfurtskih predavanja – doista, što je Ja, što bi ono moglo biti? Zvijezda čiji položaj i putanja nisu nikada dokraja utvrđeni i čija je jezgra sastavljena od još nepoznatih tvari. Moglo bi biti i ovo: mirijade šestica koje tvore "Ja", no, istodobno, Ja bi moglo biti ništa, hipostaza čiste forme, nešto nalik sanjanoj supstanciji[38].

Pjesnici su, prema Ingeborg Bachmann, upravo oni pojedinci koji su "od Ja načinili teren za vlastite pokuse, odnosno načinili sebe pokusnim terenom za Ja". Oni se zbog toga "trajno izlažu riziku da siđu s uma" (*ibid.*), da više ne znaju što govore.

No, ideja u cijelosti desubjektiviranog iskustva govornog čina nije nepoznata niti vjerskoj tradiciji. Cijeli niz stoljeća prije no što će je programatski preuzeti Rimbaud u pismu čiji je primatelj Paul Demeny (*car je est un autre. Si le cuivre s'éveille clairon, il n'y a rien de sa faute*), takva vrsta iskustva zabilježena je, naime, kao ustaljena praksa mesijanske zajednice u Prvoj poslanici Korinćanima. "Govoriti u duhu" (*idiên glosse*), o kojem je riječ u poslanici, odnosi se na govorni istup – glosolaliju – u kojoj govornik zbori a da ne zna što govori (nitko ga, naime, ne razumije, ali duhom govori tajanstvene stvari" I *Kor*. 14. 2). U tom slučaju, međutim, sam princip riječi postaje nešto tuđe i "barbarsko": "Ali, ako ne poznajem značenje glasa, bit ću tuđinac onomu koji mi govori, a onaj koji govori bit će meni tuđinac" (14. 11) – u skladu s doslovnim značenjem pojma *barbaros*, kao bića koje ne posjeduje *logos*, tuđinca koji nije kadar uistinu razumjeti i govoriti. Glosolalija, dakle, predstavlja aporiju posvemašnje desubjektivacije te "barbarizaciju" iskazne instance, u kojoj govorni subjekt prepušta mjesto drugome, djetetu, anđelu ili tuđincu, čije riječi odlaze "u vjetar" i um od njih nema koristi. Jednako znakovita jest činjenica da Pavao, iako neće u potpunosti odbaciti glosolalijsku praksu Korinćana, ipak koristi prigodu da ih upozori na djetinju regresiju koju ona uključuje pozivajući ih da pokušaju tumačiti ono što govore:

Ako truba daje nejasan glas – i upravo će ovdje Rimbaud ustati u obranu Korinćana: *Si le cuivre s'éveille clairon*... – tko će se spremiti za borbu?... Tako i vi: ako govoreći tuđim jezikom ne govorite razumljivo, kako će se razumjeti što govorite? Govorit ćete u vjetar... Zato onaj koji govori tuđim jezikom neka se moli da ga može tumačiti. Ako se u molitvi služim tuđim jezikom, moj duh moli, ali moj um nema od toga koristi... Braćo, ne budite više djeca po razboritosti... (14, 8-20).

(...)

XVI.

U dvadesetostoljetnom pjesništvu, možda najupečatljiviji dokument o desubjektivaciji – preobrazbi pjesnika u čisti "pokusni teren" za Ja – kao i mogućim etičkim implikacijama tog čina, predstavlja Pessoino pismo o heteronimima. Odgovarajući 13. siječnja 1935. na upit prijatelja Adolfa Casaisa Monteire, kojega zanima izvor njegovih brojnih heteronima, prikazuje ih kao "organsku i trajnu sklonost depersonalizaciji":

Izvor mojih heteronima treba tražiti u dubokoj histeričnoj crti koja postoji u meni. Ne znam jesam li jednostavno histeričan, ili točnije, histerično-neurasteničan. Bio bih skloniji drugoj pretpostavci s obzirom na to da se u meni očituju fenomeni abulije koje histerija u pravom smislu riječi ne bilježi među svojim simptomima. Ma kako bilo, mentalni uzrok mojih heteronima jest organska i trajna sklonost depersonalizaciji i pretvaranju. Ti fenomeni – na moju sreću, ali i onih koji me okružuju – ostaju na mentalnoj razini; odnosno ne dolaze do izražaja u mojem vanjskom praktičnom životu niti u doticaju s drugima; eksplodiraju u meni i ja ih proživljavam sam sa sobom... Dogodi mi se neka dojmljiva rečenica, posvema drukčija, zbog ovog ili onog razloga, od onoga što jesam ili barem tako pretpostavljam. Ja ju smjesta izgovorim, spontano, kao da je riječ o nekom prijatelju, čije ime zamislim, čija priča poprima oblik, i čiju pojavu – lice, stas, odjeću, kretnje – istog časa vidim pred sobom. Na taj sam način oblikovao i u svijet odaslao razne prijatelje i poznanike koji nikada nisu postojali, ali koje i danas, nakon više od trideset godina, čujem, ćutim, vidim... I osjećam nostalgiju za njima[39].

Slijedi izvješće o iznenadnoj personalizaciji – 8. ožujka 1914. – jednog od njegovih najupečatljivijih heteronima, Alberta Caiere, koji će postati njegovim učiteljem (ili, bolje rečeno, učiteljem drugog heteronima Alvara Do Camposa):

Pristupih visokom ormariću i, nakon što sam uzeo nekoliko listova papira, stadoh pisati, bez zastajkivanja, kao što pišem svaki put kada mi polazi za rukom. Napisah uzastopce više od trideset pjesama, u nekoj vrsti ekstaze čiju narav ne bih mogao opisati. Bio je to veličanstven dan mojeg života, koji se više nikada neće ponoviti. Krenuh od naslova, *O Guardador de Rebanhos*. Ono što je zatim uslijedilo, bilo je nečija objava u meni kome odmah nadjenuh ime Alberto Caeiro. Oprostite mi na besmislenosti ove rečenice: meni se objavio moj učitelj. Bio je to moj trenutni osjećaj. Stoga čim završih s pisanjem tridesetak pjesama, istog trenutka uzeh još papira i napisah jednako tako u slijedu šest pjesama koje sačinjavaju *Chuva Obliqua* od Fernanda Pessoe. Istog trenutka i bez razmišljanja... Bio je to povratak od Fernanda Pesoe-Alberta Caiera samom Fernandu Pessoi. Ili točnije: bio je to odgovor Fernanda Pessoe na nepostojanje kao Alberto Caiero[40].

Pokušajmo analizirati ovu nenadmašnu fenomenologiju heteronimijske depersonalizacije. Ne samo što svaka nova subjektivacija (pojava Alberta Caiera) uključuje desubjektivaciju (depersonalizaciju Fernanda Pessoe koji se potčinjava učitelju) nego, također, jednako tako trenutno, svaka desubjektivacija uključuje resubjektivaciju – povratak Fernanda Pessoe koji odgovara na svoje nepostojanje, odnosno depersonalizaciju u Albertu Caieru. Sve se odvija kao da pjesničko iskustvo predstavlja složeni proces koji obuhvaća barem tri subjekta – ili, radije, tri različite subjektivacije-desubjektivacije, jer o subjektu u pravom smislu riječi nije više moguće govoriti. Postoji, u prvom redu, individua Fernando Pessoa koji se 8. ožujka 1914. približava ormariću kako bi pisao. U odnosu prema tom subjektu, pjesnički čin nužno podrazumijeva radikalnu desubjektivaciju, podudarnu sa subjektivacijom Alberta Caiere. No, nova pjesnička svijest, nešto kao istinski *ethos* pjesništva, javlja se tek u trenutku kada Fernando Pessoa – koji je preživio vlastitu depersonalizaciju vrativši se sebi koje ujedno jest, a više i nije, prvi subjekt – shvati da mu valja reagirati na svoje nepostojanje kao Alberto Caeiro, *da mu valja odgovarati za svoju desubjektivaciju*.

XVII.

Pročitajmo sada iznova fenomenologiju svjedočanstva u Prima Levija, nemoguću dijalektiku između preživjelog i muslimana, pseudosvjedoka i "integralnog svjedoka", čovjeka i ne-čovjeka. Svjedočanstvo se ovdje pojavljuje kao proces koji uključuje barem dva subjekta: prvog, preživjelog, koji može govoriti, ali nema ništa zanimljivo za reći, i drugog, "onoga tko je vidio Gorgonu", "tko je dotaknuo dno" te, stoga, ima mnogo toga za reći, ali ne može govoriti. Tko od te dvojice svjedoči? *Tko je subjekt svjedočanstva?*

Reklo bi se, naizgled, da je čovjek – preživjeli – onaj koji svjedoči o ne-čovjeku, o muslimanu. No, ako preživjeli svjedoči *za* muslimana – u tehničkom smislu "na račun koga" ili "po ovlasti" ("govorimo mi umjesto njih, kao ovlašteni"), tada je, na određeni način, u skladu s pravnim načelom prema kojem se opunomoćeniku pripisuju postupci opunomoćitelja, musliman taj koji svjedoči. No, to znači da je onaj tko u čovjeku uistinu svjedoči ne-čovjek, to jest da čovjek nije drugo doli mandatar ne-čovjeka, onaj tko mu posuđuje glas. Ili, točnije, da ne postoji isključivi nositelj svjedočanstva, da govoriti, svjedočiti znači postati dijelom vrtložna kretanja, u kojem će nešto potonuti, u cijelosti se desubjektivirati i zanijemjeti, a nešto se subjektivirati i progovoriti, a da pritom – osobno – nema ništa za reći ("zborim o stvarima... koje osobno nisam doživio"). Pritom, dakle, onaj tko je bez riječi navodi na govor govornika, a onaj tko govori nosi u vlastitu govoru nemogućnost da govori, tako da nijemac i govornik, ne-čovjek i čovjek stupaju – u svjedočanstvu – u nejasnu zonu gdje postaje nemoguće utvrditi položaj subjekta, otkriti "sanjanu supstanciju" ja i, s njom, istinskog svjedoka.

Isto je moguće izraziti ako se kaže da je *subjekt svjedočanstva onaj koji svjedoči o desubjektivaciji*; no pritom ne treba zaboraviti da "svjedočiti o desubjektivaciji" može značiti samo da subjekt svjedočanstva, kao takav, ne postoji ("ponavljam, nismo mi... istinski svjedoci"), da svako svjedočanstvo predstavlja proces ili strujno polje kojim neprestano prolaze silnice subjektivacije i desubjektivacije.

Time do izražaja dolazi nedostatnost dvaju suprotstavljenih stavova koja su podijelila mišljenje kada je riječ o Auschwitzu: onaj humanističke retorike, koji tvrdi: "Svi ljudi su čovječni", te onaj antihumanistički, prema kojem su "samo neki ljudi čovječni". Svjedočanstvo, međutim, govori nešto sasvim drukčije, a moglo bi se uobličiti u sljedeću tvrdnju: "Ljudi su ljudi u mjeri u kojoj nisu čovječni" ili, točnije: "Ljudi su ljudi u mjeri u kojoj svjedoče o ne-čovjeku".

S talijanskoga prevela Višnja Bandalo

[1] Levi, P., *Se questo č un uomo. La tregua*, Einaudi, Torino 1991 (4. izd.; 1. izd. De Silva, Torino 1947., te Einaudi, Torino 1963).
[2] Levi, P., *I sommersi e i salvati*, Einaudi, Torino 1991 (2. izd.; 1. izd. 1986), str. 45.
[3] Isto, str. 55.
[4] Bettelheim, B., *Sopravvivere*, Feltrinelli, Milano 1991 (3. izd; orig. izd. *Surviving and Other Essays*, Knopf, New York 1979.), str. 217.
[5] Langbein, H., *Uomini ad Auschwitz*, Mursia, Milano 1984 (orig. izd. *Menschen in Auschwitz*, Europa Verlag, Wien 1972.), str. 496.
[6] Levi, P., *Shema*, odabrao i preveo Tvrtko Klarić, Naklada MD, Zagreb 1992, str. 121 (orig. izd. *Ad ora incerta*, u *Opere*, sv. 2, Einaudi, Torino 1988., str 581).
[7] Levi, P., *I sommersi e i salvati*, Einaudi, Torino 1991 (2. izd.; 1. izd. 1986), str. 63.
[8] Isto, str. 45
[9] Des Pres, T., *The Survivor. An Anatomy of Life in the Death Camps*, WSP, New York 1977.
[10] Isto, str. 99.
[11] Isto, str. 245.
[12] Isto, str. 24.
[13] Isto, str. 228.
[14] Bettelheim, B., *Sopravvivere*, Feltrinelli, Milano 1991 (3. izd; orig. izd. *Surviving and Other Essays*, Knopf, New York 1979.), str. 216.
[15] Isto, str. 231.
[16] Des Pres, T., *The Survivo. An Anatomy of Life in the Death Camps*, WSP, New York 1977., str. 72.
[17] Bettelheim, B., *The Informed Heart*, The Free Press, New York 1960., str. 214.
[18] Bettelheim, B., *Sopravvivere*, Feltrinelli, Milano 1991 (3. izd; orig. izd. *Surviving and Other Essays*, Knopf, New York 1979.), str. 102.
[19] Isto, str. 95.
[20] Levi, P., *I sommersi e i salvati*, Einaudi, Torino 1991 (2. izd.; 1. izd. 1986), str. 146.
[21] Hegel, G. W. F., *Estetica*, Einaudi, Torino 1967., str. 1356.
[22] Isto, str. 1356 – 58.
[23] Levi, P., *I sommersi e i salvati*, Einaudi, Torino 1991 (2. izd.; 1. izd. 1986), str. 44.
[24] Sereny, G., *In quelle tenebre*, Adelphi, Milano 1994 (2. izd; orig. izd. *Into that darkness*, London 1974).
[25] Isto., str. 495.
[26] Améry, J., *Un intellettuale ad Auschwitz*, Bollati Boringhieri, Torino 1987 (orig. izd. *Jenseits von Schuld und Sühne. Bewältigungversuche eines Überwältigten*, F. Klett, Stuttgart 1977), str. 123.
[27] Isto, str. 122-24.
[28] Levi, P., *I sommersi e i salvati*, Einaudi, Torino 1991 (2. izd.; 1. izd. 1986), str. 110.
[29] Levi, P., *Ad ora incerta*, u *Opere*, sv. 2, Einaudi, Torino 1988., str 254.
[30] Isto, str. 23.
[31] Antelme, R., *La specie umana*, Einaudi, Torino 1976 (2. izd; orig. izd. *L'Espčce humanine*, Paris 1947), str. 226.
[32] Levinas, E., *De l'évasion*, Fata Morgana, Montpellier 1982., str. 86.
[33] Heidegger, M., *Parmenides*, GA sv. 54, Klostermann, Frankfurt a.M. 1982., str. 110.
[34] Isto, str. 111.
[35] Benjamin, W., *Strada a senso unico. Scritti 1926-27*, Einaudi, Torino 1983 (orig. izd. *Einbahnstraße*, Rowholt, Berlin 1928.), str. 11.
[36] Kerényi, K., *La religione antica nelle sue linee fondamentali*, Astrolabio, Roma 1951 (orig. izd. *Die antike Religion: eine Grundlegung*, Amsterdam-Leipzig 1940.), str. 88.
[37] Ta dvosmislenost sadržana u riječi "subjekt" osobito je jasna u talijanskome gdje trpno stanje (*esser assoggettato*) još čuva izvorni latinski smisao riječi gdje *sub-iacere* doslovno znači "baciti ispod", a onda i "podvrgavati se, pokoravati se kome" (nap. prev).
[38] Bachmann, I., *Letteratura come utopia. Lezioni di Francoforte*, Adelphi, Milano 1993 (orig. izd. *Frankfurter Vorlesungen*, Piper, München 1980.), str. 58.
[39] Pessoa, F., *Obra em prosa*, I. *Escritos intimos, cartas e paginas autobiograficas*, Europa-America, Mem Martins s. d., str. 226.
[40] Isto, str. 228.

Svatko ima svoj Vukowar

Grozdana Cvitan

Stradalnike, rodbinu i prijatelje veže čvrsta situacija žrtve iz koje se "granaju" teror i stradanje. Ne postoji izolacija žrtve – postoji stablo sužrtvovanja

Logori proteklog rata na prostoru bivše Jugoslavije postat će posve razvidni jezikom brojeva vjerojatno s jedne strane tek završetkom procesa u Haagu, a s druge završetkom rada raznih komisija za traženje nestalih. Naime, neke nepoznate sudbine sigurno su prekrivene velovima tajne zbog mučenja i smrti koje su iz tih mučenja uslijedile. Oni koji su te smrti skrivili danas najmanje žele iznošenje u javnost činjenica i spoznaje o načinu smrti. Jer to uključuje i krvnika. Ako su u mogućnosti skrivati takve slučajeve, oni će ih nastojati skrivati što dulje.

Zatvori u drugom planu

Međutim, ono što se zaista dogodilo uglavnom je poznato i to ne samo kao dio dokumentarnog materijala snimljenog u trenutku kad su novinari uspjeli pokazati istinu o logorima (u neke nikad nisu uspjeli stići) i zatvorima (što je posebno tajnovit dio stradanja), nego zato što su mnogi preživjeli kao dio osobnog projekta oslobađanja od trauma koje su preživjeli odlučili zapisati određeni dio svog života. Na to su ih poticali i stručnjaci različitih znanosti.

Literatura o logorima i zatvorima proteklog rata nastala u Hrvatskoj svjedoči velikim brojem naslova, a osim stradanja mahom muškaraca u logorima po Srbiji, na okupiranim hrvatskim prostorima i u Bosni i Hercegovini, slijede stradanja logorašica ponajprije u Bosni i Hercegovini. Mahom je riječ o knjigama memoarskog karaktera i ispovijednim zapisima, dok su rijetke knjige koje uz memoarske nose i sintetičke elemente (primjerice, literature o stradanjima u logorima, statistike koja bi to pratila, istraživanja koja bi potvrđivala određene zaključke itd.). Časopisi koji su se time željeli pozabaviti uglavnom su naišli na financijski neprimjeren odjek u javnosti (za razliku od tematskog odjeka npr. zabrana jednog broja *Polemosa* ili medijski osmišljena pojava *Gordogana*), a i ukupna tema posljednjeg rata na ovim prostorima kao da uzmiče pred analizama i literarnim realizacijama drugih ratova, ponajprije onog od 1941. do 1945.

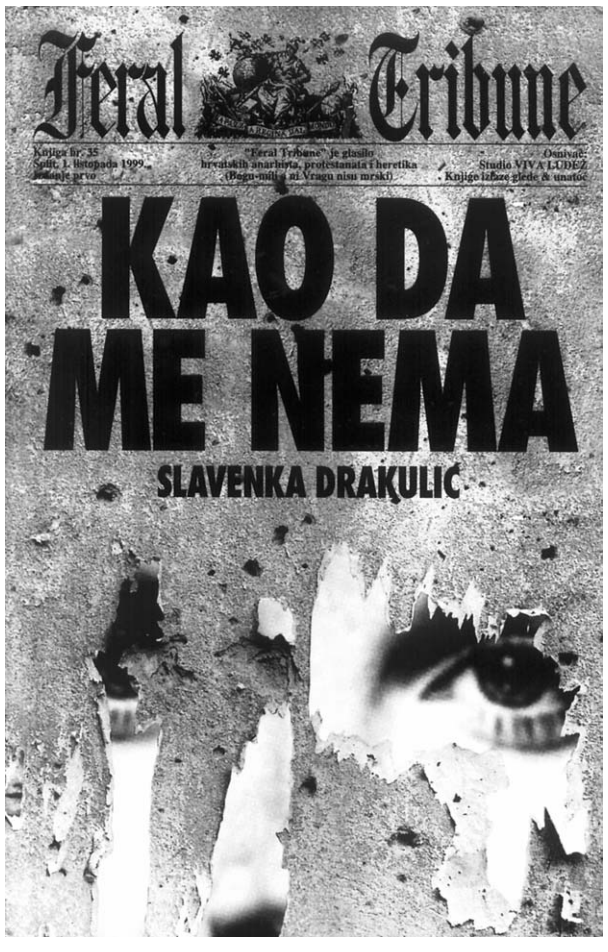

Većina memoarskih knjiga pojedinačno je sjećanje i sastoji se iz jednog (opis stradanja u logoru) ili dvaju dijelova. Ako je stradalnik civil koji je završio u logoru slijedom svoje nacionalne pripadnosti (pretežni uzrok), uz uvodni dio knjige autori uglavnom opisuju svoje logoraško preživljavanje (npr. Dragutin Antunović *Od kalvarije do pakla*) kroz opise (više ili manje uspjele) stravične patnje, te način oslobađanja (koji je uglavnom funkcionirao kroz razmjene svih sa svima uz pomoć Međunarodnog Crvenog križa). Pripadnici vojske pišu knjige iz dva dijela: u prvom je ratni put vojnika, u drugom stradanje osobe u logoru nakon zarobljavanja na bojišnici ili u slučajevima predaje. U toj vrsti literature pojavljuju se i zatvori kao mjesto posebne vrste izolacije, veće mogućnosti pojedinačnih stradanja vezanih uz izolaciju i poseban oblik stradanja u slučajevima kad je vojnika zatvorio pripadnik sukobljene strane kojoj i sam pripada.

Vukowar

Tema koju prati najopsežnija literatura vezana je uz stradanje Vukovara nakon pada grada u studenom 1991., a slijede stradanja u Manjači, civila u Bosanskoj Posavini itd. Dio civila iz Vukovara vrlo brzo je uspio doći u Hrvatsku, ali velik dio muškaraca te svi branitelji koji su pad grada dočekali na svojim borbenim položajima našao se u logorima. Golema literatura koja prati tu temu (Miljenko Milković, Petar Janjić Tromblon i dr.) često je nastala na pokušajima autora da svoje autentične zapise nastoje realizirati na zanimljiv i neočekivan način, pa i s literarnim pretenzijama. Jedna od prvih knjiga koja se pojavila o tom stradanju, a uglavnom govori samo o logorima u Srbiji, pripada Damiru Plavšiću. Pisana u stihovima, podsjeća na narodne tužbalice i u tom smislu na granici između memoara i književnosti ona materijalne činjenice pretvara u literarni arhaizam.

Da su knjige o logoraškim stradanjima često bile predmet zanimanja političke nomenklature, pokazale su godine u kojima su knjige nastajale. Mnoge su napisane po takoreći zadanom predlošku: zarobljeništvo, stradanje, sloboda, i u tom smislu predstavljaju kamenčiće dokumentarnog mozaika iz kojeg će – sigurno ne ubrzo – povjesničari tražiti svoje zanimljivosti. U literarnom smislu, što je knjiga bila više uobičajena, predvidljivija (a često i dosadnija), mogla je računati na više službenih nagrada. Osim autentičnih stradalnika koji opisuju svoj put, javljaju se i profesionalni pisci specijalizirani za stvarne ili izmišljene puteve raznih pripadnika vojske. Za razliku od, primjerice, Branka Vrbošića, Mladena Pavkovića, Davora Runtića i sličnih, koji su traženje ratnih putova i istina o ratu osmišljavali kao svoj domoljubni program, a realizirali ga u suradnji s običnim vojnicima i stradalnicima (npr. Vrbošić *707 dana pakla* – istraživanje o stradanju tzv. Somborske skupine), ljudima koji su im pričali svoje sudbine ili im je ona na druge načine posredovana, tj. dokumentirana (npr. Branka Primorac *Perešin život i smrt*), javlja se i posebna skupina "zaštićenih" pisaca i programiranih, prilagođenih memoara. S iznimkom knjiga ratnih zapovjednika Vukovara, *Bitka za Vukovar* Mile Dedakovića – Jastreba, Davora Runtića i Alenke Mirković te *Rušitelj ustavnog poretka* Branka Borkovića – Mladog Jastreba odnosno Mladena Pavkovića, knjige tih "zaštićenih" pisaca najčešće ne navode jasno autore, ali ni memoari ljudi o kojima oni pišu nisu likovi koji bi pripadali temi logora. To su najčešće slabo pismeni ili previše sebeljubivi generali čiju je ikonu trebao stvoriti određen broj ljudi u određene svrhe.

Ratni zapovjednici Vukovara dodiruju (prvi izbjegavajući je, a drugi isključivo joj se posvećujući) temu zatvora na vlastitoj strani i stradanja osmišljenih u političkim kuhinjama iz posebnih razloga. Kojih, do danas nije jasno odgovoreno. Rijetko literariziran oblik teme zatvora "na vlastitoj strani" našao se u romanu *Zmija oko vrata* Lydije Scheuermann Hodak. Isti roman otvara i temu stradanja Bosanske

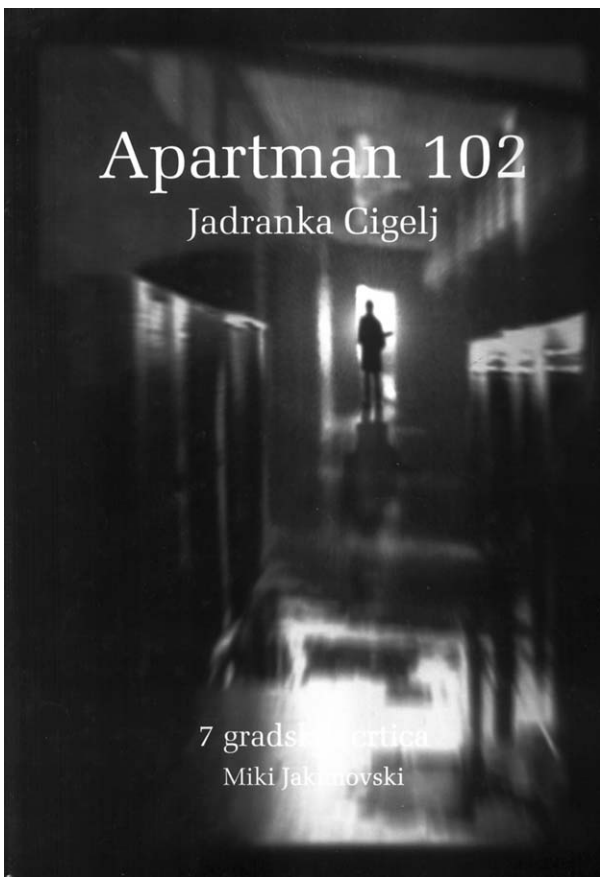

Posavine kao (zasad) trajnog tabua kojeg zaobilaze i autori-vojnici koji su svoj dio "hrvatskih" memoara ispisali. Privilegije, strah ili naknadni dogovori često se osjete u knjigama koje naznače temu i nekih, u memoarskoj literaturi manje spominjanih događaja (npr. izdaje ili druge vrste ponašanja), koje se onda preskače naznakom da je bolje "zasad" (koliko traje *zasad* nitko ne bilježi) taj dio zbivanja zaobići.

Zaobilaženje najstrašnijeg

Mučenja u kojima su stradali, primjerice, pripadnici iste obitelji, istog spola ili istog naroda imenuju se samo u iznimnim slučajevima. Ti su slučajevi oni u kojima je riječ o smrti cijelih skupina, pa nema preživjelih koji bi od takvih svjedočenja stradali. U slučajevima kad je riječ o preživjelima koji su prošli posebno teška iskustva logora sve je uglavnom završilo ili pod šifriranim zapisima ili u tajnim dokumentima prikupljenim o ratnim stradanjima. To je umnogome i

U slučajevima kad je riječ o preživjelima koji su prošli posebno teška iskustva logora sve je uglavnom završilo ili pod šifriranim zapisima ili u tajnim dokumentima prikupljenim o ratnim stradanjima. To je umnogome i civilizacijsko pitanje u kojem su stradanja žena slobodno raspravljana, dok su stradanja muškaraca ili nosila junačka obilježja ili su izostala

Dretelj

civilizacijsko pitanje u kojem su stradanja žena slobodno raspravljana, dok su stradanja muškaraca ili nosila junačka obilježja ili su izostala. O potrebi da i u logoru budu kreatori svoje sudbine, bivši logoraši često opisuju različite pokušaje spašavanja pred stradanjem. Petar Janjić Tromblon opisuje neke od najmučnijih situacija kroz koje je prošao na obrnut način: pokušajem da sam sebi nanese "kontrolirano stradanje" kako bi izostalo "nekontrolirano stradanje" koje mu nanosi neprijatelj.

Sačuvati privatnost žrtava, a sintetizirati probleme njihovih ispovijedi, prva je pokušala Seada Vranić u knjizi *Pred zidom patnje*, pišući o stradanju silovanih žena u Bosni i Hercegovini. Za razliku od seksualnog zlostavljanja muškaraca, koje je kao tema uglavnom izbjegavano ili poopćavano, seksualno zlostavljanje žena pretvorilo se i u svojevrsni politički program u kojem se pokušalo raspravljati o tome je li silovanje rodni (spolni) čin ili određeni politički program. Seada Vranić prva je na to pitanje odgovarala sustavno i sintetički na temelju dokumentarne literature.

Stablo sužrtvovanja

Pokušaj da se memoari približe literarnoj formi dogodio se u knjizi logorašice Jadranke Cigelj *Apartman 102* u koju je umetnuto i sedam priča njezina sina Mikija Jakimovskog. Sa svojih *Sedam gradskih crtica* on se suautorstvom uklapa u cjelinu koju memoarske knjige, kao jedna strana sjećanja i viđenja, najčešće ne dostižu. Ne zato što na taj način ovi memoari postaju sasvim cjeloviti (nemoguće uvijek ostaje nemoguće), nego što su od ostalih kompleksniji. *Sedam gradskih crtica* autentični su zapisi mladića koji na pragu punoljetnosti može igrom sudbine završiti u uniformi iste one vojske koja u logoru muči njegovu majku. Može i sam jednom biti priveden u taj logor – kao mučitelj ili mučenik. U svakom slučaju, one su istodobno svjedočanstvo straha, koji nije neovisan i pojedinačan, koji nije omeđen žrtvom i njezinim životom, nego se i širi i umnaža, postaje zbroj centara i u njemu je onoliko stradalih koliko ih je u srcu i životnom okružju svake od žrtava. Tako stradalnici rodbinu i prijatelje veže u čvrstu situaciju žrtve, i tako se grana teror i stradanje. Ne postoji izolacija žrtve – postoji stablo sužrtvovanja.

Cjelokupnu istinu često se prešućivalo iz različitih razloga, u slučajevima logora za žene i zbog sudbine, tj. budućnosti njihove djece koja su rođena najčešće vrlo brzo nakon izlaska majke iz logora. Tu žensku "stranu svijeta" romansirala je, psihološki nijansirala i umnogome u suglasju s onim što se u stvarnosti često događalo, ostvarila Slavenka Drakulić u djelu *Kao da me nema*.

Uopće, čini se da su žene smjelije pokušale sagledati temu ratnih stradanja, opisati mučenja, romansirati ono što su čule ili doživjele. Najgroznije sudbine i najteža mučenja, ako je tako moguće govoriti o mjeri patnje koja se svim logorašima događala u ratu, često su mučna u tolikoj mjeri da dobar broj čitatelja ne želi ni upoznavanje s tom vrstom literature. Zato ostaje pitanje budućnosti različito umjetničko kreiranje teme logora (i zatvora) i prihvaćanje onog što se zaista događalo. Memoari ostaju zatvoren prostor stradalih. Umjetnost češće uspijeva preći te granice.

Manjača

Pet priča o težini svjedočenja

Bojan Munjin

Narodi i države na prostoru bivše Jugoslavije, kao i njihovi intelektualci, političari i vojnici, umiješani u krvave ratove u posljednjem desetljeću dvadesetog stoljeća, nisu apsolvirali pitanje moralne odgovornosti za zvjerstva kojima je *domovinski, otadžbinski ili obrambeni* rat bio natopljen

U ratu u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini bilo je toliko silovanja, ubijenih civila, paleži i pljački, da su se sveti ideali, politički razlozi i domoljubni ciljevi s vremenom pretvorili u smrdljivu melasu iz koje su se počele nazirati nečije oči, bilježnice i đački spomenari, vjenčano prstenje, zgužvani krsni listovi i obiteljske fotografije. Nakon početnog histeričnog navijanja, prizori užasa kao nikad dosad rezultirali su tupošću i ignorancijom.

Luka i Mladen

Priča prva. Luka B. bio je pasionirani uzgajivač pčela. Pokupili su ga u jesen 1991. na cesti maskirani vojnici i odvukli u zloglasni logor u gradiću F. Priču o iskustvima iz tog logora, uključujući i Lukinu ženu, do kraja još nitko do danas nije čuo. Zna se samo to do da je tamo bilo strašno, da je cijeli zatvor izgledao kao morbidna rapsodija krikova poprskana krvlju i da će potpuna istina o događaju, zabetonirana strahom, otići u grob zajedno s ovim nesretnim čovjekom.

Ovakva užasna mjesta posijana po svim ratištima u jednome su ujedinili i *agresora i žrtvu*: na svim zaraćenim stranama logori su bili mjesta sadističkog mučenja.

Priča druga. Starac Mladen K. iz sela D. bio je prisiljen pred vojnicima u naletu, koji su palili sve pred sobom i pucali na sve što se miče, izbjeći u kamenjar. Bez vode i hrane, među zmijama i sitnom zvjeradi, proveo je lutajući trideset i dva dana. U krastama i poluslijep, vratio se u selo D. i prvom naoružanom vojniku rekao: *Ubijte me, ne mogu više*. Još sedamnaest dana proveo je na podu, u nekom podrumu, iz kojeg su iznosili ljude uglavnom s nogama prema naprijed, zaliven svojom i tuđom mokraćom. Danas Mladen K. sjedi pred svojom kućom bez krova u selu D. i nudi rijetke posjetitelje orasima.

Ljudi iz posljednjeg rata pamte samo dramatične scene i svima poznate prizore posvećenih nacionalnih patnji. Ne žele znati da je priroda toga rata bila takva da je kapilarno nasilje bilo prisutno posvuda: skijaški pansioni, sportske dvorane, trgovačka skladišta, podrumi i vikendice bili su pretvarani u mučilišta.

Aida i Enes

Priča treća. Aida F. bila je medicinska sestra u gradu M. Rat je pomeo i nju, i bolnicu i grad u kome je živjela. Završila je kao robinja visokog funkcionera novopostavljene lokalne vlasti. Nakon tri godine *služenja* i zatočeništva, izjavila je da je sretna što je ostala živa. Ovaj rat ujedinio je također ljude različitih profesija, razina obrazovanja i kvocijenta inteligencije: mnogi od njih pretvorili su se u zvijeri.

Priča četvrta. Enes P. bio je direktor muzeja u gradu Z. Susjed s kojim je odrastao i koji je od malena navraćao kod Enesove majke na kolače, u ljeto 1993. pojavio se na vratima Enesovih naoružan do zuba, s uzvikom: *Mi više ne možemo živjeti zajedno*. U logoru je Enes oslabio četrdeset kila, ali je preživio. Majka nikad nije stigla do logora. Izbačena je iz kamiona i umirala je u nekom jarku dva dana.

Ako je uopće umjesno praviti komparacije, razlika između logora u Drugom svjetskom ratu i onih u ovom ratu u tome je što je iza ovih prvih postojao nakazan, ali čvrst ideološki program i savršeno bezličan sistem egzekucije. *Naši* logori bili su mjesta mutne starozavjetne osvete i privatne mržnje, u kojima se mrcvarilo i ubijalo s pjenom na ustima i bolesnom strašću u očima.

Trajno samozadovoljstvo gospodara rata

Priča peta. Aleksandar B. bio je u poduzeću voditelj radničke prehrane. Krajem 1991. u njegovu uredu osvanuo je lokalni kriminalac u novoj maskirnoj uniformi. Tri dana tog su čovjeka divljački tukli u podrumu robne kuće obješenog za noge. Spasili su ga prst sudbine i bratić u vojnoj odori.

Narodi i države na prostoru bivše Jugoslavije kao i njihovi intelektualci, političari i vojnici, umiješani u krvave ratove u posljednjem desetljeću dvadesetog stoljeća, nisu apsolvirali pitanje moralne odgovornosti za zvjerstva kojima je *domovinski, otadžbinski ili obrambeni* rat bio natopljen.

Katarza nikad nije dosegnuta; kurtozno su se ispričali neki političari, iskreno se srame tek grupice građana iz miješanih brakova, ali duhovni, kulturni i politički mainstream samozadovoljnih državica nikad nije kleknuo pred tim tisućama masakriranih. Povijesni sat ipak nije prestao raditi: tako silna količina patnje može biti kompenzirana ili jednako tako velikom dobrotom ili novom patnjom. Među tisućama anonimnih ruku koje samoprijegorno pomažu, mole i vidaju rane, raste nesebičnost i toplina. U tisućama srca onih koji su izgubili roditelje, djetinjstvo i razlog za osmijeh, raste očaj i gnjev.

Vrlo, vrlo hladni dani

Dodatak. Tijela starice Anđe i njezina sina Petra pronađena su više mjeseci nakon rata na pragu njihove kuće u jednom zabačenom i potpuno spaljenom selu. Iako su tijela već bila raspadnuta, vidjelo se da su im noge bile vezane žicom. Njezina crna haljina bila je slijepljena sa zemljom, a jedini živi detalj te jezive scene predstavljao je pramen Anđine sijede kose. Kažu da je toga dana bilo vrlo hladno i da je nebo bilo kristalno čisto.

Post festum: sve priče su autentične jer su mi ih, kao aktivistu HHO-a, ispričali njihovi protagonisti. U priči u dodatku bio sam osobno prisutan. Imena ljudi i početna slova gradova u ovim pričama su izmišljeni. Tko zna, možda se i opisani događaji zapravo nikad nisu ni dogodili. Baladu o odrezanim ušima po zelenim ravnicama raznio je vjetar.

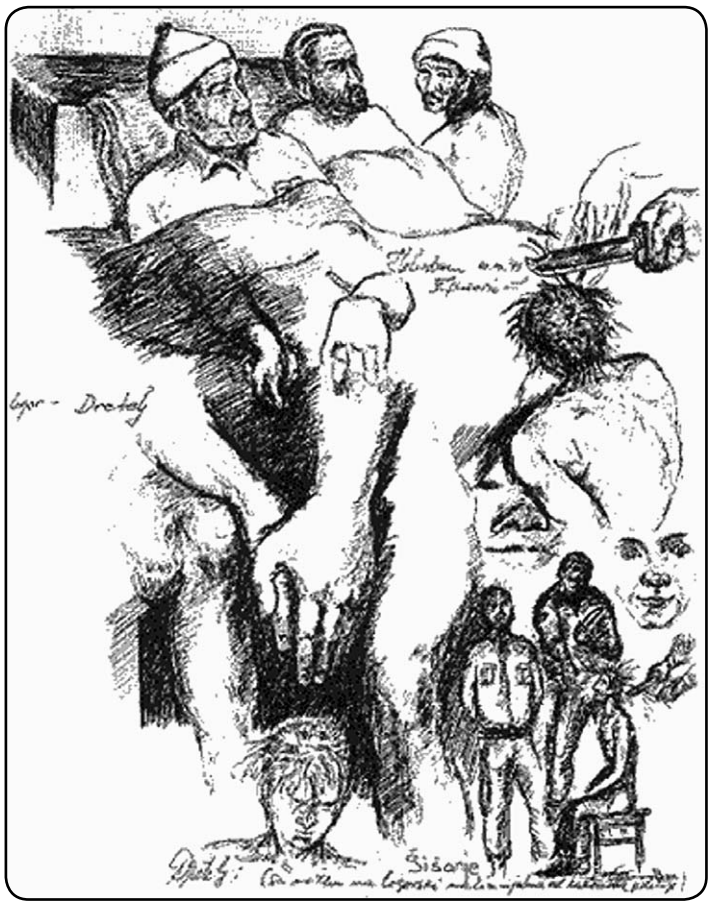

Dvije ruke, tisuće života

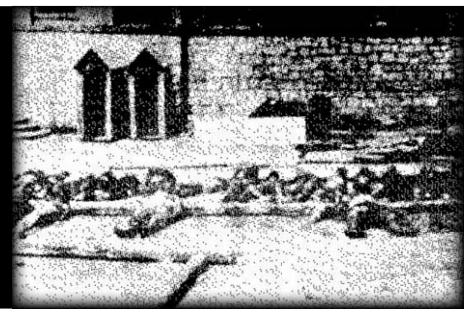

Nataša Petrinjak

Riječ je o knjizi koja otkriva široj javnosti nepoznate podatke o spašavanju tisuća djece iz ustaških logora i sabirnih centara koje je organizirala i provodila žena čije ime nije zabilježeno ni u jednom udžbeniku povijesti, ni u jednoj ulici, kojoj nikad nije dano nikakvo javno priznanje

***Dnevnik Diane Budisavljević*, Hrvatski državni Arhiv i Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac; Zagreb, Jasenovac, 2004.**

Tijekom vožnje nisam se u vagonu mogla maknuti, kako ne bih na nekog nagazila. Veća su djeca stalno sjedila na noćnim posudama, a mala su se prljala. Pod je bio pun blata i dječjih glista. Nastojala sam koliko sam mogla djecu premještati kako bi ih izvadila iz blata. Pred jutro, na stanicama su dolazili ljudi, vidjeli jad, dodavali nam vode. Prilikom duljih zaustavljanja zdrava djeca su izlazila iz vagona. Sestre su se iscrpile spuštajući djecu iz vagona i dižući ih opet natrag. Mnogi vagoni nisu imali stepenicu. Kod slabih u zadnja dva vagona, nije se moglo ni pomišljati da ih se vadi iz vagona. Uspjela sam dobiti grablje, tako da sam barem mogla izbaciti gliste. Činilo se da prije nego što neko dijete umre gliste napuštaju tijelo, jer prema jutru, kako su mi neka djeca bivala slabija, čitava su klupka glista napuštala tijelo.

Završetak je to dnevničkog zapisa Diane Budisavljević od 10. srpnja 1942. godine u kojem je podrobno zabilježen užas tzv. dječje bolnice u Staroj Gradiški, logoru pod komandaturom Maksa Luburića te nadljudski napor nje osobno te nekoliko sestara i prijatelja u spašavanju stotine djece od sigurne smrti. Jedan je to od rijetkih duljih zapisa u kojem je, osim bilježenja činjenica poput dobivanja dozvola za ulazak u logor, pregovaranja, vrijeđanja, Diana Budisavljević zabilježila i sav užas dvojbe povesti ili ne povesti djecu koja ne mogu stajati i koja će umrijeti za samo nekoliko sati, kako podnijeti bol odvajanja djece od majki, kako transportirati do Zagreba toliko bolesnih i izgladnjelih bezimenih mališana kojima *visi debelo crijevo i puni su muha*, a čije su majke već odavno poslane u njemačke logore.

Bez spomena u službenoj historiografiji

U tom zapisu naići ćemo i na iskaz najdublje boli i očaja, otvoreno prepuštanje osjećajima s kojima ćemo se na stranicama nedavno objavljenog *Dnevnika Diane Budisavljević* u izdanju Hrvatskog državnog arhiva i Javne ustanove Spomen područje Jasenovac rijetko susresti: *Za neke od preostalih sam uspjela dobiti neke podatke, ali mala umiruća stvorenja nisu mogla ništa kazati. Umrla su djelomično tamo, a djelomično od nas preuzeta kasnije, kao i toliko malih mučenika, kao nepoznata, bezimena djeca. A svako je imalo majku koja je za njim gorko plakala, imalo je svoj dom, svoju odjeću, a sad je trpano golo u masovnu grobnicu. Nošeno devet mjeseci, u bolu rođeno, s oduševljenjem pozdravljeno, s ljubavlju njegovano i odgajano, a onda – Hitler treba radnike, dovedite žene, oduzmite im djecu, pustite ih da propadnu; kakva neizmjerna tuga, kakva bol.* Diana Budisavljević je duboko i iskreno patila zbog strahota koje su je okruživale, ali je imala snage tu bol pretvoriti u aktivitet, u nesebičnu danonoćnu petogodišnju borbu za živote djece i njihovih majki, i pravo je čudo da je u tom metežu i iscrpljujućem radu smogla snage i bilježiti što se događalo.

Noticu, bilo kakav podatak o Diani Budisavljević nije nikad, niti danas sadrži i jedan udžbenik povijesti, ona nije heroina, nikad joj nije dano nikakvo javno priznanje, ne spominje se prilikom obljetnica, njezino ime ne nosi nijedna ulica u Hrvatskoj. A riječ je o ženi koja je od 1941. do 1945. godine *Akcijom Diane Budisavljević*, neposrednom pomoći skupljanja hrane, odjeće, dostavljanjem paketa u logore, organiziranjem i praćenjem transporta, njegovanjem, pregovaranjem s najvišim dužnosnicima ustaške i njemačke vlasti spasila tisuće života. Svjesna opasnosti da će mnoga djeca biti zaboravljena i izgubljena neumorno je popisivala imena, podatke, bilo kakve znakove raspoznavanja, i tako izradila najveću kartoteku koja je omogućila otkrivanje identiteta – 12.000 djece.

Rođena je u Innsbrucku 1897., gdje je završila osnovno i gimnazijsko obrazovanje, a 1917. udala se za kirurga Julija Budisavljevića. U Zagreb se doseljavaju 1919., gdje je Julije Budisavljević dobio mjesto profesora kirurgije na Medicinskom fakultetu i gdje će ih zateći Drugi svjetski rat. U listopadu 1941. doznaje da u Labor-gradu pokraj Zlatara postoji veliki koncentracijski logor u kojem se nalazi i velik broj majki s djecom; bile su to mahom Židovke, ali i veliki broj pravoslavki. I dok je Židovska bogoštovna opština već ishodila dozvolu da se brine o Židovima u logoru, pravoslavni zatočenici ni od koga nisu primali nikakvu pomoć. Pomalo naivno, vođena tek nejasnom željom da pomogne novčanim prilogom za nabavu najnužnijeg, Diana Budisavljević 24. listopada 1941. stupila je u kontakt s čelnicima Židovske općine i tamo doznala jezivu sudbinu interniranih. Samo tri dana kasnije preuzela je popis interniranih u Labor-gradu i u suradnji s arhitektom Markom Vidakovićem i Đurom Vukosavljevićem pokrenula *Akciju*. Slanje paketa s odjećom i hranom, odlasci u logor kako bi paketi došli do onih kojima su namijenjeni, nepregledna kucanja na vrata raznih službi i institucija ne bi li pribavila potrebne dozvole za rad, kretanje, ulaske, prikupljanje novca i suradnika koji su bili voljni noćima raditi. Tek u ožujku 1942. uspjet će iz Labor-grada izvući djecu od kojih su neka transportirana u Srbiju, a neka dovedena u Zagreb i smještena u Zavod za gluhonijeme na Josipovcu. Ta će je akcija povezati s Kamilom Bresslerom, tada savjetnikom u Ministarstvu uredžbe, kojem će se još mnogo puta obratiti za pomoć, te sestrom Habuzin, jednom od najhrabrijih, najvjernijih i najvještijih suradnica, o čijem postojanju i djelovanju, po istom principu prešućene povijesti, doznajemo tek iz *Dnevnika*.

Požrtvovnost bez zadrške

Slijede progoni na Kordunu, otkrivanje Stare Gradiške, rasformiranje logora u Đakovu, Jasenovac, Mlaka, Gornja Reka, ofenziva na Kozari, novi i novi zbjegovi, transporti, odvođenja. Diana Budisavljević sa sve većim brojem suradnika kupuje, šije, pakira, dočekuje i ispraća transporte, nevjerojatnim diplomatskim vještinama izmiče ljutnji i ludilu ustaških vlasti, otvara raskužne stanica, pronalazi prostore za smještaj stotina i stotina bolesne, slabe, ostavljene djece. Stranice *Dnevnika* pretvaraju se u nevjerojatan povijesni dokument onoga što se doista događalo u logorima Mlaka, Jablanac, Jasenovac, ali i kancelarijama Artukovića, Kvaternika, Šubašića, kapetana von Kotziana, nadbiskupa Stepinca i cijelog niza manje poznatih odvjetnika, liječnika, državnih službenika, majora, djelatnika Crvenog križa, stranih konzula i njihovih žena. Kako su osnovani i kako su radili domovi za djecu u Sisku, Jastrebarskom i Zagrebu, prihvatna stanica u Jeronimskoj dvorani. Na njezinu inicijativu pokrenuta je djelatnost kolonizacije koju je u cijelosti preuzeo Caritas, pa je tako u ljeto 1942. kolonizirano 5000 pravoslavne djece, na jesen velik broj djece koja su zbog gladi došla iz Bosne i Hercegovine, te izbjeglice iz cijele zemlje, sve do povratnika iz logora u Italiji.

Treće godine rata djelatnosti *Akcije* čine se poput nemoguće misije. Sa svih strana dopiru vapaji za pomoć, pristižu bolesni s prisilnog rada iz Njemačke, majke u potrazi za svojom djecom. Diana Budisavljević nije odustajala usprkos svim pritiscima, podmetanjima, čak i u takvim uvjetima, hijerarhijskim smicalicama i borbama za vlast. Ishodila je nabavu velikih količina mlijeka iz Švicarske, osnivala javne kuhinje, pokrenula akciju *Dijete k majci*. Do posljednjeg dana rata bila je tu za one kojima je bila potrebna pomoć. Nepokolebljivo je s Ivankom Đakulom inzistirala na stalnom nadopunjavanju i obnavljanju

Stranice *Dnevnika* pretvaraju se u nevjerojatan povijesni dokument onoga što se doista događalo u logorima Mlaka, Jablanac, Jasenovac, ali i kancelarijama Artukovića, Kvaternika, Šubašića, kapetana von Kotziana, nadbiskupa Stepinca i cijelog niza manje poznatih odvjetnika, liječnika, državnih službenika, majora, djelatnika Crvenog križa, stranih konzula i njihovih žena

kartoteke koja joj je krajem svibnja 1945. oduzeta. Albume s fotografijama djece uzela je OZNA, a kartoteka je pripala Ministarstvu socijalne politike.

Predajem kartoteku, bilježnice za nalaženje nepoznate djece, registar za fotografije i bilježnicu s popisom posebnih oznaka za djecu. Zovem gđicu Kogoj i predlažem g. Madjeru da im ona u Ministarstvu pomaže tako dugo dok se netko ne uvježba u radu s kartotekom. Osim abecednog rasporeda imali smo još i poseban raspored, kako bismo po mogućnosti pokušali identificirati što je moguće veći broj nepoznate djece (…) No, željeli smo što je moguće više male djece vratiti njihovim roditeljima. I bila je to sada velika bol, moja i gđe Đakule, da nam se tako naglo naš rad na našoj kartoteci oduzeo (…) Znali smo da će sada mnoge majke uzalud tražiti svoju djecu. Strašno rastajanje u logorima, dugogodišnja čežnja za njima na radu u Njemačkoj, a sada neće naći svoje najdraže – zapisala je 28. svibnja 1945. svjesna da će nepravilna upotreba zapisanog nekima zauvijek izbrisati trag. Tako je i bilo.

Hoćemo li napokon znati?

Požrtvovna i usredotočena na druge, Diana Budisavljević vrlo je rijetko progovarala o sebi. Tek usputno bi spomenula svoja pobolijevanja, izmorenost, a početak te goleme skrbi nije bio oslobođen ni problema ni njihova rješavanja u vlastitoj obitelji. Početkom srpnja 1942. kao usputnu opasku omeđenu zagradama zapisala je: *U međuvremenu sam dobila novu kućnu pomoćnicu. Sad imam djevojku koja znade kuhati, tako da je moj muž zbrinut tijekom mog izbivanja.*

Rad na tom potresnom svjedočanstvu prije deset godina započela je, u međuvremenu preminula, Josipa Paver uz svesrdnu pomoć unuke Diane Budisavljević Silvije Szabo. Bio je to ujedno i poticaj, kako navodi autor uvodnika Josip Kolanović, potrage za dokumentacijom o stradanjima djece u ustaškim logorima i sabirnim centrima, te posebnih popisa djece što ih je izradio Antifašistički front žena, a koji ne sadrže samo imena stradale djece, nego i one koju su posvojile različite obitelji. Tako dokumentacija postaje dragocjeni izvor ne samo za proučavanje prošlosti nego i za utvrđivanje identiteta posvojene djece o kojoj se, zapravo, toliko godina ništa nije znalo. Možda više nećemo dugo čekati, da parafraziramo Dašu Drndić, da se, kao što se unedogled izlistavaju imena nogometaša, napokon izlistaju popisi imena umrle i preživjele djece logora. Možda bi tada do javnosti lakše stigao i podatak o ženi čije su ruke bile možda jedina toplina koju su osjetili u ratnom vihoru.

Diana Budisavljević umrla je u 20. kolovoza 1978. u Innsbrucku.

Spirala kao ustroj svijeta

Ana Sekso

Motiv spirale je Demurov najprepoznatljiviji motiv, signatura, slikarev pečat od 1983., kada je naslikao je svoju prvu spiralnu sliku

***Boris Demur, retrospektiva 1970.-2000.*, Moderna galerija, Zagreb, od 16. ožujka do 30. travnja 2004.**

Nakon brojnih samostalnih i skupnih izložbi, Boris Demur doživio je vrlo zanimljivu retrospektivu koja ga prikazuje u zasluženom svjetlu. Slikar rođen 1951. u Zagrebu već je za svog studija na Akademiji likovnih umjetnosti usmjeravao svoj kreativni impuls istraživanju i eksperimentiranju izvan granica nastavnog programa. Izložba počinje njegovim radovima s prve tri godine studija, tijekom kojih Demur formira svoje vizualno poimanje u okviru gotovo stripovskih sekvenci krokija u tušu, do zasebnih radova iz kojih izbija njegov senzibilitet. Crteži muških i ženskih aktova, autoportreti, ulični prizori, dominantni su motivi njegove početne stvaralačke faze.

Negiranje kista

Za vrijeme studija Demur je prijateljevao s Martekom i Jermanom i već su se u to vrijeme njihovi stavovi o umjetnosti isprepletali (što će kasnije biti presudno za njihovo djelovanje u Grupi Šestorica) na primjeru nekih Demurovih djela iz tog razdoblja (npr. *Dugo se nismo vidjeli*; djelo s Jermanovim potpisom u koje su inkorporirane i zajedničke fotografije). U ranim sedamdesetima Demur je radio ekspresionističke autoportrete, mrtve prirode i portrete da bi ga zaintrigirale mogućnosti informela (*Slika istrljana pijeskom*) ili, pak, ready-made *Traperice* koji rječito odražava slikarev

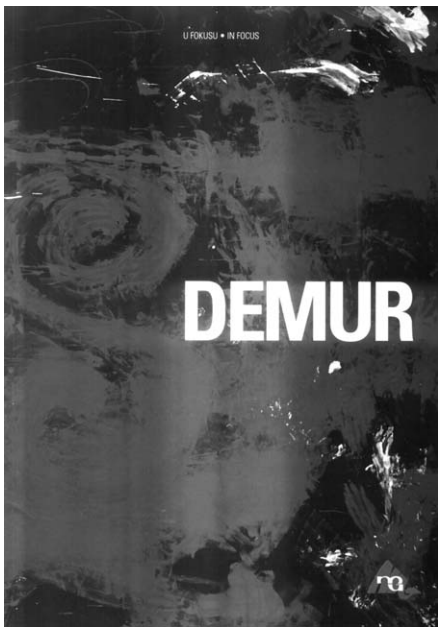

mladenački zanos. *Brisanje ruku od boje* nagovještava slikarevo propitivanje slikarstva, uloge samog umjetnika i umjetničkog čina, pri čemu se priklanja primarnim postupcima. Daljnjim promišljanjem o umjetnosti koja je neodvojiva od stvarnosti i života, Demur u svoje slike unosi vlastitom rukom ispisane rečenice, komade stripova, plakata, vlastite fotografije, svoju studentsku iskaznicu, izgužvani novinski papir, zajedno s bojom, kartonom i ljepilom za zidne tapete uz guste slojeve pigmenta. U ove radove umjetnik je inkorporirao dio sebe u duhovnom i u materijalnom smislu. Sredinom sedamdesetih, usmjerio je svoje interese prema otkrivanju i analiziranju materijalne strane slikarstva i primarnih elemenata koje slikarstvo čine slikarstvom kao takvim, pa se stoga smatra promicateljem primarnog i analitičkog slikarstva u Hrvatskoj. Raščlanjuje bit čina slikanja korištenjem jednostavnih, temeljnih materijala i primarnih postupaka sadržanih u samoj slikarskoj kreaciji. Odabire kartonsku podlogu i ne-boje (pretežito je riječ o bijeloj, potom o crnoj), ograničava se na tri debljine kista od kojih ne odstupa u toj trogodišnjoj fazi i prezentira slike koje su materijalni rezultat slikarevog rada: *19 poteza-jednom umočen kist u boju*; *Prenošenje boje unutar plohe*, dvije gotovo identične slike ispunjene otiscima kista iste debljine umočenog u bijeli pigment, no jedna slika je nastala tako što je slikar slikao lijevom rukom, dok je desna rezultat slikarevog rada desnom rukom. Posebno me impresionirao crni monokrom guste, hrapave, reljefne teksture pod naslovom *70 tuba crne uljane boje* – cijeđenjem jednim stiskom crnog pigmenta iz tube te umnažanjem istog postupka dok se ne isprazni svih 70 tuba, koliko je potrebno da se ispuni prostor slike, Demur je negirao potrebu za temeljnim slikarskim oruđem – kistom.

Spirala kao evolucija

Kako Demur nije suzio svoj interes na slikarstvo i grafiku, kiparstvo je za ovog svestranog umjetnika predstavljalo još jedan izazov u proučavanju jezika umjetnosti. Poslužio se fotografijom kako bi dokumentirao svoje kiparske akcije. Analitički pristup slikarstvu primijenio je i u kiparskoj disciplini usmjerivši se elementarnim materijalima koje nalazi u prirodi. Kao što je povlačenje kista po površini temelj slikarstva, tako je i *Pomicanje položaja šljunka u ruci* ekvivalent jednako primordijalnom djelovanju u kiparstvu. Ponekad se za svoje analitičke kiparske akcije posluži alatom, dok su drugi put dovoljne ruke da bi smrvio materijal. Rečenice koje ispisuje u pijesku jedan su oblik umjetnikovog djelovanja na materijal, odnosno kiparskog čina. Unatoč analitičkom i procesualnom slikarstvu i kiparstvu po kojima je Demur nezaobilazna pojava u hrvatskoj umjetnosti, njegov opus obilježit će motiv spirale koji je njegov najprepoznatljiviji motiv, signatura, slikarev pečat kojim je obilježio dva desetljeća svog djelovanja od 1983. kada je naslikao svoju prvu spiralnu sliku. To je ujedno i zaokret prema znaku i simbolu, no i dalje bez naracije. Demurove spirale možemo smatrati ekvivalentom Kniferovih meandara. Spirala je čest oblik u biljnom i životinjskom svijetu, ona je prepoznatljiva i u Watson-Crickovskom modelu ljudske DNA; nalazimo je na svim razinama – od makrokozmosa do mikrokozmosa; spirala je motiv u umjetnosti star koliko i sama umjetnost, počevši od prethistorije, preko Egipta, antičkih civilizacija, keltske umjetnosti i, na koncu, do Demura. Spirala evocira evoluciju neke sile ili nekog stanja, otvoren je i optimističan motiv koji prikazuje kružno kretanje, ono izbija iz izvorišne točke i nastavlja se do beskonačnosti u obliku linija bez završetka.

Ulazak u sliku

U svojim ranijim spiralnim slikama Demur ograničava kromatski sustav, prevladavaju bijele spirale na crnim platnima ili plave spirale, plave sa žutim, itd. Njegove slike dosežu veće i veće dimenzije. Otkrivanjem spirale, Demur se priklanjao i citatima i referencama na umjetnike – avangardne autoritete kroz povijest moderne umjetnosti, pa je tako Maljeviču posvetio spiralnu sliku *Crni kvadrat na crnoj spirali*, a Kniferu *Meandar i spirala*. Uz reference na kontinuum spirale kao temeljnog oblika u svim sferama realnosti koja okružuje ili, pak, sačinjava čovjeka, Demur se priklanja i bojama, no njegove su spiralne slike i dalje monokromne, mekših poteza, homogenije, boje služe za prenošenje spiralnih energija na promatrača. U sprezi s geometrijom, ovo slikarstvo nazivaju *neo-geo* slikarstvo ili *spiralno psihometrijsko i biometrijsko slikarstvo*. Naime, sam umjetnik ni korištenjem spirale nije odustajao od analitičkog slikarstva, pa je smatrao svoje djelovanje autopsihoanalitičkom metodom. Demurovo spiralno slikarstvo kulminira devedesetih kada njegova platna poprimaju goleme dimenzije, poglavito u ciklusu *Requiem in Croatia*. Ogorčen ratnim strahotama koje su uzdrmale domovinu, Demur stvara karakteristične bijele spirale na crnim platnima, s ponekim križem koji izbija iz središta na način Jacksona Pollocka – *drippingom*, no osim što *ulazi* u tijelo slike i napušta kist, Demur slika svojim prstima, dlanovima i stopalima. Također polemizira s velikanima slikarstva kroz povijest koje smatra avangardnima. Tako je neizbježan bio i preteča apstraktne umjetnosti – Cézanne. Cézanne je prirodu raščlanio na tri temeljna oblika, podsjetimo se, valjak, stožac i kuglu koji čine suštinu prirodnog ustroja. Demur je otišao korak dalje smatrajući da su tri osnovne forme u svojoj dinamici unutar spiralnog sustava gibanja. To je nastojao potvrditi nizom slika koje predstavljaju tzv. duhovnu suštinu planine Saint Victoire iz Cézanneova ciklusa radova ("motiv je sekundaran"). Kasnih devedesetih, Demur u središte svojih dvostrukih spirala unosi yin-yang bipolarni simbol koji sadržava suprotnosti, a čini savršenu cjelinu. Dominantna plava zadržava promatrača u duhovnoj sferi. Tehnika slikanja otiskivanjem ruku, dlanova i prstiju u neprekinutom ritmu ima hipnotički učinak.

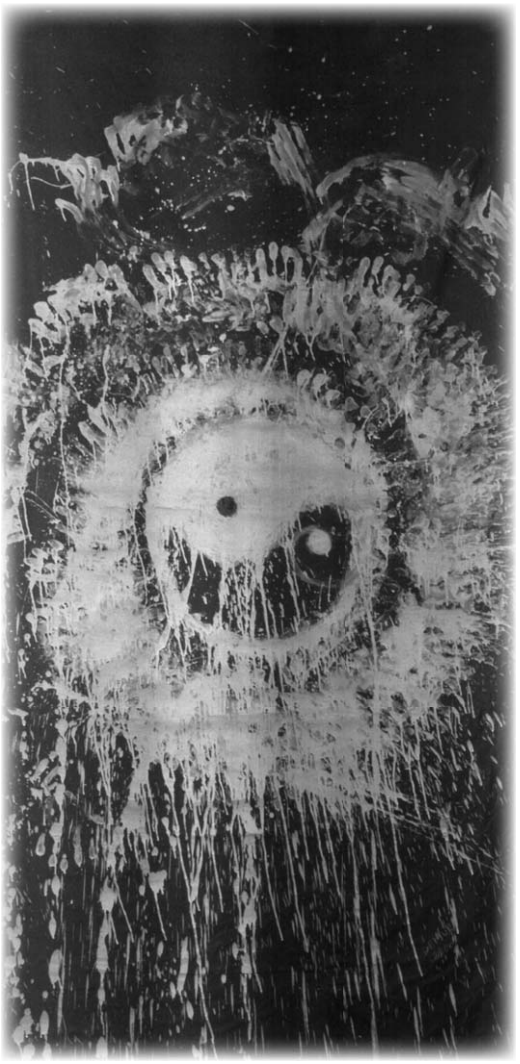

U katalogu uvodna riječ pripada Ješi Denegriju. Neki važni spiralni kiparski zahvati, poput onog u čast Maruliću u snijegu, koje je Demur maestralno izveo na velikim javnim površinama, ostali su dokumentirani samo u katalogu, bez ekvivalentnih fotografija u korpusu izložbenog postava. Citirajmo slikara, kako je to napravio i Denegri u svom tekstu, a što potvrđuje moju tvrdnju: "Slikarski proces je analogan prirodi, a ne mimetika prirode. To je analogija slikarskog postupka s praiskonskom prirodom medija slikarstva kao i dokumenta egzistencije".

Egzil: strana zemlja, tamna komora

Aleksandar Mijatović

Trauma gradnje imigrantskih azila i slučaj Stubičke Slatine

To nisu ljudi, to su izbjeglice, kazao je novinaru ogorčeni mještanin Stubičke Slatine u jednom od nedavnih *Meridijana 16*. Ondje bi se u vojarni hrvatske vojske trebalo graditi azil za imigrante, čemu se starosjedioci žestoko protive. To sablasno mjesto s kojeg on izgovara tu rečenicu i promatra stranca ostaje skriveno iza slike lijepih zagorskih brežuljaka. *Lepe ti je Zagorje zelene…*

Iskaz čovjeka iz Stubičke Slatine u stvarnosti stvara pukotinu na čije mjesto dolazi njegov rasistički pogled koji došljaku stvarnost isporučuje kao njezinu obrnutu sliku. Ta točka omogućuje iskazivanje/viđenje, a da sama ostaje neiskazivom/nevidljivom. Često se kaže da je slika ljepša od stvarnosti, ali samo zato što se egzilantski subjekt, Lacanovim riječima, pokazuje kao nešto drugo negoli jest, a to što mu se daje da vidi, nije ono što želi vidjeti.

Egzil je fotografija

Budući da se na tom mjestu odakle sam promatran proizvodi govor Drugog, meni, kao strancu, i taj govor ostaje nedostupan. Ali ne samo na način da često ne znam što mi Drugi želi reći, nego da se taj nesporazum projicira u moju upotrebu njegova jezika. Zapravo, ja mu u upotrebi njegova jezika na kojem mu se obraćam uzvraćam njegovu rasističku fantazmu o meni. Taj vidljivi ostatak, uvjet mogućnosti razumijevanja/govorenja, premeće su u ilokoturnu snagu mog iskaza koju ne mogu nadzirati. Stoga zazorno oko i najneviniji iskaz iz turističke frazeologije, *Gdje je ovdje pošta?*, može izroditi u planiranje pljačke pošte. Jer samo čovjek ne može jednostavno znati gdje je pošta, izbjeglica kaže ovo drugo. To nam pokazuje da je egzil eminentno vizualni fenomen strukturiran kao fotografija; dakle, kao križanje i promašivanje viđenja (foto) i iskazivanja (grafija). Naime, jedno ranije u egzilantovoj biografiji u kojem je klijala stalna vezanost za isto mjesto, *rodnu grudu*, u njegovo novo mjesto, *stranu zemlju*, unosi permanentnu privremenost. I to tako da se stalna vezanost preobražava u permanentnost, zbog čega novo mjesto, nova domovina, ostaje zauvijek privremenim. I kao Barthesova zbiljsko nestvarana fotografija, zbiljsko nestvarna postaje egzilantova nova zemlja. Jer domovina već podrazumijeva starost, stoga je život u novoj domovini nestvaran, odnosno sveden na obitavanje unutar retoričke figure, oksimorona: "nova domovina". "Bila sam izgubila domovinu. Nisam se još uspjela naviknuti na gubitak niti na činjenicu da sam dobila istu, ali različitu", piše Dubravka Ugrešić u romanu *Muzej bezuvjetne predaje*.

Strana zemlja je *camera obscura*

Egzilu stranu zemlju smješta, dakle, egzilanta u tamnu komoru, *cameru obscuru*, što će reći da se prostor strane zemlje pred njegovim očima udvostručuje u stvarni, i njegovu obrnutu sliku. Ovo vizualno iskustvo prethodi bilo kojem kulturalnom i jezičnom iskustvu tako što slika zemlje otvara mjesto u njezinoj stvarnosti, i to je mjesto egzilanta i njegova iskustva stranog jezika. Turizam, nulti stupanj egzila, zaokupljen je fotografijama, a eventualno iskustvo stranog jezika odvija se u okrilju iskaznih fraza pričvršćenih za okamenjene običajne kontekste u kojima se one upotrebljavaju. Ono što je fraza u jeziku, to je navika u životu. No i kontekst tih tankih priručnika nazvanih *njemački, francuski… s izgovorom* zapravo su vizualne strukture kojima odgovara fotografija u strogo Barthesovu smislu: mogućnost raspolaganja stvarnošću od koje smo zaštićeni. Turist dolazi s puta i donosi samo slike, u njegovu itinereru nema ničega što bi moglo upućivati na traumatsko lingvističko iskustvo, a ako i ima kakav verbalni suvenir, bio on i psovka, on preuzima ulogu slike. Turist nakon boravka u inozemstvu, prema Dubravki Ugrešić u *Muzeju bezuvjetne predaje*, pregleda fotografije i ustanovi da sa svog puta pamti samo prizore koje je snimio. Ako se pokuša prisjetiti bilo čega drugog, sjećanje ostaje uporno fiksirano za sadržaje s fotografije. Ali, nije riječ o slikama, uvriježeno nazvanim *discursive images*, koje proizvode diskursi turističkog marketinga ili kolonizatorski diskursi koji nešto iskrivljuju ili skrivaju, odnosno podmeću se kao stvarnost. Sablasno, prema kojem je obmana krotko janje koje proizlazi iz udvostručavanja strane zemlje, jest to što ona skriva zazor prema strancima, mjesto s kojeg domaćin upire rasistički pogled prema strancu. Kako je to Lacan formulirao, nikad me ti ne gledaš tamo gdje te ja vidim. Razlika između egzilanta i turista jest upravo u tome što egzilant traži onu točku gledišta s koje ga gleda starosjedilac, a to će reći da se i bilo koji turist može iznenada prometnuti u egzilanta. Ako je obmana zemlja – Baudrillardov Disneyland, Debordovo *društvo spektakla* – gdje boravi turist, onda je egzilantovo odredište sablastan, čudovišan kraj prevlasti pogleda nad okom.

Azil odvaja i domaće od domaćih

Imigrantski azil u Stubičkoj Slatini, ili onaj u Ježevu, heterotopije su koje pripadaju sklopu nediskurzivnih praksi. Važnost njihova proučavanja jest u tome što oni opreku između iskaza i iskazivanja zamjenjuju oprekom između iskaza i viđenja. Homi Bhabha u *The Location of Culture* zaključuje da se kretnja turskog egzilanta ponavlja, nakon čega se tijelo vraća, "ali ne obavijeno tišinom, već je jezovito neprevedeno na rasističkom mjestu svojega iskazivanja: izreći riječ 'djevojka' znači biti pohotan pas, naručiti kavu znači sudariti se s rasnom diskriminacijom".

Turist dolazi s puta i donosi samo slike, a ako i ima kakav verbalni suvenir, bio on i psovka, on preuzima ulogu slike

No, Bhabha ostaje unutar opreke između iskaza i iskazivanja koju prelama kroz *stranost jezika* Waltera Benjamina: pri kulturalnom prevođenju jezik prijevoda stran je i tuđ u odnosu na jezik izvornika. Problem s Bhabhom je u tome da on dimenziju viđenja svodi na iskazivanje, čime se propušta uočiti jednostavan, ali bitan detalj oko otvaranja imigrantskih azila, ali i uopće zatvaranja izvanjskosti u unutrašnjost. Iz Bhabhine perspektive, imigrantski azili odjeljuju starosjedioce od stranaca, unutrašnjost društva od njegove izvanjskosti, ali zašto se onda starosjedioci, poput onih u Stubičkoj Slatini, protive ako će imigranti *de facto* ostati nevidljivi? U ovakvim slučajevima susrećemo se s ustaljenim sklopom objašnjenja zašto neka lokalna zajednica ovako reagira na odluke da se u njihove sredina smjeste narkomanske komune, zatvori, postrojenja, radari, vojarne… Obično ljudi tvrde da ih se država sjeti samo za prljave poslove, ta mjesta utjelovljuju rascjep u tim malim sredinama, i tako redom. To su tek simptomi, ali pravo je pitanje kako nastaje rasistička fantazma. Treba posegnuti za jednostavnijim objašnjenjem: ne odvaja imigrantski azil samo starosjedioce od stranaca, ljudi bez domovine, nego i same starosjedioce odvaja od nacije i domovine. Riječ je o sistemsko-teorijskoj činjenici po kojoj azili ne čine samo heteroreferencijalna odjeljivanja domaćih od stranih, nego i autoreferencijalna odjeljivanja domaćih od domaćih. Imigrantski azil je pukotina u stvarnosti koja uokviruje svoju unutrašnjost. Ali, ta pukotina uokviruje i stvarnost kao svoje izvanjsko.

Odgovornost i pripadnost

To će reći da imigrantski azil ima svojeg dvojnika u neposrednoj okolini u koju je smješten. Tu traumatsku logiku dvostrukog odvajanja proizvode kratki spojevi perspektiva. S točke gledišta mještanina gdje će se azil graditi, država koja sagradi azil za strance na svojem teritoriju progoni dio svojih građana. Upravo je ta točka gledišta ono sablasno mjesto s kojeg starosjedilac iskazuje *to nisu ljudi to su izbjeglice*. I tek tu stupa na scenu priča o tome kako se država nekih svojih krajeva sjeti tek kad joj trebaju za prljave poslove i slični klišeji kojih su pune novine, koji su samo simptom traumatske spoznaje da je država spremna žrtvovati svoje građane i odreći ih se. Ova ista spoznaja traumatska je pozadina herojske figure žrtve za domovinu, ali figura je preslaba da bi proizvela ubilačku mržnju prema neprijatelju: ona proizlazi upravo iz spomenute traumatske pozadine. Prema tumačenju koje se ustalilo od Žižekove primjene Lacana na fenomene poput nacionalizma ili rasizma, traumatska pozadina, ili srž, nije simbolizirana, ali se u realno vraća kao paranoična konstrukcija stranca. Mnogo važnijim od toga čini nam se činjenica da stranac nema pristupa mjestu gdje se kuje njegova slika. To sablasno mjesto pukotine na naciji, za koju on ne može biti odgovoran, egzilantu ostaje zauvijek nedostupnim, a on sam se premeće u utjelovljenje te pukotine i tako preuzima odgovornost za sukobe u naciji kojoj ne pripada.

Zamisli oko koje umjesto trepavica ima usne…

To mjesto, mjesto pogleda i govora Drugog, gdje je, kažimo to s Benjaminom, zbiljnost prožela karakter slike, strancu uvijek ostaje nedostupnim. Slika zemlje uokvirena je govorom mržnje. Čudovišno pulsiranje, *brujanje govora*, lijepe slike strane zemlje nikad ne osjećamo izravno, nego kao da ta slika ima auru iščeznuća, a kad se slika raspline pred strančevim očima, ostaje stranost jezika u najčišćem obliku nerazumljivosti …*zamisli oko koje umjesto trepavica ima usne*… Stoga, da bi se zadržao u okrilju te zaštitničke slike, turist fotografira. *Prestvarna je slika da bi bila stvarna* gotovo da se može parafrazirati u *prestvarna je ova zemlja da bi bila strana*.

Pravovjerni elitizam i potrošački populizam

Krešimir Košutić

O medijskom tretmanu filma

Bvojedobno je Živorad Tomić, u jednome intervjuu, izjavio da je prestao pisati filmske kritike shvativši da je u razdoblju od dva mjeseca vidio hrpetinu loših filmova te da je većina njegovih tadašnjih kritika bila negativna. I nije ih pisao sve dok se na repertoaru nisu pojavili filmovi u kojima je ponovno počeo uživati. S druge strane, postoje kritičari koji kao da uživaju pisati negativne kritike. U njih ćete remek-djelo naći valjda jednom u pet godina, a ni vrlo dobri filmovi, prema njima, ne pojavljuju se mnogo češće. Uglavnom sve vrvi od katastrofalnih i slabih filmova, a prosječni se pojave tu i tamo. Nisu takvi kritičari u većini, ali dojam koji pokušavaju ostaviti je onaj vlastita intelektualnog kritičarskog položaja, objektivne strogosti i alternativne odmaknutosti od općeprihvaćenih, ali i ustajalih filmskih konvencija. Nažalost za njih, prečesto je vidljivo da je tu riječ o nekom njihovu osobnome ratu s koječim, u kojem se ukus i sklonosti pokušavaju zakrinkati objektivnom prosudbom. I ne jednom, pod takvim nastojanjem skrilo se zadivljujuće filmsko neznanje.

Tko se nije skrio, identitet ne tražio

Na drugome kraju nalaze se oni koji su, često oneosobljeni inicijalima, smješteni u raznoraznim časopisima – od onih u kojima se prati samo film i pojave vezane uza nj, pa sve do onih u kojima su film i/li njegove popratnosti samo jedan od sadržaja. Zanimljiva je ta sve raširenija navada obezimenjivanja. Što više časopisa, to više i tih bezimenih oneosobljenika, potpisanih samo inicijalima kao da su jadnici nešto skrivili pa se, eto, njihov identitet mora skriti. A opet, ako želimo biti do kraja iskreni, morat ćemo priznati da je to, zapravo, nekako i logično, jer u gomili beskrvnih tekstova identiteta i nema. I zato nije ni važno tko ih je napisao. Danas je najbitnija informacija. Najprječe je biti dobro obaviješten, a zahtjevi pravovaljanoga obavješćivanja (tko, gdje, kada… i ostale upitne zamjenice) uklanjaju potrebu za identitetom onoga koji o nečemu piše. Je li nam danas uopće više i potreban identitet kada se on tako lako i brzo mijenja? Prekjučer sam bio nepoznat, jučer sam postao *Story SuperNova Music Talents* zvijezda, danas pjevam sa Škorom na Trgu i uveseljavam razdraganu dječicu, a sutra ću…, eh, to više ne određujem ja, jer ugovor je potpisan, ali možda bi ipak mogli organizirati novu nagradnu igru – *Što će s mnome biti sutra?*

Većina časopisa danas izgleda kao svojevrsna medijsko-marketinška ispostava i gotovo svaki ima nekoliko rubrika koje tako službuju, a u koje ne ulaze plaćeni oglasi kao jasan marketinški čin razvidno uobličen u reklamu. Granica između marketinške jasnoće i nejasnoće sve je krhkija. Ako pogledamo medijski tretman filma, oblik s pomoću kojeg se to ostvaruje, poprimio je, moglo bi se reći, parazitirajuće razmjere. Bio napisan ili izgovoren, uglavnom se svodi na najave novih filmova koji igraju ili će ubrzo igrati u kinima, te na nova DVD i VHS izdanja. Mamci koji se potencijalnim gledateljima podmeću su gledanost (u Americi, naravno) i likovi poznatih glumaca. Napravi se i pokoji glumački (češće) ili redateljski (rjeđe) tekstualni portret. Tako je to u dnevnim novinama, tjednicima, mjesečnicima, televizijskim emisijama – isti obrazac gotovo svugdje. Pisana kritika nabijena u karticu ili dvije teksta, predstavljanje filma u desetak kratkih rečenica; kao na izboru za *Miss of the World*, gdje će lijepa (ali i pametna) glavica u 15 sekundi prosuti velike mudrosti na još mudrija pitanja. Takvom formom sputani su i oni koji o filmu mogu, znaju i imaju nešto suvislo reći.

Osamdesetih godina prošlog stoljeća, postojao je časopis koji se zvao *Kinoteka*, a nešto prije njega i *Film*. Oba sada imaju kultni status, tim prije što su takvi časopisi danas nezamislivi. Bijaše to nekoć u dalekoj, dalekoj galaktici. Pisalo se tamo o svim oblicima filma. Starim i novim filmovima, opusima redatelja, nacionalnim kinematografijama, glazbi u filmu, raznim kulturološkim pogledima koji se prelamaju i proviđaju kroz film i sl. Na taj način i čitatelji, pa i oni koji su u tim časopisima pisali, oblikovali su svoje filmske nazore. A danas? Gdje ćete nešto pročitati o filmu a da to nije puko verglanje enciklopedijskih i marketinških podataka?

Sažaljenje na kulturu duha

Kad pogled koji je upravljen na film ne sadrži u sebi i kulturnoestetsko zrenje, što onda očekivati (i zašto?!) od pogleda onih koje silimo da se kroz školske ustanove *kulturno* uzdižu čitajući tzv. *visoku* književnost ili slušajući *ozbiljnu* glazbu. Nema li estetskoga razmatranja i vrednovanja vizualne kulture, još manje će ih biti u bilo kojoj drugoj kulturnoj djelatnosti, jer vizualna kultura danas se i više nego približila dosad neprijepornoj ulozi govorno-jezične općidbe. Primjerice, bi li čitanost romana o doživljajima malog čarobnjaka Harryja Pottera bila tolika i tako postojana da se prema njima ne snimaju i filmovi?

U svijetu u kojem je vizualna kultura svuda oko nas, odnosom koji pokazujemo prema njoj, pokazujemo i svoj stav prema kulturi uopće, tj. prema onom poimanju kulture koje je iznašašće elitističkog i idealističkog pogleda, ali koji danas više nemaju onu vrhovnu i normativnu ulogu koju su negda imali jer su poput malih, *samosvojnih i ravnopravnih* dijelova (dakako, zbog projekcije ideolo-

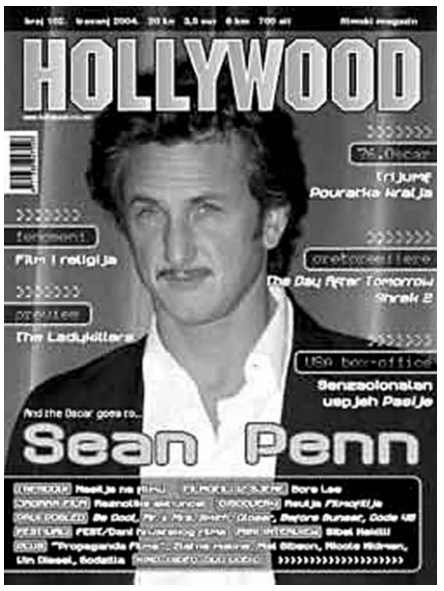

ške želje, a ne zato što su stvarno takvi) umješteni unutar cjeline postmodernističkog *curriculuma*. I ta kultura duha, vjerojatno, upravo zbog te svoje onemoćalosti, poput svrgnutog diktatora, ne samo da izaziva sažaljenje i suosjećanje nego kao da je i po samoj svojoj naravi postala bolja, bez obzira na one malobrojne enklave koje pokušavaju oponašati slavu i veličinu negdašnjeg carstva i postaju tragikomične, kao oni prije spomenuti filmski kritičari. Stav poput njihova mnogo je prisutniji izvan medijskih ustanova i oblikuje se, na primjer, i unutar dijela filmofilskoga i, posebice, unutar dijela akademskoga zora.

Nalazimo se između dviju pogubnih ideoloških krajnosti koje, da bi stvar bila paradoksalnija, medijski dijele potpuno isti tekstualni oblik. I ako supostavimo ta dva krajnja ideološka izvoda, onoga krajnje elitističkog koji se gnuša svakoga populizma, i onoga krajnje potrošački eskapističkog, dolazimo do istoga. Ne valja (više) ništa ili (upravo sada) valja sve, jednako su lažni i izokrenuti položaji. Kod prvoga subjektivni položaj se preističe i perverzno vodi do vlastite mazohističke negacije, a kod drugoga subjektivnost se mazohistički zatomljuje i preističu se kvaziobjektivne činjenice poput gledanosti (ili čitanosti), koje impliciraju i određenu kakvoćnost. Vjerojatno je nakon strukturalističkih mjerenja i premjeravanja umjetničkih dosega više nego ikad postalo jasno da se kakvoća određenog umjetničkog djela teško može objektivno procijeniti jer, jednostavno, ne postoji objektivni instrumentarij kojim bi se to postiglo. To, pak, ne znači da se ona ne mogu i ne trebaju procjenjivati. Tim prije ako je u to estetsko ocjenjivanje uklopljena svjesnost, pa i priznanje, o subjektivnosti vlastita nastojanja. I dok je medijski oblik manje-više isti u većini napisa vezanih uz film, njihov ideološki sadržaj može biti oprečno različit, a opet, on je neizostavno uklopljen u nadsadržaj medijskog oblika, onaj sadržaj koji obično nije izrečen, ali se proizvodi samim kontekstom.

Ideološki društvovni rascjep

Medijska slika pravi je pokazatelj društvovnih usmjerenja, i teško je ne zapaziti stvaranje ideološkoga društvovnoga rascjepa koji nastaje. Prisjetimo li se Louisa Althussera i njegovih ideoloških aparata države, primijetit ćemo ideološku suprotstavljenost školstva i medija, iako su oboje nekad imali (kako u kapitalističkim, tako i u onim tzv., komunističkim državama) istu službu reprodukcije državne ideologije. Trenutačno, određene medijske znadžbenosti kao da nastaju same od sebe, prije nehotimice, negoli svjesno i namjerno, izmičući državnoj želji za što širim i boljim uprimanjem njezinih priželjkujućih značenja. Mediji su danas prije svega tržišno pitanje. A gdje je tržište, tu je i kapital koji ne poznaje granice. Ni nacionalne, ni ideološke, ni legalne, niti nelegalne. On sve više počinje živjeti po svojim vlastitim pravilima, a sve ostalo pretvara (se) u atavizam. U čisto ekonomskome smislu državne granice više ne postoje, još manje širenje kapitala ometaju one ideološke (pogledajmo Kinu), a legalno i nelegalno tržište ravnaju se po potpuno istome ekonomskome zakonu ponude i potražnje. Sva ideološka (državna) borba protiv, na primjer, nelegalnog tržišta droge ili ljudi osuđena je na propast, jer njezin uspjeh značio bi rušenje temelja na kojima počiva suvremeno kapitalističko društvo, a svi takvi pokušaji, kao što smo dijelom iskusili, izokrenuli su se u negativnost svoje pozitivne utopije. Problem starih ideologija je taj da žele pravovjernom glavom kroz tržišni zid. Kapital, pak, ne teži biti pravovjeran, njemu je bitno oploditi se, a ni ovisnost ne mora biti samo narkotička (bar ne ona nekontrolirana i štetna za društvo na način kako je to ona narkomanska). Aldous Huxley pod stare dane uživao je meskalin i LSD hoteći proširiti vrata svoje percepcije i spoznaje, a u onim nešto mlađim napisao je roman *Vrli novi svijet*, djelo koje, što vrijeme više protječe, kao da se sve više obistinjuje. I u njegovu zamišljenome društvu budućnosti postoji stari svijet koji ima primitivan, čvrst, ukorijenjen, ali i surov identitet u kojem se cijene samo oni koji se u njega mogu uklopiti, dok se ostali izopćuju. Nasuprot njemu stoji hedonističko društvo u kojem svatko ima svoje mjesto. Doduše, ta mjesta razdijeljena su hijerarhijski po kastinskome načelu, ali manje-više svi su zadovoljni jer žive unutar identiteta koji je za svaku grupu samodovoljan. Različitost identiteta proizvode oni koji su na hijerarhijski najvišem položaju i kada je jednom on uspostavljen, onda je nepromjenjiv. U Huxleyjevu romanu sukob tih dvaju ideologija već davno je bio razriješen u korist potonje.

Vrijednosti koje se danas proizvode unutar raznih školskih ustanova (od osnovnih pa do onih visokih) i onoga medijskoga djelića u kojem postoji poklapanje s njima (primjerice, poput onih televizijskih emisija i novinskih rubrika u kojima se – i dalje – iznose razni društvovni problemi), sukobljavaju se s većinom onih vrijednosti koje se proizvode u većini medija (naravno, ne samo u njima i s pomoću njih). Elitistički, idealistički i spomeničko-kulturni identitet (ponekad i s dodatkom nacionalno-konzervativne izoliranosti) nasuprot krajnje potrošačkoj, postmodernistički globalnoj, zabavnoj, trenutnoj i prolaznoj *anything goes* poetici. Ta dva identiteta vrlo često medijski (ali i mentalitetno) površinski subivaju, a dubinski se potiru jer je taj raskorak u svojoj biti neuskladiv. Z

Most između udaljenih svjetova

Trpimir Matasović

U prenošenju koje kao da imitira ono s koljena na koljeno, posve je prirodno da s nataložuju vremenski i prostorno različiti slojevi predaje, pa se stoga u jedinstvenu i logičnu cjelinu sklapaju talijanski i dalmatinski napjevi, zadarske aklamacije iz 12. stoljeća i pola milenija kasnija Divinićeva *Salve Regina*

Koncert ansambla Dialogos, Hrvatski glazbeni zavod, Zagreb, 28. ožujka 2004.

Već tradicionalna manifestacija *Pasionska baština* otvorena je ove godine gostovanjem pariškog ansambla Dialogos, koji je na pozornici Hrvatskoga glazbenog zavoda uprizorio program pod nazivom *Tondalova vizija*. Riječ je o programu koji je u svojoj prethodnoj, koncertnoj inačici već bio

predstavljen na istom festivalu prije tri godine, a u svojoj će konačnoj verziji uskoro biti izdan i na CD-u.

Voditeljica ovog ansambla ugledna je hrvatska muzikologinja specijalizirana za srednjovjekovnu glazbu Katarina Livljanić, koja kroz rad s Dialogosom u praksi prezentira iskustva stečena u svom znanstvenom radu, posebno usredotočenom na duhovni vokalni repertoar obiju jadranskih obala. Takav pristup rezultirao je već nekim zapaženim projektima, od kojih najistaknutije mjesto zauzima *Terra Adriatica*, koji je u svom CD-izdanju dobio tri najznačajnije francuske diskografske nagrade – *Diapason d'or*, *Choc du monde de la musique* i *10 de Repertoire*.

Glazbeni impulsi vizionarskog teksta

Tondalova vizija za polazište uzima istoimeni vizionarski tekst irskog redovnika iz 13. stoljeća Marcusa. Ovaj tekst, u kojem duša naslovnog junaka napušta tijelo i, slijedeći anđele, pohodi nepoznate prostore, u srednjem je vijeku bio iznimno popularan, te je tako preveden na brojne europske jezike. Postoje tako i dva hrvatska prijevoda, od kojih je onaj iz zbirke *Vartal*, posvećene jednom benediktinskom samostanu na dalmatinskoj obali, poslužio kao osnova na kojoj je Katarina Livljanić s ansamblom Dialogos izgradila svoju glazbeno-scensku viziju.

Arhaičan jezik prijevoda (doduše, gotovo posve razumljiv i današnjoj publici) već sam po sebi posjeduje određene glazbene kvalitete. Bez obzira što rukopis ne donosi nikakvu glazbenu građu, on u sebi sadrži impulse koji navode na korištenje pojedinih liturgijskih napjeva. Katarina Livljanić tako je posegnula za glagoljaškim, gregorijanskim i beneventanskim repertoarom srednjovjekovne Dalmacije, uz jedan izlet čak i u glazbu 17. stoljeća. S jedne strane, ti se napjevi pojavljuju u određenim ključnim dramaturškim trenucima. S druge pak strane, tekstovi iz prijevoda *Tondalove vizije* također su pjevani, pri čemu su vokalne dionice improvizirane na način glagoljaškog pjevanja, a posebno značajni trenuci ovdje su podcrtani na dijametralno suprotan način – prelaskom iz pjevane u govornu deklamaciju.

Žensko putovanje

Premda se u svojoj realizaciji *Tondalove vizije* Katarina Livljanić koristila svojim muzikološkim spoznajama, ovaj projekt ne treba promatrati kao neku "rekonstrukciju" načina na koji se ovaj tekst izvodio u srednjem vijeku. Uostalom, i sama voditeljica ansambla Dialogos ističe da "ne možemo znati kako se točno pjevalo u srednjem vijeku, a, i da znamo, pitanje je bi li nam se to danas uopće svidjelo".

Ansambl Dialogos, kojeg, uz Katarinu Livljanić, čine još i Marie Barenton, Laura Gordiani, Lucia Nigohossian, Sandrah Silvio i Sylvie Spehar Vučić, tako donosi vlastitu viziju srednjovjekovnog duha i glazbe, pri čemu poveznicu s današnjim vremenom čini glagoljaško pjevanje, čija i danas živa tradicija predstavlja svojevrstan most između stoljećima udaljenih kulturnih svjetova. Uz nenametljivu, ali svakako poticajnu režiju Sandre Hržić, članice Dialogosa vode nas na svojevrsno bezvremeno putovanje, i to izrazito "žensko" u svojoj koncepciji. Pri tome nije samo riječ o činjenici da u izvedbi teksta posvećenog jednom ženskom samostanu sudjeluju samo žene, nego i o prezentaciji koja kao da podcrtava izrazito ženski koncept usmenog kazivanja. U tom prenošenju koje kao da imitira ono s koljena na koljeno posve je prirodno da s nataložuju vremenski i prostorno različiti slojevi predaje, pa se stoga u jedinstvenu i logičnu cjelinu sklapaju talijanski i dalmatinski napjevi, zadarske aklamacije iz 12. stoljeća i pola milenija kasnija Divinićeva *Salve Regina*. No, prostorno-vremenski okvir ove naracije nije time zatvoren – jer, *Tondalova vizija* u interpretaciji Katarine Livljanić savršeno korespondira i s našim vremenom i različitim prostorima današnjice, bilo da je riječ o Hrvatskoj ili Francuskoj, u čemu leži i ključ komunikativnosti i uspješnosti projekata ansambla Dialogos.

Retro-futuro-nostalgičnost

Marko Grdešić

Broadcast nam nudi neobičnu nostalgiju, onu za vremenom i svijetom koje nismo uspjeli stvoriti

Broadcast, *Haha sound*, Warp, 2003.

U recentnoj povijesti pop glazbe teško da se može naći neobičniji bend od Broadcasta. Ti su momci (i jedna cura) svojim debijem *Work And Non-Work*, a pogotovo izvrsnim drugim albumom *The Noise Made By People*, pomutili dotad bistru vodu na nekoliko strana. Najprije su odlučili, u dotad homogenom svijetu elektroničke glazbe etikete Warp, svirati melodičan pop s lijepim vokalom, a onda su odlučili te svoje pop pjesme zapakirati u zvučnu kulisu neobičnih instrumenata, buke i mračne atmosfere. Otpočetka je ta neobična kombinacija lijepoga ženskog vokala koji pjeva jednostavne, gotovo dječje melodije, i bučnih orgulja, sintesajzera i gitara bila najveća prednost Broadcasta. Slušatelj ih je mogao zavoljeti ili zbog neobičnoga zvučnog kolaža antiknih instrumenata ili zbog lijepoga glasa koji se čuje unatoč toj svirci – to je ovisilo o usmjerenju slušatelja i njegovim ili njezinim glazbenim sklonostima.

Na novom albumu Broadcast kao da su odlučili do kraja otežati odluku slušateljima o tome je li u pitanju dobar bend. Ovdje je buka još bučnija, a melodije još ljepše. Orgulje i bubnjevi mjestimice su neslušljivi, a ženski glas pjevačice Trish sve je ljepši. Tako je ovaj album onom slušatelju koji se, iščekujući album, nadao malo jasnijim melodijama dao točno ono što je i želio. Ali isto je tako, onom slušatelju koji se nadao zanimljivije komponiranoj buci i neobičnijem instrumentariju, dao točno što je i on tražio. Zato je *Haha sound* dao najbolje od obje strane ovog benda, a na slušatelju je da podigne razinu tolerancije za onu vrstu njihova izričaja koja mu se ne sviđa.

Na novi se album dugo čekalo jer su Broadcast, naime, perfekcionisti. U potrazi za prostorom koji bi bio najprikladniji dom njihovoj neobičnoj kolekciji instrumenata iz pedesetih i šezdesetih promijenili su nekoliko studija, potrošili novac i živce, da bi na kraju uspjeli pronaći prikladno mjesto – potpuno drveni studio, naravno, za snimanje svojih novih pjesama. A njihove pjesme neobično su putovanje u budućnost kakvu su zamišljali naši očevi, ako ne i djedovi. Vizija budućnosti kakvu je imao svijet u pedesetim, šezdesetim godinama, a možda i prije, vizija je koju danas možemo prizvati u pamćenje zahvaljujući znanstvenofantastičnim filmovima iz tog vremena i glazbi koja je obično pratila takve filmove. Imajući takvu viziju svijeta, Broadcast nam nudi neobičnu nostalgiju, onu za vremenom i svijetom koje nismo uspjeli stvoriti. Takva retro-futuro-nostalgičnost, ili kako bi se već mogao nazvati takav stav, nužno je praćena i dozom nostalgije koja se lako prenosi i na osobne stvari o kojima ovaj bend pjeva. Takva nostalgija koja ide rame uz rame s vedrim pjevanjem, a očituje se u tekstovima tih pjesama, samo nastavlja paradokse koji prate i sačinjavaju ovaj bend.

Nemojte dopustiti da vam promakne ovako jedinstveno zvučno iskustvo: instrumenti od jučer sviraju glazbu sutrašnjice kako su je zamišljali onda, sa spoznajom da će takva sutrašnjica biti iznevjerena. Prepustite se njihovoj kombinaciji veselja i tuge, a ako vas tuga ipak prevlada, ostaje vam da stvorite svoju viziju budućnosti i čovjeka u svemiru. A ako za trideset godina čovjek ne bude hodao po Marsu možda će se pronaći neki bend, sličan Broadcastu, koji će znati to staviti u pjesmu. U jednom i u drugom slučaju – mi smo na dobitku.

glazba

Hrpica krasnih pjesama

Goran Pavlov

Zna se što se od Lambchopa uvijek očekuje, a redovito i dobiva, kao njihov forte: fluidne, šlagerske *country lounge* balade koje, osim što pokazuju kako bi to trebala zvučati prava ugodna ambijentalna glazba, čine i udobnu glazbenu pozadinu popodnevnih meditacija ljubavi

Lambchop, *Awcmon / Noyoucmon*, City Slang, 2003.

Prilično je lako odrediti trenutak u kojem je Lambchop – suluda ekipa country inovatora pod vodstvom Kurta Wagnera, čiji se broj članova stalno mijenja, ali se ne spušta ispod deset – nakon višegodišnjeg statusa opskurne nešvilske anomalije postao jednim od najboljih bendova na svijetu, koji se kao dokaz istančanosti glazbenog ukusa priznavao na svim krajevima našeg planeta, iako se pravi, potencijalno opasan *megaseller* uspjeh ipak izbjegao. Upiremo prstom u početak 2000. godine i objavljivanje njihova petog albuma *Nixon*, koji je svojom nezaboravnom country-soul kombinacijom došao kao naručen za nastavak niza mainstream ovjere usmjerenjem debelo nezavisnih bendova koji su različitim *crossover* zvucima utemeljenima u korijenskoj ostavštini američke glazbe sigurno zasjedali u udobne stolice predvodnika jedne male i tihe, ali zato itekako plodne i zahvalne revolucije.

No, danas su Mercury Rev i Sparklehorse već dugo povučeni, The Flaming Lips su postali space-pop sanjari, Yo La Tengo su se vratili svojim indie ishodištima, Will Oldham je ionako uvijek bio izvan središta svih mogućih događanja, a Bright Eyes i ekipa sa Saddle Creek etikete ipak je još predaleko od očiju javnosti, tako da je Lambchop trenutačno jedina uzdanica *leftfield* americane u bilo kojem njezinu obliku, koja je i prilično aktivna (novi album svake dvije godine, mnogi producentski poslovi Marka Neversa, divan prošlogodišnji *Fool For Love* album Paula Burcha…) i zanimljiva i razmjerno široj publici.

Odličan album / odlični albumi

Našem, hrvatskom odredu fanova, Lambchop bi se opet trebali vratiti u samo središte interesa 27. travnja, za kada je najavljen njihov koncert u Zagrebu, u sklopu promocije njihovih novih izdanja. Iako je gostovanje nekog benda u nas skoro pa nepogrešiv i nedvosmislen znak kako je isti u silaznoj fazi karijere, ili je jednostavno riječ o lošem izvođaču (primjera je i previše: Fun Lovin' Criminals, Lenny Kravitz, Sepultura, Moloko, Morcheeba, Placebo, The Offspring…, čak i Mogwai, uz iznimku odličnog, uvijek aktualnog neovisnog programa KSET-a), ovaj put razloga ni za kakvo strahovanje nema jer su *Awcmon* i *Noyoucmon* odlični albumi. Ili su odličan album. Naime, ova zbrka oko jednine i množine rezultat je činjenice što je zaista riječ o dvama albumima, koji se zovu slično, ali ipak drukčije, no koji su ne samo izdani istodobno, nego se i mogu kupiti samo zajedno, i to po jednostrukoj cijeni.

Koliko su Lambchop izvrstan bend najprije nam pokazuje činjenica kako je riječ o ipak kvalitativno najslabijem albumu benda još od kaotično šarmantnog debija *I Hope You're Sitting Down*, a da su *Awcmon'/Noyoucmon* opet bogati, puni, prekrasni albumi. Doduše, nebeske uzbudljivosti savršene ljetne ploče *What Another Man Spills* (pita li se mene, njihov daleko najbolji album) i osjećaj najvažnije postojeće glazbe *Nixona*, ostat će nedostižni vjerojatno zauvijek, no čini se kako je Kurt Wagner svjesno donio odluku nastaviti mirnim, samo naizgled sigurnim putem albuma *Is A Woman* i njegove jednostavne ljepote predivnih pjesama, bez uvijek novih i novih tretmana zvuka. Dodamo li tome i trajanje od oko 90 minuta, jasno je da će se negdje zagubiti onaj fini osjećaj cjelovitosti kohezivne ploče, koji je uvijek bonus odlika najboljih albuma.

Distorzije rabijatnog psiho rock'n'rolla

No, ono što je najvažnije jest da je Kurt Wagner opet napisao hrpicu krasnih pjesama, ovaj put s povećanim udjelom instrumentala, kojih na oba albuma zajedno ima čak sedam, računamo li i plesni 50's rokenrolić *Shang A Dang Dang*, u kojem se povremeno ponavlja samo naslov pjesme. U njima vodeću ulogu uglavnom imaju klavir i orkestracije, što rezultira vedrijim ugođajem pretežito mid-tempo kompozicija kao što su *Timothy B. Schmidt*, nazvane po basistu finalne postave Eaglesa koja malo vuče na njihov country rock, *Jan. 24* koja podsjeća na laganiju verziju *White Tornado* R.E.M.-a ili *Sunrise*, zoran dokaz kako bi nas se dojmila zora da je ikad dočekamo a da nismo zgaženi od prethodne noći.

No, zna se što se od Lambchopa uvijek očekuje, a redovito i dobiva, kao njihov forte: fluidne, šlagerske *country lounge* balade koje, osim što pokazuju kako bi to trebala zvučati prava ugodna ambijentalna glazba, čine i udobnu glazbenu pozadinu popodnevnih meditacija ljubavi. Ovdje je takvih i previše: najljepši zamislivi Wagner – *Steve McQueen*, ljupka divota o zaljubljivanju – *Something's Going On*, latino-jazzy ugođaj ljetne terase *The Gusher* ili jednostavno klasične i neodoljive *About My Lighter* i *Under A Dream Of A Lie*. Na *Awcmon* ih ima još, i to još boljih, jer kada Kurt Wagner glasom, koji je kombinacija mudrog propovjednika, izopćenog pustinjaka i distanciranog kroničara u *Each Time I Bring It Up It Seems To Bring You Down*, otpjeva bolnu istinu "You're lookin' pretty good and I'm feelin' pretty old", kada nas odvede u zadimljeni bar prigušene lamentacije *Women Help To Create The Kind Of Men They Despise* ili kad cijeli bend podsjeti na klasični Lambchop bijeli soul *I Hate Candy*, onda je jasno kako je razina postavljena prilično visoko. Zato se i može činiti kako je *Noyoucmon* za nijansu slabiji, no stvar je samo u tome što je definitivno izvrnutiji, na što upozoravaju distorzije rabijatnog psiho rock'n'rolla u *Nothing Adventurous Please* ili mediteranski štimung gitara u *The Problem*. U takvoj, odličnoj kolekciji pjesama, zatvaračica *Awcmona*, *Action Figure* možda je i najbolja pjesma albuma.

reagiranja

U šarenoj ambalaži jer tako sam ti draži

Vlado Bulić

Uz reagiranje Steve Đuraškovića, *Zarez* br. 127 od 8. travnja 2004.

Alo, prika, ja san šareni artikal,
karton i plastika, lip san ka slika,
povoljna prilika na šarenoj stalaži,
u šarenoj ambalaži jer tako sam ti draži.
TBF, Šareni artikal

Dragi čitatelji, ja sam jedan od sudionika okruglog stola na temu položaja poezije u Hrvata kojeg je Stevo Đurašković u prošlom broju malo, eto, uzeo na zub. Dobro, ne mene nego moje izjave. Zovem se Vlado Bulić. Znam da to već piše kod imena autora, ali eto, šteta je propustiti priliku da se još malo reklamiram kad mi je Stevo u svom tekstu već prešutio ime pa reklamirao samo sebe.

A sad ću, kad smo već utvrdili da sam egomanijak, pisati o tome što sam sve jučer radio. Ustao sam oko 11. Radio je već bio upaljen jer radi cijelu noć. Onda sam se spojio na Internet, pogledao mail i vijesti po hrvatskim portalima. Zatim sam se spustio u kafić, popio kavu i prolistao dnevni tisak. Nakon toga sam pisao tekst za jedan visokotiražni pop-časopis da bih, eto, zaradio za telefonski račun. Zatim sat, dva gledao televiziju pa otišao do redakcije web-portala za koji radim i na kojem nema rubrike kulture jer je neisplativa i proveo radeći neka četiri sata online.

Zatim sam u Močvari održao spektakularno čitanje jedne od svojih priča (iz moje buduće knjige *Putovanje u srce hrvatskog sna*. Ups, opet reklama.) što je publika pozdravila gromoglasnim pljeskom.

U tim momentima sam se, kao pravi egomanijak, osjećao nenadjebivo, maštao kako će tekst o tom čitanju izići na naslovnici svih dnevnih novina, kako će tjednici objavljivati kolumne o toj priči i društvenim problemima kojih se dotiče, kako će se snimiti *Latinica* o mom liku i djelu, kako će *Imperijal* onda otkriti što sam radio u dvorištu Močvare prije nastupa, kako će svekolika hrvatska desnica reagirati napadima jer se zajebavam s Thompsonom i time me, istina negativno ali ipak, izreklamirati i na desnoj sceni...

A onda sam sišao sa stejdža i naletio na frenda. Sad malo dijaloga.

Jesi čitao zadnji *Zarez*? Neki tip je reagirao na tvoje izjave s okruglog stola.

Koji tip?

Stevo Đurašković, pjesnik neki valjda, znaš ga?

A Stevo, to mi je prika.

Šta, znate se?

Aha, iz Splita tip, živili smo u domu sobu do sobe. On je tad taman počinja pisat i kad god bi napisa neku novu stvar, upa bi mi u sobu da pročitam to i kažem mu šta mislim. Tako smo se skompali.

I tako su se, dragi čitatelji, sva moja maštanja sa stejdža razbila u sekundi jer sam, eto, skužio da od cijele te priče s visokotiražnim medijima i televizijom neće biti ništa i da sam još uvijek u kategoriji Stevinih reagiranja u *Zarezu* što je, moram priznati, nekad jako frustrirajuće. Ne reagiranje, nego kategorija. S druge strane, nije puno, ali je, imam osjećaj, bilo od srca.

A onda u gužvi skužim Stevu i odem do njega. Sad opet dijalog.

Šta je, Stevo, čujem da nešto reagiraš po *Zarezu*.

A jesan malo.

Pa šta si pisa?

A... uzmi pa pročitaj.

Daj, nemoj me zajebavat, neću sad *Zarez* kupovat da vidim šta si pisa.

Neću ti ništa govorit. Uzmi lipo pa pročitaj.

Tu sam totalno popizdio.

Čekaj, stvarno mi nećeš reć?

Ništa. Pročitaj pa ćeš vidit.

Dobro. – dijalog završen.

Dan poslije dolazim do kioska i među svekolikim šarenim tiskovinama na stalaži tražim artikl *Zarez*. Platim uredno i uletim u kafić. (Zašto *Zareza* nema po kafićima?)

I nađem tekst prike mi Steve. Čitam i čisto se iznenadim. Bilo mi je jako drago kad sam skužio koliko je čovjek u pakiranju svojih ideja napredovao od onih dana u domu. Tekst pun lijepih pametnih rečenica, intelekt i izobrazba pršti iz svake riječi baš kako i treba kad se piše reagiranje za *Zarez* i njegove konzumente. Kažem vam, odličan proizvod. Istina, nimalo zabavan, ali jako dobar.

A sad bi cijeli ovaj tekst trebao postati reagiranje na Stevino reagiranje. Ali, iskreno, ja sam već sad sasvim zadovoljan. Izići će tekst u *Zarezu* s mojim imenom iznad, baš kao i Stevin. Iz njega ćete dobit uvid u neke moje stavove, kao i u Stevine u prošlom broju. Dobit ćete i uvid u to kako pakiram te stavove, kao što ste dobili uvid i u Stevin način pakiranja. Uglavnom, isti u(su)d.

Dobro, OK, nisam toliko prase. Može barem malo. Kaže Stevo u svom tekstu: *Naši `tržištarci` aktualni globalni fenomen medijatizacije društva uzimaju sebi za pravo postulirati kao usud izvan kojeg se ne može djelovati*.

A zašto onda, prika, nismo mogli jednostavno popričati o tome nego si o svemu napisao tekst, plasirao ga u medije i još inzistirao da ga pročitam? Jesi možda želio djelovati, ili iz tvog inzistiranja mogu zaključiti da ti je stalo da netko pročita to što pišeš?

Čitajte provjereno.

kritika

Ovisnost o početnim fraktalima

Darija Žilić

Sasvim osobita pjesnička sinteza u kojoj se povezuju naizgled nespojivi fenomeni, odnosno stvaraju neobične dimenzije u kojima se sudaraju nostalgija, kiše, ptice, prirodni ciklusi te nove teorije i tehnologije

Slađan Lipovec, *Emily Dickinson u mom gradu*, Naklada MD, Zagreb, 2003.

Slađan Lipovec objavljuje svoje poetske radove u raznim časopisima, a 2002. proglašen je pjesnikom godine u online časopisu za poeziju *Konture* (www.konture.com). Zastupljen je u zborniku stihova *Posljednja topla noć*, a prošle je godine objavljena njegova prva samostalna zbirka pjesama *Emily Dickinson u mom gradu*.

Zadržimo se na početku na samom naslovu zbirke, odnosno na naslovnici. Na naslovnici nalazimo fotografiju koja sugerira motiv iz naivnog slikarstva – idilično selo. U pjesmama, pak, nalazimo spominjanje sela koje više nije ni selo, niti grad. Tako u pjesmi *Odlazak u kino* nalazimo stih *asfalte glavna sirovino/ moga rodnog sela* (I. Ujević). U pjesmi po kojoj je ova zbirka dobila naziv spominje se grad, ali i fenomen vezan uz urbanitet – pisanje grafita. Lirski subjekt različito definira mjesto u kojem živi. No, ipak je evidentno to da ga nedostatak zbivanja, dugi zimski mjeseci ili brzo "spuštanje" noći u njegovu gradu, potiču na prisjećanje.

Nostalgija i nestajanje

Lirski subjekt je nostalgičan; uspoređuje vrijeme prije i ovo sada. Posebno se ova oznaka "prije" odnosi na razdoblje iz njegova tinejdžerskog doba, pa se *slike voze unatrag*, kako ističe u pjesmi *I šta se tu ima dodavati osim*. Tako se, primjerice, stopiralo u bilo koje doba dana i noći *jer hormonima su i sama naša tijela bila prespora*..., a sada mu se daljina, koja je nekad bila tako privlačna, čini nepristupačnom. I čini se kao da u pjesmama želi obnoviti tu zaboravljenu pokretnost, vrijeme kada su u *krvnim žilama adrenalinske vibracije*. Stoga se najčešće prisjeća rock koncerata kao mjesta generacijskih okupljanja, gibanja (treba napomenuti da umjesto "ja", subjekt univerzalizira iskustvo, pa tako nalazimo stihove poput *ponovo/ludi smo imamo/šesnaest godina*). On je posve svjestan godina koje *sumanuto lete*; prostor za komunikaciju postaje sve uži, razgovori sve manje intenzivni, a prisutna je čežnja za komunikacijom koja nije samo razgovor (prisjeća se ljubavnih pisama koje je pisao u školi, a sada se ta komunikacija odvija u pauzama, miješaju se njezini oblici – sms, mail).

Nostalgija se očituje i u uočavanju promjene *slike svijeta*; *nebo na kojem Česmički je/gledao rojeve mušica čitajući*... Nestajanje se spominje i u pjesmi *Nesvjestice*. Ondje lirski subjekt kroz metaforu sunovraćivanja opisuje svoje nesnalaženje i pita se *kamo smo nestali svi/s prvih stranica/knjige*. A ono što preostaje, ono na što se kad-tad mora vratiti je ovo "sada", tj. život u malom mjestu koji nije nimalo idiličan; *živjeti u Čazmi sve češće/od tvrdoga/očaja i crne skrutnute zemlje* ili *u ovom se gradu tjeskoba/odbija od šupljikavih zidova noću*. U malim gradovima kao da brže pada mrak koji donosi još veću nelagodu. Nerijetko je već i samo približavanje sumraka u pjesnika izazivao užas od približavanja noći (npr. kod Lukrecija). I Lipovec poetizira granicu dana i noći, traži slike sumraka kao, na primjer, u pjesmi *Vikend ljubavi* (uznemirenost nastaje *kada i rijeka tone u sumrak*).

Bachelard nam pokazuje kako tama pojačava buku, te da je mrak prostor dinamizacije svakog kretanja. Noću se događaju sudari, gotovo jedini događaji u malom mjestu (spominju se u nekoliko pjesama).

Praznina, kiša i ptice

Jedna od najčešće spominjanih riječi je praznina; *praznina između fraktalnih grana*; *prostori između praznina se šire*. Praznina se i veže uz dolazak zime. Često se tematizira dolazak jeseni, pokušaj da se zadrže zadnji trenuci ljeta, posljednja topla noć. Tada nastupa vrijeme kada se magla uvlači u sve praznine i nagriza asfalt, ali i vrijeme kiša, koje čak u jednoj pjesmi bivaju i katalogizirane. Kiša neutralizira sve ostale zvukove, pa se dani razvlače kao *dugočasne kišne gliste*, a kretanje prestaje ili se usporava.

Kako bi raspršio tromost, autor naglašava vangogovske poteze koji su brzi i oštri, a nerijetko i koristi "oštre" izraze – rasprskavanje, praskanje, eksplozija, rasijecanje…

Kod lirskog subjekta postoji svijest o ponavljanju, o *mjestu na koje će ponovo doći*. A ta, pak, svijest ima svoje porijeklo i u tome što lirski subjekt prati ciklus izmjene godišnjih doba, i to i iz pozicije onog koji sudjeluje u ratarskim poslovima (npr. u pjesmi *Žetva*). U tom

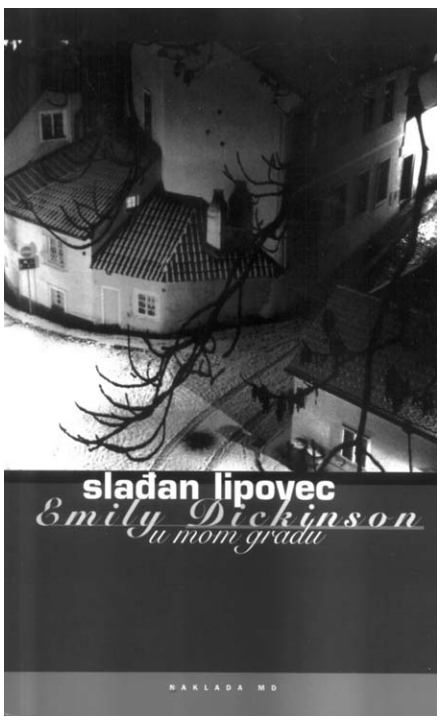

kontekstu važno je istaknuti mjesec jer mjesec je važan u cikličnim mitovima, on se pokorava temporalnosti i smrti (već smo napomenuli kako se čitavom zbirkom provlači svijest o vremenitosti).

Također je važno napomenuti da su u Slađanovu pjesništvu prisutne ornitološke slike, a one se, ističe Durand, svode na težnju za dinamikom uzdizanja, sublimacije, a svako je uzdizanje izmorfno pročišćenju. Tako su u pjesmi *Noć dobrih pisaca* ptice poprimile nešto od anđela, od njihove nevidljivosti. Nalazimo pjesmu *Jastreb* u kojoj se grafički nastoji predočiti let, u pjesmi *Korzo*: *cijeli se korzo/sa svim svojim/stablima i pticama počinje/uzdizati lakoćom*… Spominje se i slika pada smrznutih ptica.

Nelinearne jednadžbe

Kaos je stvorio posebne tehnike korištenja računala i posebne vrste grafičkih prikaza, a teorija kaosa ima svoj posebni žargon. U pjesništvu Slađana Lipovca česti su termini iz tog žargona, npr. višedimenzijski grafikoni neba, Kochina krivulja, turbulencije, nelinearne jednadžbe, digitalni rasjeci vremena, fraktali. Priroda se kreće prema zakonitostima teorije kaosa, kako pravilno uočava Branislav Oblučar.

Lipovec spominje nelinearne jednadžbe. Nelinearni sustavi su uglavnom nerješivi i ne može ih se zbrajati, nema pravila. Promjenjivost čini nelinearnost teško izračunljivom, ali stvara i bogatstvo različitih vrsta ponašanja. Upravo tu pojavu tematizira autor u pjesmi *Nebeska tijela*: *tek sneseni planeti plešući/ oslobođeni zamišljenih pravilnih/putanja od njihova kovitlanja/svi se pravocrtni surovi/i blag*. U pjesmi *Leptirov učinak* mogli bismo čak ustvrditi da opisuje Lorenzovo otkriće kaosa u meteorološkim prilikama, odnosno tehnički rečeno Kochina krivulja osjetljivu ovisnost o početnim uvjetima; ...*burkamo/atmosferu uzrokujući/bar jednu dobru/oluju.*

Važno je izdvojiti stih koji ističe pjesnikovu demijuršku poziciju *sve ovo u pjesmi povezujem ja* i to da nije u prilici *o životu razmišljati sa strane*, te zazor od ideologija, ratova kojima nema mjesta *niti na mojemu nebu/niti u mojoj pjesmi*.

Lipovec spominje *pisce s kojima se liječe*, pjesnike/pjesnikinje Emily Dickinson, Ivana Česmičkog, Anku Žagar – neki su spomenuti, a neki citirani – (možda je bjelina u njegovim pjesmama baš "posljedica" čitanja te vrsne poetese). Na leksičkoj razini, istaknula bih uporabu paregmenona (vjetrometina, vjetrena, vjetrina), te aliteracije (ponavljanje glasova s,š).

Neobične dimenzije

U ovoj zbirci nalazimo i neke pjesme koje su mogle biti dorađenije (npr. *IIi što se tu ima dodavati osim*), ima i neuspjelih, zatim napola uspjelih poput *U nedostatku interesa* (zbog nepotrebnog uvlačenja vulgarizma).

No, na kraju, moramo istaknuti kako je ova zbirka u cjelini, sasvim osobita sinteza, povezivanje naizgled nespojivih fenomena, odnosno stvaranje nekih neobičnih dimenzija. A nostalgičnost lirskog subjekta nije bolećiva, nego prospektivna – otvorena izazovima novih teorija i tehnologija.

Nestajanje se spominje i u pjesmi *Nesvjestice*, gdje lirski subjekt kroz metaforu sunovraćivanja opisuje svoje nesnalaženje i pita se *kamo smo nestali svi/s prvih stranica/knjige*. A ono što preostaje, ono na što se kad-tad mora vratiti je ovo "sada", tj. život u malom mjestu koji nije nimalo idiličan

U toplom domu Europe

Katarina Luketić

Za pretrpavanje i stiskanje teksta u *Europskom glasniku* nema pravog razloga; naime, taj višak riječi zaglušuje kvalitetne tekstove, onemogućava njihovu odgovarajuću prezentaciju, dokida hijerarhizaciju tema, upućujući na nedostatak uredničke strogoće, na bježanje od odluke da se nešto izbaci van kako bi postojeći tekst *prodisao*

***Europski glasnik* 8, Godište VIII., Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2003.**

Osmu godinu zaredom *Europski glasnik* se potvrđuje kao časopis koji uistinu nastoji *opisati suvremenost*, pratiti različite teorijske – sociološke, antropološke, filozofske... rasprave u kojima se zrcale dominatna društvena previranja današnjice. Odgovornost intelektualca, koncept europskog jedinstva i eurokulture, manifestacije totalitarizma, estetičke teorije, popularna kultura..., teme su koje se provlače kroz gotovo sve brojeve časopisa, bilo da je riječ o pojedinim tekstovima, bilo velikim tematskim cjelinama, kao što su, primjerice, prošlogodišnji odličan temat o New Ageu, ideologijama i religijama novog, *postpostmodernog* doba, ili onaj raniji o Holokaustu i problemu kolektivne krivnje. Premda se djelomično primjećuje iscrpljenost tema i variranje istih teza (primjerice, kod iz broja u broj prisutnog Alaina Finkielkrauta, vječno zaokupljenog dilemama Intelektualca ili antisemitizmom), najčešće je riječ o dobro odabranim tekstovima i osmišljenim cjelinama. I dok se prijašnjih godina *suvremenost* najčešće zrcalila kroz jednu dominantu temu, ovogodišnji *Glasnik* donosi – u skladu s tezom o razbijanju velikih priča i multipliciranju stvarnosti, tezom, istina, starom gotovo dva desetljeća, ali danas možda još aktualnijom – nekoliko većih i ravnopravno tretiranih temata. To su, prije svega, temat *Što je Zapad?* o odnosu okcidentalizma i orijentalizma te ponovnom uspostavljanju europskih vrijednosti; potom onaj o *povratku emocijama* i kraju terora zdravog razuma; te *Europski polemički dossier* o tzv. novim reakcionarima u Francuskoj.

U carstvu predrasuda

Svojevrsni uvod u temu odnosa Istoka i Zapada čine eseji teoretičara globalizacije Ulricha Becka *Riječi koje šute*, *O teroru i ratu*, u kojima on tumači pojam *svjetskog rizičnoga društva* i premiještanje središta moći u vremenu terorizma i posrnuća neoliberalizma. Najpolemičniji je tekst *Okcidentalizam* Avishaija Margalita i Iana Burume, u kojemu se uspostavljaju sličnosti između različitih oblika totalitarne svijesti i *protuliberalne pobune*. Okcidentalizam – nasuprot Saidova termina orijentalizam – pretpostavlja *grozd predodžaba i ideja o Zapadu u umovima njegovih mrzitelja*, a te ideje autori efektno okupljaju oko arhetipski podignutih semantičkih tvrđava Grad, Buržuj, Razum i Feminizam. Premda su, kao i inače u pojednostavljenoj, strukturalističko-binarnoj podjeli, neke analogije istinite, nevjerojatna je samouvjerenost s kojom njegovi autori izjednačavaju komunizam, nacizam, fašizam i islamizam. Riječ je o diskursu u kojemu spektakularni primjeri i brzopotezni zaključci služe dokazivanju unaprijed zadane teze o jednakim izvorima zla; diskursu koji je po svom tipično zapadnjačko-neznalačkom izjednačavanju islama i Al Qaide, džihada, šerijata i *Kurana* dubinski eurocentričan i kojemu ni zaključak s kraja teksta – *ako je nešto u tom mutnom ratu jasno, to je da se okcidentalizmu ne bismo smjeli suprotstavljati zločestim oblikom orijentalizma* – ne pomaže da zbriše *grozd predrasuda* koji zasipa njegove autore.

U nastavku slijedi tekst američkog profesora Charlesa A. Kupchana *Kraj Zapada*, u kojemu se zorno pokazuje snaga američke paranoje, i to, ovaj put, ne paranoje od islama (jer, između redaka, riječ je o niževrijednim, nevjerničkim i stoga pobjedivim neprijateljima), nego od Europske unije. Budući sukob civilizacija, tvrdi Kupchan, neće se odvijati između velikih civilizacija Zapada i Istoka, nego unutar Zapada podijeljenog protiv sebe, dakle kao *transatlantsko suparništvo*; a glavni razlozi sukoba leže u borbi za ekonomsku i međunarodnu političku prevlast. Nakon fobične dijagnoze američke mainstream publicistike, slijedi povratak starim temama – europski identitet, tradicija i kultura kao ishodi duhovnog zajedništva i zajedništva Unije – u prilozima Bronislawa Geremeka, Oliviera Mongina, Franka Ninkovicha, Susan Sontag...

Polemika kakva se poželjeti može

Druga važna cjelina u *Glasniku* posvećena je *povratku emocijama*, a njezinu okosnicu čini ulomak iz knjige neurologa Antonia R. Damasia *Descartesova greška*, u kojoj se dokazuje kako je poznata filozofova izreka *Mislim, dakle jesam* odvela na krivi kolosjek cijelu zapadnu humanistiku i uopće bioznanost. Damasio tvrdi da *ako nemate emocije, vaše odluke mogu biti samo najlošije, jer više neće proizlaziti ni iz kakvog rasuđivanja! Drugim riječima: emocije su nužne za dobro funkcioniranje mozga*. Za čitatelje koji bježe od svakog sentimentalizma, naglašavam da ovaj tekst nije dio *obrane suza* u *self-help* recepturi. A da se cijela tema odmiče od prizemnih teorija o novoj osjećajnosti, emocionalnoj inteligenciji i tsl., pokazuje i zanimljiv prilog Michela Lacroixa *Kult emocije*, koji govori o današnjem vremenu *homo sentiensa*, razlici emocije-

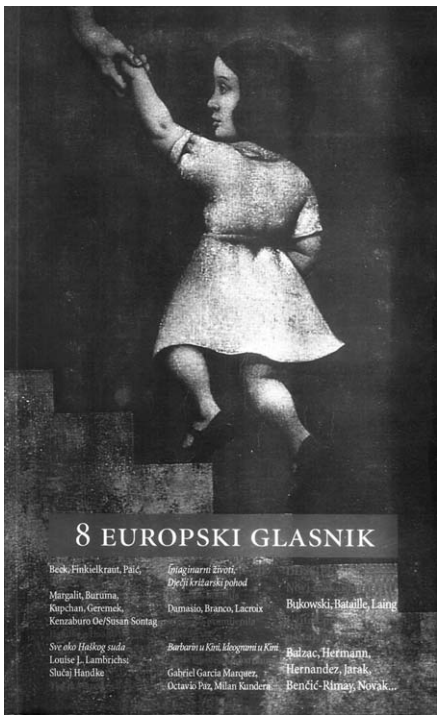

udara i emocije-razmatranja, te gubitku senzibilnosti suvremenog čovjeka uslijed prevlasti žestokih i kratkotrajnih emocija-udara. Naime, *današnji emocionalni život mješavina je anestezije i dopinga, velikog napona i siromaštva*, pa se stoga čovjek *uzbuđuje puno, ali ne zna osjećati*, te je *istodobno prerazdražen i neosjetljiv.*

Treća iz kruga važnih društvenih tema *Glasnika* i ujedno najzanimljivija odnosi se na *Europski polemički dossier* o novim rekcionarima; riječ je o polemici koju je izazvao tekst *Poziv na red* Daniela Lindenberga u kojemu je on optužio vodeće francuske autore – među kojima Alaina Finkielkrauta i Michela Houellebecqa – za novu reakcionarnost. Oni su, smatra Lindenberg, svojom kritikom šezdesetosmaštva, masovne kulture, kulta individualnosti, multikulturalizma, ideje jednakosti, ljudskih prava, islama (posljednje posebice kod Houellebecqa) zauzeli neokonzervativne, reakcionarne pozicije. On tvrdi da su *sjajni mislioci, za manje od jedne generacije, prešli od doktrinarnog marksizma do veličanja suvereniteta i nacionalne nesnošljivosti, od kontrakulture šezdesetih i sedamdesetih do nostalgije za humanistikom, od univerzalističkog frankojudeizma do bezuvjetne podrške Arielu Sharonu*.... Premda je polemiku (*Glasnik* donosi i odgovore prozvanih) teže pratiti u detaljima zbog nepoznavanja konteksta i djelovanja pojedinih autora, u osnovi ona se dotiče nekih od najvažnijih pitanja današnjeg intelektualnog konvertitstva, gubljenja iluzija liberalnog društva te smisla javnog angažmana. Ukratko, riječ je o dinamičnoj i inventivnoj polemici kakvu ubuduće mogu samo poželjeti ovdašnjim piscima i intelektualcima.

Schwob – literarno otkriće

Od literarnih tekstova u *Glasniku* najzanimljiviji su oni Marcela Schwoba, u nas neprevedenog francuskog književnika s kraja devetnaestog stoljeća koji je utjecao na Borgesa. Schwobovi *Imaginarni životopisi*, prevedeni integralno, sastoje se od dvadeset i dva portreta historijskih ličnosti od Empedokla do Stedea Bonneta, časnika i lopova iz osamnaestog stoljeća. Isprepletući dokumentarno i fikcionalno te s lakoćom mijenjajući pripovijedačka očišta (što potvrđuje i u drugom tekstu u *Glasniku*, rašomonski strukturiranom *Dječjem križarskom pohodu*) Schwob je za poetiku svojega vremena originalan i začuđujuće moderan pripovijedač. On jedne uz druge postavlja i važne i *beznačajne* povijesne likove kao da time najavljuje interes za malu povijest ili povijest svakodnevnoga života koji se javlja u dvadesetostoljetnoj francuskoj historiografiji; nadalje, on se otkriva i kao majstor u imaginaciji detalja, u izmišljanju faktografije te sažetom i fragmentarnom, a opet dubinskom portretiranju likova, kakvo smo navikli čitati u njegova nastavljača Borgesa.

Premda je polemiku o novim reakcionarima teže pratiti u detaljima zbog nepoznavanja konteksta i djelovanja pojedinih autora, u osnovi ona se dotiče nekih od najvažnijih pitanja današnjega intelektualnog konvertitstva, gubljenja iluzija liberalnog društva te smisla javnog angažmana. Riječ je o dinamičnoj i inventivnoj polemici kakvu mogu samo poželjeti ovdašnjim piscima

Urednički horror vacui

Sve bi to bilo sasvim dovoljno da osmi *Europski glasnik* ocijenimo kao aktualan i dobar časopis, iako poslovično eurocentričan i koncentriran većinom na francusku produkciju. No, sve nabrojeno čini tek manji dio tekstualne hiperprodukcije tog časopisa, s obzirom na to da je unutar istih korica smješteno još nekoliko temata, integralnih rukopisa, intervjua, pregršt domaće i strane proze i poezije. Od temata posvećenog Carlosu Fuentesu, Henriju Michauxu, Charlesu Bukovskom i filozofskom smijehu, preko eseja Georgesa Bataillea, proza Balzaca, Hernandeza, Rade Jarka, Romana Simića... i poezije Miroslava Kirina, Voje Šindolića..., do zatvorskih zapisa razbacanih po čitavom svesku te cjelovitog teksta *Sve oko Haškog suda* Petera Handkea u kojemu on uobičajeno patološkom i tobože pravničkom argumentacijom želi destigmatizirati srpske haške optuženike na čelu s Miloševićem (objavljivanje tog teksta nadovezuje se na polemički dossier u povodu Handkeova putopisa *Pravda za Srbiju* iz drugog broja, 1997.). I sve to na 996 stranica, s mjestimično toliko smanjenim fontom i proredom da jednostavno ne možete normalno prelaziti iz retka u redak teksta. Za takvo pretrpavanje i stiskanje teksta nema pravog razloga; naime, višak riječi zaglušuje kvalitetne tekstove, onemogućava njihovu odgovarajuću prezentaciju, dokida hijerarhizaciju tema, upućujući na nedostatak uredničke strogoće, na bježanje od odluke da se nešto izbaci van kako bi postojeći tekst *prodisao*. Taj svojevrsni *horror vacui* primjetan je i u nekim ranijim brojevima *Glasnika*, primjerice u broju 5, u kojem su integralno prevedene i među mnoštvom tekstova pomalo *zagubljene* dvije odlične knjige – studija Hannah Arendt *Eichmann u Jeruzalemu* i roman Pascala Quignarda *Terasa u Rimu.* Dok je prije takva pretrpanost bila možda urednički eksces, s ovim brojem prijeti da postane uredničko pravilo. A, znamo, sposobnost redukcije/čišćenja i odgovarajuće prezentiranje teksta također ukazuje na estetičku profiliranost njegovih tvoraca, jednako kao što na nju ukazuje i sposobnost otkrivanja dobrog materijala ili prave teme.

kritika

Moć pičke, kiborga i ljubomore

Steven Shaviro

Ono što ljudska bića određuje kao vrstu upravo je *prirodna* sposobnost da prošire tijela i inteligenciju koristeći se tehnologijama užitka, spoznaje, patnje i nemogućnosti

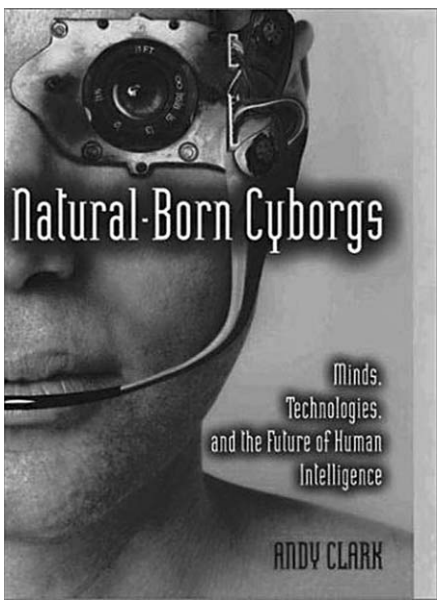

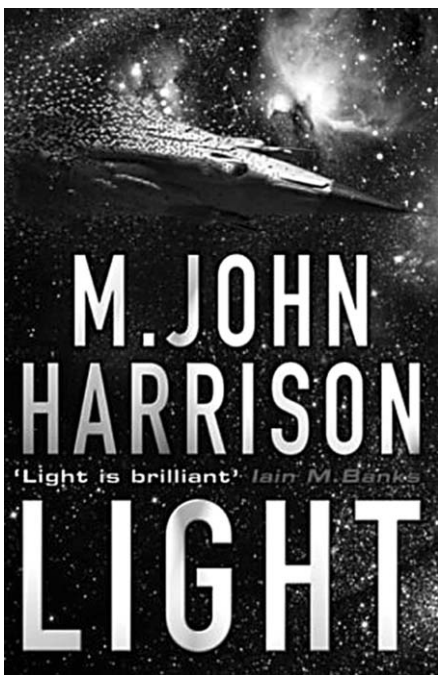

Ljubav je tu delirijska posesivnost osuđena na nemogućnost, pokušaj da se posjeduje sjenku, ne samo drugu stvarnu osobu nego upravo njezinu drugost i tajanstvenost. Kao pokušaj hvatanja vjetra ili mraka rukama

Pjesma pod nazivom *Pussy* (ili u varijanti cenzuriranoj za radio *Nookie*) najnovija je rap stvar u kojoj Jacki-O (prateći, među ostalima, Lil Kim, Khiau i Missy Elliott) slavi svoj *vlažni i duboki* otvor. Ono fascinantno u vezi s tom pjesmom (i što je, ovisno o perspektivi, ili strašno čudno ili upravo previše simptomatično za normativne uvjete) jest ravnoteža koju postiže između užitka, s jedne strane, te moći i nove, s druge.

Stihovi uglavnom slave moć pičke, kao ono što može *platiti moje račune... Ne plaćam travu, ulazim besplatno u klubove... Cure, mi imamo moć jer imamo pičku*. Jacki-O se hvali da muškarci samo sline kako bi probali ono među njezinim nogama: *On treba ovu pičku / On miriše ovu pičku / On hoće probati ovu pičku / Moraš platiti za pičku*.

U trenutačnoj hip-hoperskoj borbi spolova, to je vjerojatno očekivani odgovor muškoj moći. Novac stalno pokreće želju s obje strane ograde. (Treba se prisjetiti da je najpozitivnija stvar koju se Jay-Z ikad prisilio izgovoriti o ženama: *žene su također svodnici*. Pa čak i Missy podsjeća svoje cure da *uzmu svoj novac* kada svrše.) No ipak, tu nema ništa slično zahtjevu Lil Kim za klitoralnim užitkom koji joj njezin muškarac treba pružiti (*How Many Licks*) ili Missynoj veseloj himni vibratoru kojom se, dakle, u potpunosti oslobađa od muškaraca (*Toys*). Jacky-O se, izgleda, usredotočuje na keš i luksuz (što je naglašeno u video spotu), isključujući sve ostalo.

Ima li pička samo instrumentalno značenje za Jacki-O ili i nešto više? Mislim da se pjesma upravo tu razlikuje od stihova i znači nešto više. Glazbeno se postavlja jak ritam nasuprot melodiji gotovo dječje pjesmice (koja podsjeća na pjesmu Ying Yang Twinza, *Naggin'*, ženomrzačku pjesmu o borbi spolova, s *Part 2* u kojem žene odgovaraju). Zbog toga je *Pussy* luđa i zaigranija nego što bi bila s drukčijom instrumentalnom pratnjom. A i žestok, nejasan glas Jacki-O sugerira neizmjeran narcisoidni užitak, prije nego proračunatu dobit.

Tamo gdje se Missy ugodno smije i trača s frendicama, a gdje se Lil Kim hvali zbog svoje seksualne snage i upozorava svoje muškarce da bolje da imaju ono što treba kako bi je zadovoljili (sve je to naglašeno ironijom u video-spotu za *How Many Licks* u kojem se Kim pretvara u niz seksualnih lutaka za prodaju), Jacki-O zvuči kao da se obraća samoj sebi. Zbog toga se čini da je novac samo alibi za užitak, prije nego obrnuto.

Naravno, kako Freud (među ostalima) kaže, nije ništa zavodljivije heteroseksualnom muškarcu nego žena koja se čini potpuno narcisoidnom i samodostatnom tako da joj naizgled i ne treba muškarac; možda je, dakle, glas Jacki-O u toj pjesmi ipak proračunata stvar. A to funkcionira: mene je svakako zavela da je kupim za 99 centi (plus porez).

To nas vraća izvedbi. Mi uvijek glumimo, proračunato uključujemo različite osobnosti. No, ne možemo proći nekažnjeno; uvijek do neke granice postajemo ono što se pretvaramo da jesmo. Dio toga popularna glazba čini za svoje slušatelje: ona nas zavodi, daje nam identifikacijske točke i ironiju klizeći od jednog identiteta do drugog, zauvijek objavljujući svoju autentičnost na najumjetniji mogući način, istražujući/iskorištavajući probleme naše kulture.

Natural-Born Cyborgs

Natural-Born Cyborgs, autora Andyja Clarka, izvrsna je rasprava o tome što nam nove informatičke tehnologije znače kao utjelovljenim, inteligentnim bićima. Clark s pravom osporava da je strah od *neprirodne* kiborgizacije neutemeljen. Ljudska su se bića oduvijek, od kada su ljudi, koristila protezama kako bi proširila svoju inteligenciju. Prva i najvažnija proteza je jezik, a pisanje je druga, neizmjerno važna. Popis se nastavlja, uključujući sve *medije* (u mekluanovskom smislu) koji su utkani u teksturu naših života. Poenta je u tome da takve tehnologije nisu samo *alati* nasuprot nama kao svjesnim umovima koji se njima samo *koriste*. Mnogo je našeg svjesnog iskustva, od načina na koji se *koristimo* rukama i nogama do načina na koji pamtimo stvari koje nisu izravno prisutne u svijesti dok ih voljno ne prizovemo, zapravo utemeljeno na *distribucijskim sustavima* bez čvrstih granica. Pisanjem, primjerice, možemo raditi matematičke operacije, stvarati priče i racionalne argumente koje bi bilo nemoguće artikulirati bez olovke i papira. Najbolji način da se to objasni jest reći da je moja inteligencija distribucijski sustav koji uključuje oznake na listu papira (i ruke koje čine te znakove, i oči koje ih zatim čitaju) kao i bljeskanje između sinapsi. Kao rezultat toga možemo svladati veću količinu materijala nego što je doslovno moguće pohraniti u kratkotrajnom pamćenju. No, to se može proširiti; nije ništa drukčije gledati na ručni sat kako bih znao koliko je sati, koristi se softverom kako bih pristupio znanju koje nije uvijek usađeno u mozak ili koristiti se telefonom kako bih razgovarao s nekim tko je miljama daleko. Jednostavno ne postoji poznat način da se povuče crta između onoga što radimo *prirodno* i onoga što možemo napraviti samo s tehnološkim protezama. Ono što ljudska bića određuje kao vrstu upravo je *prirodna* sposobnost da prošire tijela i inteligenciju (da se koriste tehnologijama i iskoriste ekstremnu *živčanu plastičnost* svojih umova kako bi se kulturalno prilagodili, a ne da čekaju razvoj genetike, nove okolnosti i nove načine bivanja) onako kako životinje ne mogu.

Mislim da je Clark sa svojim argumentima potpuno u pravu; smiješno je reći da nas kompjutori, mobilni telefoni i budući izumi u virtualnoj stvarnosti *onepriroduju* i *otuđuju* više nego što je to učinilo korištenje vatre, govora ili crtanje oznaka u pijesku. *Natural-Born Cyborgs* je korisna knjiga; također, dobro ju je i čitljivo napisao akademski filozof, što je veoma rijedak slučaj. Knjiga ponekad djeluje malo tanko zato što su argumenti razvučeni na previše stranica, ali to je samo manja zamjerka u svjetlu njezinih mnogih vrlina. Također, zgodno je vidjeti kognitivnog filozofa koji je dovoljno pametan da citira Williama Burroughsa, J. G. Ballarda i Warrena Ellisa.

Light

Novi znanstvenofantastični roman M. Johna Harrisona *Light* izvanredna je metafizička svemirska opera koja miješa paranoju i seksualne disfunkcije u sadašnjosti s bezosjećajnošću i otuđenjem u budućnosti, a sve to pod kulisom kvantne čudnosti. Nešto se uistinu čudno dogodi kada se egzistencijalna tjeskoba pomiješa s kvantnom mehanikom. Roman je mračan, intrigantan i većinu vremena opor, što mi se svidjelo, iako ima pozitivan, gotovo ničeanski zaključak, što nisam siguran da sam u potpunosti popušio. Tehnologija koja je uključena, a među kojom su kvantni skokovi u svemir, napredni bioinženjering i različite tehnike simulacije, nisu toliko u prvom planu koliko ih se uzima zdravo za gotovo u kasnijim dijelovima romana. Dezorijentacija koja se osjeća čitajući roman uzrokovana je i tim samorazumljivim prihvaćanjem stvari. Preobražaji i otkrića još su užasniji jer su toliko normalni. Harrison je prekrasan pisac kojeg sam tek nedavno otkrio zahvaljujući Chinau Mievilleu.

La Captive

Film *La Captive* Chantal Akerman prekrasan je, toliko intenzivan i klaustrofobičan da je gotovo nepodnošljiv. To mislim kao nedvosmislenu pohvalu. *La Captive* je adaptacija Prousta, a temelji se na *Zatočenici*, dijelu *Potrage za izgubljenim vremenom* u kojem se prepričava pripovjedačeva opsesivna ljubav prema Albertinei. Akermanin je film potpuno vrijedan svojega izvornika. Sve je u njemu ublaženo i premalo istaknuto: ljubavnikova ljubomora, njegovi napori za nadziranjem, neumorna ispitivanja te njezina zbunjenost i popustljivost. No, takav umjeren iskaz potpuno odgovara mračnom, noćnom raspoloženju koje se oslikava – ljubav kao delirijska posesivnost osuđena na nemogućnost, pokušaj da se posjeduje sjenku, ne samo drugu stvarnu osobu, nego upravo njezinu *drugost* i tajanstvenost. Kao pokušaj hvatanja vjetra ili mraka rukama. Akerman nam to donosi, prije svega, ritmom i običnošću svojega filma. To je vrijeme koje prestaje teći, koje se vraća, koje te ostavlja da čekaš, ne baš prazninu, ali vrijeme iščekivanja koje sadašnjost nikad ne može ispuniti.

S engleskoga prevela Mirna Belina

Livealbum

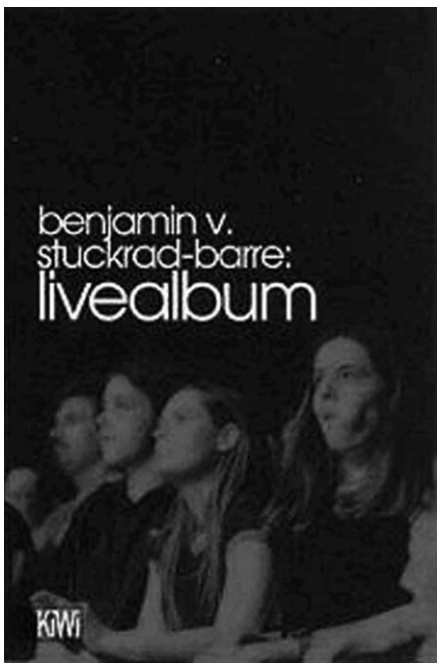

Benjamin von Stuckrad-Barre

Njemački pop-književnik Benjamin von Stuckrad-Barre svojim knjigama daje rockerske naslove – *Livealbum*, *Soloalbum* – poigravajući se iskrivljenim zrcalima u kojima se ponašanja klasičnog književnika i književnika-zvijezde, nalik na rock-zvijezdu, istodobno međusobno osnažuju i omalovažavaju

Bio sam nervozan. Televizija, uživo, dva sata. A kasnije ću na videu sve moći još jednom pogledati, pa još jednom, i usporeno, takvoj vrpci ne promakne ni najmanji detalj. Ali i amplituda tumačenja je manja. Poraz ili pobjeda. Otišao sam u slastičarnicu. Gotovo ništa nisam jeo jer sam čuo da na televiziji ionako *ispadneš* još deblji. Ispasti. Još do prije nekoliko godina pitanje *I kako je ispalo?* moglo se čuti samo na novogodišnje jutro. Sad svi idu na televiziju i tijekom cijele godine sljedeće jutro pitaju jedni druge: *I, kako sam ispao?*

Pojeo sam nekoliko kolača punjenih pudingom od vanilije. Odmah te usreće, već pri jelu, mljac, a onda u tren unesreće. Još jednom mljac, kao što bi rekao Paško Patak. Smeteno sam promatrao zamrljane smeđe-bijele papirnate krugove. Četiri komada. Dakle, upravo sam pojeo četiri kolača. Mladom će autoru sa zanimljivo upalim obrazima morati naći dvojnika. Pa uopće nisam bio gladan! Tri minute gutanja pudinga, u žurbi i, naravno, bez uživanja, prilično bolesno i zabrinjavajuće. Oko mene samo ratne udovice koje su nevjerojatno sporo jele jer je to bio vrhunac njihova dana nakon što su već bile na groblju. Sve su bile u kaputima, mnoge čak i sa šeširom na glavi. Otišao sam na zahod. Zrcalo: oh, čokolada na licu. Obliži. Udebljaš li se odmah nakon brze žderačine? Mogu li smanjiti štetu, nekako je poništiti? Naravno. Sad jednostavno povrati.

– Ajde, tako to rade manekenke, pa to se zna. Hoćeš dobro izgledati na televiziji? Ajde, onda! – Ne znam, ovdje u slastičarnici? – Sad odmah, poslije više ne ide, onda su već četiri kolača u tebi i dvostruki podbradak na tebi. – A to ide tako brzo? – Pogledaj se – danas ujutro izgledao si mnogo mršavije. – Da, ali ovo svjetlo, mislim. Svjetlo, ha, ha, znaš kakvo je svjetlo na televiziji? Mi ovdje imamo svjetlost svijeća na neonskom zahodu, da ti bude jasno.

O.K. Otišao sam u jednu od kabina, zaključao se i proučavao pod. I zahod. Sve jako čisto. Bijelo i suho. No fino. Iz zvučnika na stropu dopirali su dopadljivi zvuci jeftinog orkestra. Što sad treba? Pa ništa. Skini jaknu, objesi na kvaku, zasuči rukave, podigni dasku, aaaah, zahod je bio samo površinski čist. Kad je javni zahod prljav, onda je prljav. Znaš već, slutiš već, vidiš već, mirišeš već. Samo gledaj gore dok pišaš (čime pogoršavaš stanje), diši na usta, dasku diži nogom, a ne rukom. Nema ničeg manje estetskog od stidnih dlačica drugih ljudi ukliještenih među šarkama na zahodskoj dasci. Naokolo smeđi krugovi. Naplavine – rđa? Da, također. Jedna mi je prijateljica koja radi u hotelijerstvu rekla da joj je draže čistiti dvadeset zahoda u jednokrevetnim sobama nego jedan zahod u restoranu ili predvorju. U jednokrevetnoj sobi gost pazi na čistoću zato što će ga, pod jedan, on sam sljedeći koristiti, a pod dva, nakon zadnjeg korištenja njemu osobno mogu pripisati sve nečistoće. A onda je to nezgodno. Nije da se netko žalio, ali ih pogled u oči čistačici koju sreću na hodniku odvraća od toga. Ali tamo gdje ionako svi zasvinje, jednostavno i sam zasvinjiš. Također zato da bi brzo mogao izaći pošto su drugi već toliko zasvinjili. Sad sam htio rigati.

U meni četiri kolača koja tu nisu trebala biti, koji su trebali van. Na kraju krajeva morao sam na televiziju. Tu nema milosti. Svi će me vidjeti. Prodaja knjige će porasti, i to prilično. Pokraj mene će sjediti poznate ličnosti koje su se već navikle na to. Koje sad ne kleče pred zahodom. Koje su jele salatu od rukole sa svojim savjetnikom. I sigurno su dobile veći honorar i ljepšu hotelsku sobu. Koje znaju kako to ide u takvoj emisiji, kad moraš zamišljeno posegnuti za čašom vode, kako se smijati pobjedonosno, kako gledati pametno i kako formulirati a da se ne izlaneš, a da pritom ne djeluješ zatvoreno. O svemu tome nisam imao pojma. A ja sam klečao pred tim zahodom. Toaletni papir bio je narančast s tamnonarančastim oblacima. Zaglačana crta na mojim hlačama bila je drugorazredna. Navečer bih mogao obući neke druge. S drugim tijelom to bi teže išlo. Još se dublje sagni u zahod, prst u usta, niša se ne događa. Skroz duboko, možda dva prsta. Jesu li to mandule? To boli, čini se da sam na dobrom putu. Grč. Gle, trza se. Krenulo je, dolaze, moraju tu biti, ti kolači. Drži se, desnom rukom gore, pipaj gdje je gumb, isplahni i idemo. Rigaj u vodu, ide samo od sebe. Vjerojatno i neke druge stvari. Ispovratiti dušu, tako se to veli. Sve jako autobiografski. Ustani, spusti dasku, sjedaj. Mi djeca s kolodvora WeCe. Leđa na kotlić, glava pada unatrag, na rezervne role papira. Gutaj.

Otvaranje vrata, netko ulazi, tišina, bučno pišanje, ispiranje, potezanje patent-zatvarača, i opet vrata. Ruke nije oprao. Ustani. Moram na televiziju. U hotel. Jesam li blijed? Peri ruke, isperi usta, budi tužan. Do toga je moralo doći – da, tako je. Nakašljao sam se. Straga u ždrijelu imao sam opor i gorak okus, malo mi se vrtjelo, ali bar su kolači bili negdje drugdje. Na ulici sam mnogo novca ostavio u zveckavoj kutiji bradonje koji je na uzici držao lamu iz zimskog cirkusa koja je izazivala sažaljenje, i otišao u hotel. U Njemačkoj je postalo hladno.

S ključem od sobe na hotelskoj sam recepciji primio crveno-bijelu omotnicu direktne dostave. To je naravno bilo uzbudljivo – tko bi mi poslao nešto tako hitno? Ponude? Prvi tiskani primjerci? Avionske karte za potpisivanje ugovora u Hollywoodu, za filmska prava?

U liftu sam otvorio omotnicu. Dobio sam pismo i dvije tablete upakirane u plastiku. Pošiljatelj je bio prijatelj, a pismo je pored nekoliko uznositih pozdravnih riječi uglavnom sadržavalo listu samih bolesnih rečenica:

– Pisanje uvijek ima veze s taštinom i, naravno, kao umjetnik, na kraju krajeva, želiš samo da te svi vole. Ali za većinu mi se kritičara fućka, kritičari knjige dobivaju besplatno. Tu i zavist igra veliku ulogu, to su sve neotkriveni režiseri i pisci.

– Kritičari čiji me sud doista zanima moji su čitatelji. I moj muž. Njemu prvom dam sve da pročita. Kako? Da, ja sam transseksualac. Dakle, moj muž čita vrlo pomno i kritički. Ali najbolja – i najžešća – kritičarka ionako sam ja sama. Dakle, kad nešto objavim to sam sto puta promijenila i preradila. Prema samoj sebi sam i PRE-kritična.

– Ne mislim da me uspjeh promijenio. I dalje gledam gdje je wc-papir najjeftiniji. Imam i dovoljno starih prijatelja za koje sam sasvim normalna žena koja se mora boriti s pokojim porokom, borama oko očiju ili naslagama.

Ako mi uspije makar dvije od tih rečenica izustiti u emisiji, i ako k tome tijekom emisije jasno vidljivo progutam barem jednu od tih ne baš opasnih, ali nevjerojatno oživljavajućih tableta, pisao je da će me pozvati na, sam si mogu odabrati što.

To je barem bio pokušaj da izdržim uz goste poput nogometaša Seppa Maiera, političara Björna Engholma, glumice Katje Riemann i pjevača šlagera Howarda Carpendalea. Oprezno sam polizao jednu od tableta i bio neodlučan kadli je nazvala urednica, trebam se požuriti. Razgovor prije snimanja mora otpasti, moram hitno doći u studio.

Ljudi s televizije imaju posve neobičan odnos prema vremenu. Prvo satima čekaš, a onda u sekundi sve postaje nevjerojatno užurbano, pa te počnu tretirati kao nekog tko je s lošom namjerom zavlačio 57-člani tim. Ponio sam različite košulje i odijelo boje petroleja jer je antracit bila boja Björna Engholma, to sam shvatio. U sobi za šminkanje sjedio je Sepp Maier i s velike žlice stalno udisao burmut i zbijao neslane šale. Howarda Carpendalea su fenirali, a Björn Engholm je upravo bio našminkan tako da sam mogao sjesti na njegovo mjesto i dobiti mišljenje šminkerice u vezi s pravom bojom košulje. Ona je glasala za tamnoplavu i rado sam prihvatio njezino mišljenje, posudio sam kravatu boje šampanjca iz širokog asortimana Howarda Carpendalea

Kako li tek postaneš paranoičan kad se pojaviš u subotnjoj večernjoj emisiji, a ne tek na trećem programu? Što bi tamo odjenuo Sepp Maier? Nisam kupio nikakve novine, možda je mojoj agentici nešto promaklo, a onda ne bih NI NA ŠTO DRUGO mogao misliti. Tražiti samog sebe u novinama kad nešto očekuješ bilo je već gadno. Ali kad se slučajno nađeš kako su te tiskali, govorili o tebi i objasnili te, osjećaj je kao da si zaboravio zaključati zajednički zahod na katu pa je iznenada ušao neki potpuni stranac. Nakon toga još i neki znanci, susjeda i stanodavac. Ali kada se tražiš i NE nađeš se, možda je još gore

proza

koji mi ju je čak svezao, nakon čega su me našminkali. Sepp Maier nije mnogo razmišljao o svojoj odjeći. Moju je raspravu o kravati komentirao veselo i s rutinom mnogo godina provedenih u zabavljačkoj branši: – Ma to je niš', ovdje na trećem programu, pa koja bi to budala gledala. Ušmrknuo je još jednom i jako se smijao.

Onda smo se upoznali s obojicom voditelja i dobili smo šampanjac. Čekalo se još na helikopter s opernom divom, ali inače je sve izgledalo u najboljem redu, i Katja Riemann je već došla, kako smo čuli, ali joj se prije emisije nije dalo sa svima razgovarati. Björn Engholm je rekao nešto na dijalektu, pa su se svi smijali. Posegnuo sam u džep i stegnuo obje tablete. Odveli su nas u studio. Voditelj je pozdravio publiku u dvorani i objasnio gdje se nalaze izlazi za nuždu. Sepp Maier je obijesno uzviknuo: – Žene i djeca prvi!, i nitko se nije nasmijao. Ali to je bilo niš', ovdje na trećem programu. Zaboravio sam se još jednom posavjetovati s agenticom. Sad je bilo prekasno, jazz-fanfara se zaderala, a mi smo pokušali izgledati inteligentno. Nekad nam je uspjelo više, nekad manje. Oko nas su visjeli monitori sa stropa i kamo god da pogledaš stalno vidiš samoga sebe. Voditelju sam ljubazno odgovorio na pitanje koje je postavio Seppu Maieru i opčinjeno sam buljio u ekran umjesto u voditeljeve oči. Sepp Maier je upravo ušmrknuo, znači da je niš'. Gledao sam se dok govorim i vidio da kravata ne stoji dobro, pa sam je povukao i nastavio pričati. Kad bih sad progutao tabletu, to bi napravio i tip na monitoru, a time i onaj na tv-prijemnicima u kućama kojima to nije niš', iako je bio samo treći program. Bio sam fasciniran. Uzeo sam čašu vode i gledao kako dobro izgleda kad na televiziji pijem vodu. Izgledalo je sasvim normalno, pa sam pio dalje, ožedniš od govorenja pod reflektorima, Björn Engholm je pričao o integritetu, a ja sam se gadno zagrcnuo. Howard Carpendale me udario po leđima i nagnuo se sasvim blizu svojim sos-holandez-licem. Bio mi je skroz u redu. Katja Riemann se pankerski njihala na stolcu i rekla da se njemački filmovi u Njemačkoj drukčije ocjenjuju nego američki. Howard Carpendale je to htio potvrditi. Moja bi mi agentica sad vjerojatno savjetovala da zastupam suprotno mišljenje, ali nisam mogao zamisliti nezanimljiviju debatu. Jedno vrijeme nisam bio u kadru i počeo sam se smrtno dosađivati. Bio sam usred emisije uživo, a osjećao sam se kao u reprizi. Napokon je stigla operna diva i usporeno su prikazali kako je njezin helikopter sletio na krov televizijske kuće. Kad je rekla da prvo želi hladno njemačko pivo, publika je pljeskala 40 sekundi. Ah. Tako to znači ide. Na kraju je moja knjiga prikazana pred kamerom, a ja sam rekao da su neki dijelovi autobiografski i da začudo od pisanja mogu živjeti. Američki bi autori, doduše, mora se reći, vozili veće aute. Katja Riemann je povikala: – Čovjek ima pravo, to je tako!, i rukom mi poslala poljubac. Odlučio sam da ću joj kasnije ponuditi jednu od tableta. Netko je govorio o životnom osjećaju cijele jedne generacije, na sreću to nisam bio ja.

Odijelo mi je dobro izgledalo, ali nisam imao izravne koristi od toga. Osjećao sam se poput nekoga tko prvog polutoplog proljetnog dana raspoloženo potroši cijeli sat da pripremi balkon za lijepo prijepodne na suncu, a kad je sve spremno i napokon sjedne, upravo se počne približavati fronta oblaka s kojom se ne treba šaliti. To se događa kad se pretjeruje s pripremama. Kad novine, očišćene od sveg smeća, leže odmah pokraj voćne salate na čajnom stoliću i prava se glazba čuje na najboljoj jačini, tako da je telefon još moguće čuti, sve je to od koristi samo ako sunce i dalje sja. A kad se za televiziju dobro odjeneš, to još nije DOSTA za moj ukus, moraš i fino pričati. Sudjeluj! Baš mi i nije uspijevalo.

Onda je emisija prošla, pa su nas u Renaultu Espaceu odvezli u restoran. Sepp Maier je i dalje zbijao šale, a Katja Riemann je okretala oči prema stropu. Björn Engholm je s Howardom Carpendaleom razgovarao o razlici između niske i visoke kulture. Kod deserta se voditeljica trudila da me još jednom pomirljivo vrati u razgovor jer već sat vremena ništa nisam rekao.

– Svidjela mi se vaša knjiga. – A, pročitali ste je? – Na preskokce. Na preskokce, ali na nekim mjestima sam se stvarno glasno smijuljila. Kojem se žanru osjećate najbliži? – Ne spadam ni u jednu ladicu, rekao sam, a na riječ ladica Björn Engholm je iritirano podigao pogled sa svog zabaionea. Onda me Katja Riemann pitala ne mislim li i ja da je New York nevjerojatno fascinantan grad pun suprotnosti a pritom daleko više od pukog zbroja svih dijelova. – Ne, rekao sam, ja idem samo još na Tibet zato što je Dalaj-lama tako upečatljiva osoba. Nasuprot tome, mi sa svojim brigama u blagostanju izgledamo prilično siromašno. Mudro je kimnula. Doduše, ogradio sam se, ni ja ne znam je li Richard Gere peder. Što zapravo, da promijenimo temu, ona misli o techni? – O, techno je za mene punk devedesetih, odgovorila je. A hip-hop je crnački CNN. Umjesto da joj kažem da je njezin ženski rock-bend Bandits bio tm3 čitateljicama Stefana Zweiga, i da su njezini filmovi zastarjele školske komedije devedesetih, otišao sam u hotel. Recepcionerka je primila neke pozive za mene i faks od onoga koji je poslao tablete, u faksu je pisalo KUKAVICA!

U biti je bio u pravu. Da bih barem djelomice sačuvao čast, pitao sam koji je broj sobe Seppa Maiera i ispunio za njega formular za dostavu doručka u sobu, predao ga na recepciji, a u 6 sati ujutro Sepp Maier se suočio sa sedam tvrdo kuhanih jaja, devet kriški crnog kruha i jednom šalicom čaja od kamilice. Svlačeći se, primijetio sam smeđe mrlje od televizijskog pudera na okovratniku, i to da Howardu Carpendaleu nisam vratio kravatu boje šampanjca koja mi se tako svidjela i koju je bio savršeno svezao u čvor kako sam nikada ne bih uspio. Pažljivo sam opustio čvor i skinuo kravatu preko glave da čvor ostane. I kravata, naravno.

Sanjao sam o monitorima i novinskim člancima ispod kojih sam zatrpan išao do velikog mlina. Na obali je iza stola dugačkog stotinu metara stajala moja agentica s velikom udicom. Mamac je mirisao na kolače, ali su me brzaci od četverobojnih duplerica i mikrofona tjerali dalje prema mlinu, a na kraju sam se između dviju bijelih tableta veličine mlinskog kamena probudio i rekao *da, molim* u slušalicu. – Pri telefonu Lerchenbrink, s Hessischer Rundfunka, dobro jutro vam želim. Odvratio sam pomalo blijedo. Gospodin Lerchenbrink me nije pitao smeta li, na kraju krajeva on je s televizije. Vidio me na *talkshowu* makar je bio samo treći program, ali i gospodin Lerchenbrink je i sam samo s trećeg. Hvalio je rečenice kojih se uopće nisam mogao sjetiti, a to zbližavanje je nakon pet minuta završio blistavom rečenicom: *Ono zbog čega zapravo zovem.*

Zbog čega je zapravo zvao moglo se lako pogoditi: i gospodinu Lerchenbrinku trebaju gosti za tjedni talkshow. – Pa sam tako jučer spontano pomislio, to bi odlično odgovaralo. Naime, sljedeći tjedan tema je *Kraj srama*. Znate li našu emisiju? – Hm, da, onako površno. – Četrdesetpet minuta, dva gosta, po mogućnosti što različitijih stavova, ali im dopustimo da kažu sve što misle, dakle, imamo dovoljno vremena, da se sad previše ne hvalim, ali u usporedbi s drugim *talkshow*-emisijama uvijek se tu nađe ponešto za gledatelje. Govorit ćemo, naravno, i o Vašoj knjizi, razumije se, pa ćete i vi imati nešto od toga. – Jeste li moju agenticu, mislim... – Ah, nisam uopće znao, pojma nisam imao, sorry, ali mislio sam, to je više bilo onako spontano, jednostavno nakon jučerašnjeg nastupa, htio sam Vas direktno uvrebati, nije inače moj običaj, tako nasrtljivo za vikend, ali prije toga, no dobro, i sami znate te igre, pretpostavljam.

– Kako je ono točno bila tema? – Kraj srama. Morala. Duh vremena protiv pristojnosti. U smislu: to su bila vremena kad su pedesetih masovno protestirali pred kinima jer se u filmu *Grešnica* vidjela gola stražnjica Hildegard Knef, ili kad je sedamdesetih na televiziji poljubac dvaju muškaraca izazvao javne prosvjede, i kada se čak žestoko diskutiralo o ljubavi učitelja i učenice u tv-krimiću. A danas? Gola prsa gotovo nikog više ne uzbuđuju, u *talkshow*-emisijama, u satima dok su još djeca pred televizorom, govori se o intimnim stvarima onako kako to prije nisu ni bračni drugovi radili. Svlačenje duša. Nema više tabu-tema, svejedno je govori li se o ljubavi ili patnji, o umiranju, o sramu ili krivnji. Nema ništa privatno što se već nije pojavljivalo u *talkshowu*, reklami ili na širokom medijskom tržištu, dopušteno je sve što ti se svidi. Publika dobije ono što želi, kažu medijski tvorci i za mjerilo dobrog ukusa uzimaju broj prodanih emisija ili postotak gledanosti. Grubo rečeno. Vaša suparnica, ako biste, što se nadam, pristali, bila bi profesorica Gertrud Höhler. Bila je jednom...

– Da, da, a ja bih onda zastupao, ah. – Vi biste onda, jučer je to bilo više nego očito, zastupali mišljenje: sve je dopušteno, glavna je zabava, stalna potraga za uzbuđenjem, vladajući moral je prošlost, to me se više ne tiče. – Ali to što Vi pričate je strašno. – Nije mi baš jasno. – To može biti tema emisije, ali to nije ni moja tema, ni moje mišljenje. Ja sam prije konzervativan i za cenzuru i posve moralan, ako to već moram tako grubo reći. Čini se da je riječ o nesporazumu. *Glavna je zabava*, bolje bi bilo da pitate nekog tko smišlja reklamne slogane. – Vidim da sam ubo u osinje gnijezdo. No dobro. U redu, to je naravno Vaše mišljenje, možda ćemo onda na neki drugi način surađivati. Obratio bih vam se tada, ako nemate ništa protiv.

Nisam imao ništa protiv. Nisam se dovoljno jasno izrazio u emisiji. To me sad stvarno kopkalo. Nazvao sam svoju agenticu, i brzo poklopio, ona bi, naravno, bijesno reagirala na moje odbijanje. Dobro se sjećam njezine rečenice: *Tek nakon televizije stvar postaje stvarno zanimljiva*. Ja sam na to od jučer gledao sasvim drukčije. Unatoč tome, smatrao sam da bi bilo dobro kad bi mi se gospodin Lerchenbrink ponovo obratio. Što je sad zapravo. Otišao sam doručkovati, poslužiteljica s kavom naklonila se i rekla da me jučer vidjela na televiziji. Osjećao sam se kao da mi je lice tiskano na svim poštanskim markama od marku i deset. Glavna je zabava. Za *circa* četiri i pol minute pojeo sam šest peciva s grožđicama i nutelom. Ni to, naravno, nije pomoglo.

Otišao sam u sobu i proučavao osip na vratu, prokleta televizijska šminka. Na televiziji su prikazivali isključivo nezanimljive crtiće. Na ulazu sam dobio gomilu faksova – agentica je poslala nove kritike iz novina. Rukom je nadopisala kvotu gledanosti *talkshowa*. Nekoliko stotina tisuća ljudi i postotak s jednim mjestom ispred zareza, takozvani tržišni udio. Je li to uopće bilo dobro i jesam li JA bio dobar, uopće nije spomenula.

Prelistao sam svežanj u kojem su me hvalili, kudili, portretirali, tražili, loše fotografirali, uspoređivali, smještali, podcjenjivali, precjenjivali. I, naravno, vječno krivo razumjeli. A takva su mi razmišljanja bila smiješna jer nema ničeg dosadnijeg od cmizdravog kulturnjaka. Ipak. Pitao sam je li gospodin Carpendale još u hotelu. Još je bio tu. Izvadio sam kravatu iz kovčega i ostavio je u njegovu pretincu. Glavna stvar je moral.

Očito sam djelovao kao da mi treba pomoć – mladić u plavoj uniformi došao je trčeći i podigao moju prtljagu. Pred vratima su stajali taksiji i pomislio sam kako mladiću trebam dati pet maraka, ali kako bi to sad izgledalo. Rekao sam hvala, on ništa nije rekao. Taksist je pogledao u retrovizor. Je li i on gledao televiziju ili samo želi znati kamo treba voziti? Pogledao sam kroz prozor i rekao *kolodovor, molim*. Kako li tek postaneš paranoičan kad se pojaviš u subotnjoj večernjoj emisiji, a ne tek na trećem programu? Što bi tamo odjenuo Sepp Maier? Nisam kupio nikakve novine, možda je mojoj agentici nešto promaklo, a onda ne bih NI NA ŠTO DRUGO mogao misliti. Tražiti samog sebe u novinama kad nešto očekuješ bilo je već gadno. Ali kad se slučajno nađeš kako su te tiskali, govorili o tebi i objasnili te, osjećaj je kao da si zaboravio zaključati zajednički zahod na katu, pa je iznenada ušao neki potpuni stranac. Nakon toga još i neki znanci, susjeda i stanodavac. Ali kada se tražiš i NE nađeš se, možda je još gore. Mlin se približavao. Z

S njemačkoga prevela Romana Perečinec.
Ulomak iz romana Livealbum, *Kiepenheuer & Witsch, Köln, 1999.*

Intimni dnevnik

Alfred de Musset, Sandova

George Sand

Objavljujemo ulomke iz *Intimnog dnevnika* George Sand koji će uskoro biti objavljen na hrvatskome u nakladi Hrvatskog filološkog društva i Disputa i u prijevodu Marije Paprašarovski

Subota u ponoć (15. studenog (?) 1834)

Vraćam se iz Talijanskog kazališta. Beskrajno sam se dosađivala. Provela sam prilično tužan dan. Boucoiran mi je čitao nešto od g. de Maistrea. Zapamtila sam samo tri retka: "U nekim krajevima Indije ljudi se često zavjetuju dobrovoljnom smrću u znak zahvalnosti za milost koju su im bogovi udijelili, oni koji su se tako zavjetovali bacaju se s vrha hridi…" O Bože, moj Bože kad bi mi podario samo jedan dan te sreće koji si mi oduzeo i ja bih se rado tako zavjetovala. Ali umrijet ću, a više ga neću vidjeti.

Zaista, glazba loše djeluje na čovjeka, a kazalište je tako glupa stvar. Kako su sva ta lica tupava! Svi djeluju smireno, ravnodušno; ima i onih koji izgledaju zadovoljno, a u meni je guja koja mi izjeda srce. Evo me kao buntovnik sam, sama, očajna (*sic)* što ulazim među te ljude u crnom, a i ja sam u žalosti. Kosa mi je kratka, imam podočnjake, upale obraze, izgledam glupo i staro, a tamo su gore sve te plavokose žene, bijele puti, urešene, u ružičastom, s perjem, velikim uvojcima, buketima, golih ramena; a ja, gdje sam ja, jadna George! Iznad mene je polje gdje će Fantasio[1] poći ubrati različke. Ah, jadni mladiću, zašto me ne možeš voljeti? Znam da je to pravilno prema sudu razuma, prema ljudskoj pravdi. Ali ti Bože, moj Bože, ti znaš da ga ni jedna od Njih nikada neće voljeti kao što ga danas ja volim!

Bezumniče, napuštaš me u najljepšem trenutka moga života, u najiskrenije, najstrastvenije, najbolnije doba moje ljubavi! Ta ne znači li ti ništa ukrotiti ponos jedne žene i baciti ga pred svoje noge? Ta ne znači li ti ništa znati da ona umire zbog toga? – Ali on to ne zna! Lažeš! Dobro znaš, a lažeš, srce nemilosrdno, kad kažeš da glumatam. Zbog čega, za koga? Ah, kad bih se mogla otarasiti svijeta, bila bih već otišla. Nisam li sigurna u vašu čast? Reklo bi se da sam lakoumno postupila, a vi Alfrede, dobro znam da ćete me vi poštedjeti. To bi nedvojbeno bilo manje ponižavajuće nego dopustiti svim tim lijepim damama govoriti da se prerušavam u muškarca kako bih noću došla do vas i da se vučem na koljenima po vašoj sobi. – Ali, o Bože, tko im onda sve to tako brzo kaže, ne ismijavaš me valjda ti pred njima… Ne, te riječi kod Delphine Grey! Taj prezir, rugalački smijeh. Sve te žene koje su o meni loše govorile, i on koji im je odgovarao: "Možda se uopće ne varate! " a pisao si mi u Italiju: "*Kukuričite odvažni pijevci; nećete me natjerati da se odreknem Isusa!* " O ta pisma koja više nemam, koja sam tako ljubila, tako suzama orosila, tako privijala uz gole grudi dok me onaj drugi[2] nije gledao! O, tako sam ih voljela, a više ih nemam.

Bilo je jedno u kojemu mi je pisao: "Dobro se sjećam noći kad sam primio pismo, ali premda si mi *lagala* od početka do kraja, nisi me *prevarila*, nisi mi rekla da me voliš" jer, postoji razlika između žena koje varaju i onih koje lažu. Ali otad je pronašao objašnjenje koje ga oslobađa svake popustljivosti prema meni. Zato što je navodno *onom drugom* rekao: "*Ponovo mi se predala!* " O Gospode moj Bože, ti znaš jesam li na to mislila, ti znaš jesam li to ikada u životu učinila, ti znaš jesam li izgovorila druge laži! I zašto si me doveo u strašan položaj kad je trebalo ili lagati ili ubiti? I zašto me nisi zaštitio od opasnosti kad su me razum, svijest i oči napuštali? Ti dobro znaš što smo mi, zašto nas ostavljaš da se gubimo i ubijamo? Samo ti možeš znati što se sve dobro i loše zbiva u ranjenu srcu, u mahnitoj glavi: samo me ti možeš osloboditi mnogih nedoumica, jer ljudsko tumačenje nalazi sve što hoće, a samo ti, ti znaš ono što jest. Samo ti! Samo me ti možeš utješiti i podignuti. Ah ubijte me brzo okrutni gospodaru! Nisam li dovoljno ispaštala! Ta nije li bilo dovoljno straha i drhtanja, laži koje su prelazile preko mojih usana kao užareni mač i bezumnih molitvi zbog kojih su mi zubi cvokotali od studeni u crkvama, a one večeri kad sam u crkvi Saint-Sulpice viknula: "Zar ćeš me napustiti? Zar ćeš me tako kazniti? Ne postoji li nešto drugo što bio te utišalo?", glas iz dna moga srca odgovorio je: "Ispovijedi se, ispovijedi i umri." I tako sam se sutradan ispovjedila, ali bilo je prekasno pa nisam mogla umrijeti, jer ne umire se, živi se, sve se to ispašta, svoj kalež ispijamo kap po kap, hranimo se žući i suzama, provodimo besane noći, a ujutro utonemo u strašne snove! Ah, neku sam noć sanjala da je pokraj mene, da me ljubi i probudila sam se sva izvan sebe od užitka. Kakva li buđenja Bože! Ta mrtvačka glava pokraj mene, ta mračna soba u koju nikada više neće zakoračiti, ta postelja u kojoj više neće spavati. Nisam se mogla svladati a da ne zaurlam. Jadna Sophie[3], kakve li joj noći priređujem!

Ne mogu sve to trpjeti! I sve to ni za što! Imam trideset godina, još sam lijepa, odnosno, bila bih za 15 dana kad bih samo mogla prestati plakati. Okružena sam ljudima koji su bolji od mene i koji bi me spremno poduprli jer me prihvaćaju takvom kakva jesam, bez laži, bez ikakve koketnosti, i najstrože priznaju moje mane. Ah, kad bih mogla nekoga zavoljeti! Bože, daj mi okrutnu snagu iz Venecije, daj mi tu trpku ljubav prema životu koja me obuzela kao višak bijesa usred najstrašnijeg očajanja, daj da ponovno ljubim. Ah! Zabavlja ih da me ubijaju! Uživaju u tome, ispijaju moje suze rugajući se! E pa ja ne želim umrijeti, želim voljeti, želim se pomladiti, želim živjeti. – Ali to je propalo, Bože, ti znaš, jer si me poslije svega napustio! Bijaše li to dakle zločin? Je li ljubav prema životu zločin? Muškarac koji je rekao ženi: "Napušteni ste, prezreni, progonjeni, zgaženi. Možda ste to i zaslužili, e pa ja o tome ništa ne znam, ne poznajem vas, ali vidim vašu bol i žalim vas, i volim vas. Predajem se zauvijek samo vama, utješite se, živite. Želim vas spasiti. Pomoći ću vam da obavite svoje dužnosti uz bolesnika na oporavku, slijedit ćete ga na kraj svijeta, ali nećete ga više voljeti, i vratit ćete se. Vjerujem u vas." Je li mi muškarac koji je u tom trenutku to govorio mogao izgledati kao krivac? A ako jest, nakon što je u njemu niknula nada da će uvjeriti tu ženu, ponesen nestrpljivošću svojih čula ili pak željom da učvrsti svoje vjerovanje prije nego bude prekasno, oblijeće milovanjima, suzama, on pokušava iznenaditi svoja čula mješavinom smjelosti i poniznosti; ah, drugi muškarci ne znaju što znači biti obožavana i progonjena, satima moljena, ima ih koji to nikada nisu učinili, koji nikada nisu uporno opsjedali neku ženu; osjetljiviji i ponosniji, htjeli su da se ona poda, uvjerili su je, čekali i dobili.

Ja sam sretala samo takve muškarce. Taj Talijan, ti znaš Bože da mi je njegova prva riječ izmamila krik užasa! A zašto sam popustila, zašto, zašto? Znam li ja to? Znam da si me poslije slomio i ako je to nehotičan zločin, jednako ste me kaznili kao što suci kažnjavaju ubojicu s predumišljajem, čak i više, jer ocoubojicu ubijaju samo jednom, a ja evo već deset tjedana umirem, iz dana u dan, i sada iz minute u minutu. Preduga je to agonija. Doista ti, okrutni dječače, zašto si me zavolio nakon što si me prezirao? Kakva se to tajna u tebi ispunjava svaki tjedan? Zašto taj rastući osjećaj jada, odvratnosti, gnušanja, bijesa, hladnoće i podcjenjujućeg izrugivanja, a potom najednom suze, ta nježnost, ta neizreciva ljubav koja se vraća! Patnjo mog života! Ljubavi kobna! Dala bih sve što sam proživjela za samo dan tvoga rasplamsaja! Ali nikada, nikada! To je odveć okrutno! Ne mogu u to vjerovati. Otići ću tamo. Idem – ne – vikati, urlikati, da, ali ne smije se tamo otići. Sainte-Beuve[4] to ne želi.

Konačno, je li povratak vaše ljubavi u Veneciju izazvao moj očaj i moj zločin? Jesam li mogla govoriti? Ne biste više željeli moju pažnju, bili biste ludi od bijesa podnoseći je, a što biste učinili bez mene, jadni golube na izdisaju? O, Bože, ni na trenutak nisam pomislila što ste sve propatili zbog te bolesti i zbog mene, a da se moje grudi nisu slomile od plača. Varala sam vas, bijah tamo između ta dva muškarca, jednoga koji mi je govorio: "Vrati se meni, ispravit ću tvoje greške, voljet ću te, umrijet ću bez tebe!" – i drugog, koji mi je tiho šaptao: "Pazite, meni pripadate, nema više vraćanja. Lažite, Bog tako hoće, Bog će vas odriješiti!" – Ah, jadnice, jadnice! Tada je trebalo umrijeti!

George Sand, autoportret

(… studenog 1834)

...ali to jadno muško samoljublje! Tek što sam izustila prvu (riječ), a već si se okomio na me! Htio si me osramotiti, nazivati me bludnicom pred svima, i umro bi od bijesa da nisam lagala, a nekoliko dana kasnije, bio bi mrtav da nisam nastavila lagati. Misliš li dakle da je ugodno lagati? O Bože moj, ti znaš da nisi smislio veće muke za krivce. To je njihov pakao na ovome svijetu.

A osim toga, znaš li da je strašno izgubiti poštovanje onoga koji vas je još sinoć ljubio, kad ga i sami poštujete? Bilo mi je stalo do poštovanja onog drugog kada je otišao! Jesam li i njemu podmetnula laž? Jesam li se pokušala na trenutak pretvarati da ga ne bih pretvorila u neprijatelja? Nije li mi učinio sve zlo koje je mogao?

Srijeda ujutro (19. studenog 1834)

Što mi je Buloz jučer govorio o g. Lisztu? Je li mu Alfred možda o tome pričao? Je li na trenutak ozbiljno pomislio da ću se zaljubiti u g. Liszta? Hoće li to još uvijek misliti? Ah, milo moje, kad bi barem mogao biti ljubomoran,

s kakvim bih zadovoljstvom odbacila sve te ljude! Ali vi niste ljubomorni na mene. Pretvarali ste se da vjerujete u nešto u što niste vjerovali kako biste me se što brže riješili, a to je loše, i da sam mogla voljeti g. Liszta iz bijesa, bila bih ga voljela. Ali ne mogu! Zamislite se nad time, g. Tattet. Razljutilo bi me da volim špinat, jer da ga volim, jela bih ga, a ne mogu ga podnijeti. Neki dan u Nohantu, budući da je bilo oblačno, rekla sam Gauloisu koji je govorio o ubojstvu L(ouisa) – Philippea: "To je strašno, drago mi je da te dobro poznajem, jer da (te) ne poznajem dobro, vjerovala bih da si zao, a kad te ne bih voljela, mrzila bih te." Evo što je logično, budite takvima ako možete, vi drugi! Ja patim i plačem. Kad bih mogla drugo, ne bih patila, ne bih plakala. Mislite li da su principi najbolja zaštita jednoj ženi? Pitajte ljubav jesu li srca koja čuva loše čuvana. "Da, odgovaraju, ali ako ode, zbogom vjernosti!" Tako govori muž! E moj ljubljeni, što bi ti s vjernošću žene koja te više ne bi voljela?

Izbaciti sada Liszta, koje li ludosti, dragi Buloze! Zašto? Zbog čega? Pomislila sam tijekom jednog ili dva susreta da je zaljubljen u mene, ili na najboljem putu da to postane. Možda da sam mogla, bila bih to i prihvatila, ali zbog jakog razloga špinata, osjećala sam se obveznom da mu kažem, odnosno skrenem pozornost da ne treba na to misliti, kad, netom poslije predivna prijema koji sam mu priredila, pred vama, dragi Buloze, jasno sam se uvjerila tijekom trećega posjeta da sam se glupo zanijela besmislenom vrlinom i da g. Liszt misli samo na Boga i Gospu kojoj uopće ne nalikujem. Dobar i sretan mladić! Naravno, ako je takav, ja ga veoma cijenim i volim, ako je to prenemaganje, posve mi je svejedno, jer ga ne poznajem. I zbog čega ga ponovno uvlačiti u sve to? Kako bih postupila i kakav bih mu osobit razlog navela? Uostalom, utuvila sam si nešto u glavu, jedinu i posljednju nadu! Vrlo skromno, jadna George, za tebe koja bijaše puna sebe zato što si ljubljena, a evo, sad vrlo ponizne Magdalene bez kose, ali u suzama, bez križa i mrtvačke glave. Ta lubanja o kojoj ste tužno razmišljali, o jadna grešnice, nije vas zasigurno tako grubo i duboko poučila kao ona koja je tu na mome stolu. Voljeli ste Isusa a on vam je govorio: "Bit će ti oprošteno jer si voljela."[5] Ja volim, a ne oprašta mi se. Ah, kako bih rado zamijenila svoju tapetiranu sobu i svoju kućnu haljinu za pustinju i prnje, kad bi mi bilo dopušteno ponijeti sa sobom riječ nade i oprosta koju vaš Krist napušta osmjehujući vam se. Moja riječ ne govori samo: "Pustite ovu ženu, dopustite joj da mi opere noge!"

Govorila sam vam, Buloze, da sam si nešto utuvila u glavu. Želim ponovno steći njegovo prijateljstvo, i malo njegova poštovanja. Ali treba mi za to vremena, možda najmanje šest mjeseci, možda i više. Nije mi stalo do života! Ali to je jedino što me drži, jedina nada koja se uspjela uvući u ovu jadnu glavu. Zbog toga ne mogu odlučiti da odem, jer kada budem daleko, ta se nada pita što će on znati o meni? Moći će pretpostavljati da izvodim ludorije, a da on o njima ništa ne zna. Ostajući tu, ispravit ću nepravdu, i zbog toga se ne želim osamiti, skrivati, zatvoriti! U njegovim očima to bi izgledalo kao očajnički čin, romaneskna ideja neizvjesna trajanja. Pomislio bi da ću na prvom koraku čim izađem pasti u napast i da ću joj podleći. Uostalom, tko zna da tako ne bi bilo? Zatvaranje u samostan, asketski život, umrtvljenje uzdiže čula, a zašto bih ih uzdizala opasnom samoćom kad me usred gomile ljudi ostavljaju posve na miru? Bilo bi to preglupo. Kad bi me došao potražiti u mojoj ćeliji, kad bi me samo došao poljubiti svaki dan, o, kako bih tamo otrčala! Ali on ne bi došao, ili bi došao s onim trajnim nepovjerenjem – moram između nas ugraditi vrijeme i činjenice koje možemo nazvati *jučerašnjim* a koje bi mu dokazale da mogu voljeti, patiti i podnositi. Želim se okružiti čestitim i uzvišenim ljudima. Neću oko sebe umišljene, želim se družiti s umjetnicima. S Lisztom, Lacroixom[6], Berliozom, Meyerbeerom, i ne znam s kim sve još ne. Bit ću muško s njima, i u početku ćemo o tome brbljati, zanijekat ćemo to, smijat se. Do Alfreda će doprijeti te neukusne šale, osudit će ih, udaljit će se od mene, pronaći će onda ljubavnicu, ukoliko već i nije. Ali istina pobjeđuje, o Bože moj, nitko to ne zna bolje od mene! Sve što je laž bude otkriveno, e da! Ali činimo nešto dobro, i to će se otkriti prema istom načelu fatalnosti koje me pogubilo. Ti će me muškarci s kojima ću se družiti obraniti i opravdati, ako nisu umišljeni i ništarije, a ako jesu, prepoznat će ih kao takve i nitko im neće vjerovati. Na meni je uostalom da ih dobro odaberem i da ih dobro proučim. Čim dođem do novca, proradit će moja kuhinja. Svakoga ću dana kao nekoć pozivati na večeru dvije ili tri osobe. Radit ću, izlaziti, pokušavat ću se zabavljati, učvrstiti se protiv očaja koji je najzlokobniji savjetnik na svijetu, i kad taj čestit i pristojan život budem vodila dovoljno dugo da dokažem kako ga mogu voditi, doći ću te, o ljubavi moja, zamoliti da mi pružiš ruku. Neću te mučiti ljubomorom, ni besmislenim proganjanjima, dobro znam da kad se nekoga više ne voli, ne voli ga se. Ali tvoje mi je prijateljstvo potrebno kako bih mogla podnijeti ljubav koju nosim u srcu i kako bih je spriječila da me ubije. Da mi ga je barem danas! Kako sam nestrpljiva da ga zadobijem! Kako će mi goditi! Kad bi mi barem s vremena na vrijeme napisao nekoliko redaka, jednu riječ, dopuštenje da ti katkad pošaljem sličicu za 4 sua kupljenu na doku, cigarete koje bih sama smotala, pticu, igračku, nešto čime bih zavarala svoju bol i svoju dosadu, kako bih pomislila da misliš malo na mene primajući te sitnice! – O, nije riječ o računici, obazrivosti, strahu od svijeta, tako mi Boga, nije o tome riječ! Pripovijedam svima svoju priču, znaju je, govore o njoj, ismijavaju me, mene uglavnom nije briga. Ništavna je to neugodnost prema boli koju u sebi nosim! Neka se raduju moji neprijatelji; ja patim, uopće ne mislim na njih a kada mislim, žalim ih što u tome nalaze svoje zadovoljstvo. Ne tražim da k meni dođeš, da nešto poduzmeš kako bi dokazao da nisam nesretnica koju su potjerali udarcima nogu. Posljednje večeri kad sam te vidjela opet si ponudio da to učiniš za mene, jesam li prihvatila? Reci mi! Odaj mi konačno priznanje kada ga zaslužujem! – Ali na žalost, o Bože, ti spavaš jer je jedanaest sati ujutro i uopće me ne čuješ! – Da, htjela bih tvoje prijateljstvo. Ali nemam još pravo da te privolim vjerovati u nešto dobro s moje strane. Pošla bih te to sad zamoliti, ali bile bi to beskrajne oluje a to ti nanosi bol. Bože, više bih voljela udarce nego ništa. Ništa, to je najstrašnije što postoji na svijetu, ali to je moja pokora; ah, neka od mene ne traže drugu! Haljina od kostrijeti, post i udarci biča, eto sve što su pokajnici znali izmisliti, nisu ljudima koji su voljeli nametnuli da se drže tri koraka dalje od predmeta svoje ljubavi i da budu tiho, i da se smiju, i da jedu! A uostalom, trebat će vremena prije nego steknem odlučnost i odvažnost da ne budem ljubomorna. O moj Bože, podvrgavaš me mukama o kojima nisam ni sanjala! Ali to ću vječno potisnuti u dno svoga srca. Neki dan za ručkom s njim kod Pinsona osjetila sam kako nas ljubomora može učiniti podlacima, nepravednima i glupima ako joj se podamo. Ženu o kojoj je dobro govorio željela sam omalovažiti kao najpodlije biće, a zašto? To je i ružno i glupo. Ne moj Gospode, nemoj dopustiti da otupim i da se izgubim. Strast je strog, ali božanski dar; ljubavne nas patnje trebaju oplemeniti a ne poniziti. Po tome si moj ponose nešto sveto i dostojanstveno. Neka mu ta žena pomogne i utješi ga, neka ga nauči vjerovati. Na žalost, ja sam ga samo naučila da se odriče. *Mea culpa.* Alfrede, napisat ću knjigu. Vidjet ćeš da moje srce nije pokvareno, jer u toj ću knjizi strašno optužiti sebe. – Sveci na nebu, vi ste griješili, vi ste patili!

S francuskoga prevela Marija Paprašarovski

[1] Lik iz istoimene komedije Alfreda de Musseta kojeg George Sand poistovjećuje s autorom.

[2] Liječnik Pagello s kojim je George Sand ljubovala u Veneciji.

[3] Spisateljičina dvorkinja.

[4] Čini se da je Sainte-Beuve savjetovao George da se ne vraća svome ljubavniku.

[5] Luka (VII, 36-50)

[6] Slikar Eugčne Delacroix kojeg George Sand često tako zove, osobito u svojim pismima.

Intimni dnevnik George Sand

Marija Paprašarovski

"Glupa je, teška, brbljava (…) Ne mogu više pomisliti na tu budalastu spodobu a da se ne naježim od užasa!" rekao je o njoj Charles Baudelaire, i svakako nije bio jedini koji je oštro kritizirao francusku spisateljicu koja je svoju književnu karijeru započela s okusom egzaltiranog romantizma da bi nakon razdoblja u svjetlu sentimentalnog socijalizma ostala zapamćena kao začetnica romana s regionalnom tematikom, ali iznad svega kao žena koja je svojom pojavom i ponašanjem uzdrmala sve društvene konvencije svoga vremena. Pušila je cigare, odijevala se kao muškarac, naginjala je socijalizmu i gutala znamenite muškarce, od kojih su najpoznatiji pjesnik Alfred de Musset i skladatelj Frederick Chopin. Rodila se točno prije dvjesto godina, 1804. u Parizu kao Aurore Dupin a umrla 1876. kao književnica George Sand. Nad njezinim lijesom Victor Hugo proročanski ju je svrstao u klasike francuske književnosti: "Oplakujem pokojnicu i pozdravljam besmrtnicu. (…) Značajne ličnosti nestaju, ali ne iščezavaju." Pogrebu je prisustvovao i Gustave Flaubert koji je o tome pisao Turgenjevu: "Plakao sam kao tele. (…) Trebalo ju je poznavati kao što sam je ja poznavao da bi se spoznala sva ženstvenost u velikom čovjeku, beskraj nježnosti koji je počivao u geniju." Ali za razliku od svoga štovatelja, Sandova je vjerovala da je misija umjetnosti misija osjećaja i ljubavi pa se tako ona nikada nije prepustila izazovima realizma. Za nju "umjetnost nije studija pozitivističke zbilje, nego traganje za idealnom istinom." Zahvaljujući njezinim pismima i autobiografskoj prozi istina o njezinu životu nije tako zagonetna, ali unatoč tome ostaje spektakularna.

Vrlo mlada udala se za barona Dudevanta i rodila mu dvoje djece, ali ga je ubrzo prevarila s Julesom Sandeauom koji je uvodi u svijet književnosti. Napustivši muža, zadržala je pola njegova prezimena i otisnula se u pariški umjetnički život. Sainte-Beuve i Mérimée tek su dvije njezine neuspjele ljubavi prije fatalnog susreta s mladim pjesnikom Alfredom de Mussetom. Njemu su 22 godine, a njoj 29. Zaljubljeni par odlazi u Italiju. U Firenzi se George razboljela, a Alfred se zabavlja s drugim djevojkama. U Veneciji je obratno. U sobi broj 13 čuvenog hotela Danieli Alfred se jedne večeri vratio sav u krvi jer se cijelu noć tukao po kavanama. George poziva liječnika. Taj zgodan ali posve bezličan Talijan postat će joj ljubavnikom i time će započeti veliki romantični zaplet ove ljubavne priče s mnogim prevratima čiji će bolni epilog Sandova povjeriti svom *Intimnom dnevniku* a Musset će svoju tugu utapati u stihovima koje su nekoć svi zaljubljeni školarci znali napamet: "Ništa nas ne čini tako velikima kao velika bol!" Ako su Rimbaud i nadrealisti zauvijek postarali takvu vrst poezije, autobiografska proza George Sand još uvijek odiše svježinom iskrenog solilokvija u kojemu se nošena emocijama riječ lomi i sudara, rečenica bubri i prelijeva se, a misao skače i gubi se. Na taj način, unatoč ljubavnom patosu, taj dnevnik nije zanimljiv samo kao dokument o spisateljici nego i kao svojevrsni stenografski zapis duše velike umjetnice.

U povodu 200-te godišnjice rođenja George Sand njezin *Intimni dnevnik* bit će uskoro objavljen u biblioteci *Na tragu klasika* u nakladi Hrvatskog filološkog društva i Disputa.

Područje pojačanog naoblačenja

Goran Bogunović

Tomaž i ja

da se kojim slučajem sretnemo
tomaž bi šalamun rekao

ne
nisam čuo za vas
imate izražene pektoralne mišiće
dižete li utege?

ja bih rekao

to mi je prirodno
znate
krupan sam i u teretanu idem
samo da bih svu tu masu
držao na okupu
koliko-toliko

jako volim neke vaše pjesme
najdraži mi je onaj prepjev kavafisa
a neke vaše pjesme ne razumijem

Dobrojutro

istežem se
dobrojutro

mišići se
napinju s jedne
a opuštaju s druge
strane
kosti se rastežu

ako sam točno
zapamtio slijed stvari
iza ovoga jutra
doći će dan

jedan dubok dah
dovoljan je
da se u zglobovima
kost razdvoji
od kosti
izdišem naglo
opuštam se
zglobovi se vraćaju
na mjesto
uz prasak
gromak i zdrav

ako sam točno
zapamtio
iza ovoga dana
doći će noć
a iza nje
ovo isto jutro

dobrojutro

Kuća

stanujem u opsjeni
skučeno je
dok čovjek
ne navikne
ali je toplo

onima koji dođu
izvana ovdje je
malo zagušljivo
ja sam
rekoh
navikao
jer odavno
nisam otvorio prozor
ali od smrada
valjda još nitko
nije umro

stanujem u opsjeni
nisam siguran
jesam li je
stvorio sam
ili mi je dodijeljena
na nekom višem mjestu

sve je jedno
svejedno

Devanaest Bogunovićevih (Zagreb, 1972.) pjesama koje se nalaze oko ove bilješke nastavljaju njegovu prvu zbirku pjesama *Ovdje* (Karlovac, 2002.) drugim sredstvima. Riječ je o poštenoj meteoropatskoj poeziji pod radnim naslovom *Područje pojačanog naoblačenja*, koja bi pod tim ili nekim boljim naslovom trebala izaći ove godine.
Dobro jutro!

Napola

stojimo jedno nasuprot drugog
prsti su ti dugi
dugi i hladni
toplinu
znam
čuvaš u
slabo pokrivenim
njedrima

listovi su ti čvrsti
unutarnji dio stegna
mekši je
i on je topao

stojimo nasuprot
i na pamet mi ne pada
ništa
ne znam što ću reći
ni što ću učiniti

znam samo da neću napraviti
nekakav polupokret
dlanom

okrenuti se napola

dotaknuti te
kao da to nisam učinio

neću se ispričati
za nešto što nisam
učinio ni
promrmljati napola nekakav
polupozdrav

Glasnik

zastaneš u jednom trenutku
shvativši da su tvoje vrline
ono za što si mislio da su vrline
da su to slabosti
stigne te dok misliš na nešto posve drugo
dok si daleko od teških misli
možda uz noćnu muziku na radiju
ili neki film

prođeš velike daljine
pustinju
stepu
dvije oštre okuke iza Velebita
nakon kojih se miris crnogorice
počinje miješati s mirisom mora

dođeš u posjet samome sebi
kao nekom drugom
dođeš kao glasnik s važnom
davno zagubljenom porukom
onome koji te zbunjeno gleda
pokušavajući se prisjetiti
odakle si mu poznat

ne ulaziš jer žuriš dalje
sve rješavaš s vrata
dođeš da bi mu poručio
zajebao si

Tragovi

brišemo tragove
ispiremo tekućine i mirise
izvodimo ritual poništenja
i kao da se ništa nije dogodilo

ništa se nije dogodilo

to što me hvataš za podlakticu
i namiguješ
znači da nisi čula
ono što nisam rekao
u trenutku
koji se nije dogodio

cijenim tvoju solidarnost
zahvalan sam ti
jer jedino složni
gubitke možemo smanjiti
na najmanju moguću mjeru
i podijeliti bar osjećaj olakšanja
dok žurno izlazimo
potpuno čisti

Tko si ti

mrači se
postaješ sivom
u sljedećem trenutku
tvoji će obrisi nestati
i ja nisam siguran
jesi li ti ona koju sam
zapamtio

ne znam čiji mi dlanovi
griju koljena
ni čiji mi obraz
ledi dah

mrači se i
netko stoji ispred mene
tko si ti?

kolumna

Egotrip

Autonekrofilija

Željko Jerman

Jel tko što radišio na ovome svijetu za Uskrs, nije mi poznato, ali sasvim točno znam (jer sam dobio pozivnicu) da je Joseph Beuys tamo GORE ponovio pred brojnom publikom akciju *KAKO OBJASNITI SLIKE MRTVOME ZECU*, koju je tu na Zemlji izveo davne 1965.

Ni Bajrami više nisu... a kamoli Uskrsi, jelte bogati MRTVI pseudoknjiževniče Branko Ljubičiću, (pažnja(!) zbilja mislim na mrtvog, ne – živog koji se manta po raznim manifestacijama)... kao što su nekada bili, tj. kako sam našao u Antića, to ti u prenesenom smislu antiživi BRLJ, u narodnoj pjesmi hoće reknuti: "Ništa više nije lijepo kao prije"! Ne cmizdrim nad prošlim danima, tjednicima iliti mjesečnicima, pa ni za prohujalim poput maestrala godinišnjicima, a pogotovo ne ko neki vatikanokatolik, rimovjerac, kršćanin... (Ja babaroga i nekrst med popima i njihovim poPICAMA). Izričito tvrdim NE! Samo konstatiram, da ovo sve veće LUDILO koje su začeli pre- i impo- tentni Ameri, čak i meni ide već na živce. Ne smeš više bre otići u crkvu da ti velečasni poškropi jaja, odletjeti do Rima i uvjeriti se da stari drhtavi poglavar Petar stijena par hiljaditi još drhti, pardon diše... jerbo nis lud da odeš u zrak ušavši u zagrebačku prvu stolicu, tvrdu ili meku (sve isti vrag), il na putu v Rim već u ZRAKU odletiš u ZRAK!

Ma koliko volio svoju novokomponiranu kovanicu (vrijednu 5 europljana!) a piška se AUTONEKROFILIJA, nijesam Ja vesla sisal, i ne bi htio da mi ZADNJU DIJAGNOZU potpiše (jelte, gospon Vincek!) tamo neki ALAH O'Manijakh iz Brigade mučenika Al - Kus-kus-kus, e samo da se osveti Pentagonu i njegovim koalicijskim pentagončićima! Hoću lipo riknuti ko LAV na neki kolko-tolko "normalan" način; od pušenja, pijenja i ostalih zadovoljština, pa da mi osmrtnjak potpiše neki naš tip, pripadnik Brigada Plavih kuverti, taman bio i dr. bilder i sportaš, i živio da ne možeš smisliti kako ZDRAVO! Jerbo je to savim PRISTOJNA SMRT, kojom bi svaki čovik volia umrit, zar ne Trokute(?)... ciroza, rak, tuberkuloza, kaj hoćeš lepše!?!

Ovo nije moj svijet

No, velim: "Odeš v Rim a završiš u najboljem slučaju vu Rimskim Toplicama na liječenju raskomadanih udova". Samo zato što muslići ne žele zapadnu demokraciju, kulturu i sl. GLUPOSTI!!! O pravici da ne spikam; oni bi sveudilj kamenovali, bičevali, sjekli ruke, noge, i tom nalik, a sve iz inata kaubojima i kaubojkama, a kako smo mi svi njima ko Kinezi nama slični, ne rade razliku između Zagorja i Texasa, i, i, moš ga jebat... Kaj je meni(?) očito sam preko blagdana previše slavil – čitaj jel još već pil! (pa ne pišem komentare za politikantske stranice... to je MOJ TRIP)!!! Sve ostalo mogu si stavit u intimnu parolu OVO NIJE MOJ SVIJET, i fućka mi se... uzgred, nejdem nikada u ZG – prvostolnicu, kamoli u Vatikan, makar svaki dan bar dva put prođem pored agramskog pseudogotskog sranja.

Ockej, dosta! REZ – mijenjamo ploču, vrpcu, film, CD, DVD i tsl.! No, još samo malo u vezi Uskrsa, kada sam već spomenuo si rad iz 1974. Te je dominaste Anne nastao i onaj moj slavni "antifotos" KREPAJ FOTOGRAFIJO, na sam Najveći petak, kada je uistinu (kako piše na fotopapiru) umrla jedna draga i dobra žene, e jebem ti NEPAMET – ne mogu se sjetiti njenog prezimena (da ju eventualno zaguglam) ali ime joj znam... Marta, kao i moja mati. Sjećam se čak i adrese na kojoj je bivala – Rakovčeva 19; a kako ne bi kada sam tamo godinama visio u prvog punca i punice – Marije i Ivana Jurjević, izuzetnih i osobitih roditelja moje i poslije Martekove prve žene Branke. Stvarno je ta Marta, inače prosta ko gojzerica (šlapa je preslaba riječ!) bila divna ličnost, gruba šljakerica, polupismena (ako?) međutim sve bi dala od sebe što ima – do zadnjeg dima cigarete! K vragu i blagi dani i petkovi, kad te poslije lupi ANALEPSija, bilo / prošlo i NEMA VIŠE ni starih Jurjevića, ni te Marte... a i Branka je odavno fertig! I susjeda prva Milena Lah, za koju su svi spominjani tvrdili da je malo puno čaknuta, usprkos mojim suprotnim stavovima. Jurišamo dalje u nove radne pobjede! Prijelaz na nedavnu oveću subotu! to bar nije neka teška analepsa,,,

Metropola-nekropola

Ošo ja u obližnji dućan psujući naveliko ne neradni-radni Uskrs, to mi dođe nekako u redu, nego bogati BRLJ neradni ponedjeljak; koji kurac još i to treba, pa teglim flaše i flaše vina i piva. Učini mi se doneseno malo, je, kad si podnapit, uvati te paranoja, je, a kaj ak sred noći ostanem bez cuge?Pem nazaj! Nu već u 18 uri – naja. Zaprta butiga, zatvorena i obližnja voćarna, ali radi čumez kraj dućana, makar za samo dva-tri neisteriva pijanca. Ideja! Kupit ću tu još par piva, a jedno i odmah popit. Sjednem na barsku stolicu (ni tvrdu ni mekanu) pušim, pijem i gledam kroz izlog van. Pada mrak, Bijenička ulica je pusta, tek evo busa Mirogojčeka. Fura par ljudi, posljednji nekromani... pomislim, kad bolje se zagledam ter imam što vidjeti. U busu ZOMBIji! Izgleda da i njihov kafić više ne dela, pa se škvadra uputila u grad na piće. Jel ja to halucinram? Hoće li, ak već ni, hrvatska metropola postati NEKROPOLA? Ma naručit ću i dupli rum uz pifce da razbistrim glavu i nemam priviđenja. Dolazi i drugi autobus, onaj što iz Svetica ide preko krematorija... potpuno prazan, no ipak - ima samo jedan putnik. Izlazi napolje... obučen u crno odijelo, bijelu košulju, imade crnu kravatu, kokoticu, mršav i žut u licu, te krene prema dućanskoj birtiji. Kada se približio na desetak metara, moja ga slabovidnost prepozna. Bože, pa to je moj otac, ali potpuno isti kao na dan ukopa kada sam se u mrtvačnici ko petnaestogodišnjak sledio vidjevši ga u otvorenom lijesu. To nije (bio) on, već kostur na koji je netko pripetnuo smežuranu kožu žuću od guščjeg piška. Dragutin Jerman – Puba mahne mi da dođem njemu. Ajooj! Na brzaka stavim rum u preostalu čašu pive, eksnem i izađem bez pozdrava. Međutim; vanka ni nikog, tek kišica sitna i hladan vjetrić, a Bijenička pusta ko Sahara. Jedino se pojavi taksi pun iskešenih zombaća i projuri kroz crveno preko raskršća. Teturam polako doma, mjereći ulicu poput "geodeta" susjeda Dubija, koji tako dela svaki dan. Učini mi se da nešto poznato ČUJEM, je resnica, gluh čujem! Poznati glas i kakti pjesmu... Nikad više nebu dobro, nikad više nebu dobro*! Deda Franjo Jerman! To imitira violinu, izvodi povišim glasom i brzo, drugu "dionicu" još brže, a potom nastavlja dubokim tonom i usporeno, kako svira bajs: "Bude, bu-de, ka-da-ta-da". Okrećem se i gledam posvuda naokolo, nu nema ga. O Dumaniću, egzorcisto... pomislih, gdi si sada da užarenim kliještima istjeraš te vragove sa Šalate. Namjesto splitskog umjetnika duge i kratke plovidbe zazvone zvona svih zagrebačkih zvonika, zvukovi obsjaje Breg, a umjesto hladnoće ćutim pripeku. GLORIJA!!!*

Umjetnost slavi Uskrs

A što radiše moje kolege RADIŠE tijekom VELIKIH DANA? Radiše, radiše, za razliku od mene koji još u ponedjeljak rekoh: ŽIVJELI!!! (pak opet psujući sve po spisku krenuh u potragu za otvorenim dućanom, da nabavim nešto VERITAS). Stile tj. ko ne zna iznadime Mladen Stilinović u "mom" Getu u GHETTU na Glomazni četvrtak učini instalaciju: *DREI TAGE BIS ZUM ENDE DER KUNST* što će reći (VAU-VAU) *Za tri dana KRAJ umjetnosti* (mijau-mjau!). Matete, tj. ko ne zna kako Demur tepa prijatelju – Vlado Martek upriličio je nastup u Koprivnici na sam Ogromni petak naslova *DOSSIER MARTEK*, a dok sam ja u subotu do Glorije ratovao sa MRTVIM PRECIMA i zombačima Marijan Molnar i Vlatko Vincek izveli su (video)instalacije u Križevcima! Jel tko što radišio na ovome svijetu za Uskrs nije mi poznato, ali sasvim točno znam (jer sam dobio pozivnicu) da je Joseph Beuys tamo GORE ponovio pred brojnom publikom akciju *KAKO OBJASNITI SLIKE MRTVOME ZECU*, koju je tu na Zemlji izveo davne 1965. godine. U ponedjeljak je, koliko sam doznao, i gori bio ART – FAJRUNT, bili su zatvoreni svi muzeji, galerije, koncertne dvorane, čak ni kina nisu radila. Zato su dobri dusi i duhice dobili izlaz, što su mnogi iskoristili da svrate doli. Mene moji nažalost nisu željeli vidjeti! Em su se ljutili na bogohulni egotrip uoči Uskrsa, em sam si odredio da još taj dan ništa ne radim, osim u humanitarne svrhe trusim alkohol (kako bi ga manje ostalo za mladež) i, i, s takovim sinom, unukom, nećakom... nisu željeli imati posla.

Mislio sam da je život...

Kaj me bilo uostalom briga? Nabavio sam pijaču u dežurnom dučanćiću u Petrinjskoj 11, skakao novim KUĆNIM OLTAROM Samsungom po cijelom svijetu, još se diveći nedavno otkritim mogućnostima satelitske televizije... pa skužio kako na svetište priheftat digitalnu videokameru i promatrati stare filmiće; ajooj(!) koja uživancija – Korčula prošlog ljeta, akcije u Splitu najesen (Demur, Martek i ja), ma samo bi luđak zamijenio "kućno kino" onim pravim, gdje je sve zabranjeno kakti da si u crkvi – od pušenja do jebanja. Zadnje mi uglavane vijuge pamte Faktorovu torticu u vidu VHS kazete sa Korkyre i okolice, iz doba bivše barke (isto "Šešule") ljeta Gospodnjeg 2002. kada je "posada" bila kompletna: SLO/HR art par Nika Špan & Krunoslav Stipešević, Blanka i Ivan, te MI (Janko, Bojana i ja). Posljednje viđah kako na škojiću Sestrice Vele igramo balote pored svjetionika... onput va glave nestane struje. TAMA.

Budi me lavež pasa. Svi odavno spiju. Prokleti cucki, kuda ste došli baš pred naša dom; da se Bela ne tjera? Ma, sam lud, sirota naša draga kujica! Jedva se vuće, krepava nam polako al očigledno, ubija je neizlječiva bolest. Žarulja! Kako to čujem pse, kada ne čujem ni grički top u podne? Otvorim vrata i imam što vidjeti. Pred pragom na dvorištu dva moja najdraža psa, naravno iz dva perioda, odavno crkla. Kujica Flora, koju sam dobio u 6. razredu osnovne škole i Rum, koji pripada razdoblju Grupe šestorice autora i poslije. Veselo mi mašu "perjanicama", to jest bogatim dlakavim repnim zastavama. "Florica, Rumica, najdraži moji" – razdragano povikah i zaletim se njima, misleći kako će sada skakati po meni i lizati me, ali kako krenuh... psi nestadoše.

YES! Idem dalje u nove radne pobjede, ma kako tugaljivo se osjećao... ma koliko želio AUTONEKROFILSKI otići s odlazećom Belom za ostalim svojim psima, te radosno uzeti mladalačko obličje, povratiti snagu i brzinu, i jurcati s njima beskrajnim livadama visoke trave. Neostvariva prekoredna AUTONEKROFILIJA realizira se međutim polako, postupnom nekrozom, podržanom svim mogućim blagočinećim otrovima. (Pjevajmo: "Mislio sam da je život"!). Eto npr. uz ovo tipkanje po tastaturi, uz tko zna koju već cigaretu... čašu... U INAT pišem ZABILJEŽEN U VREMENU I PROSTORU /16.travnja 2004., 10 sati i 5 min... N/42° 45.696'; EO/16° 57.712' ...došao je ZOO-taxi. ADIO BELA, ADIO CARA MIA... bit ćeš nam i TAMO najveselija kujica...

žana Čanađija

@nimal portal

Zdravstveni mit o životinjskom mlijeku

Robert Franciszty

Predsjednica Društva hrvatsko-tibetskoga prijateljstva i stručna suradnica Biovege govori o ciljevima Društva, GMO-u, poteškoćama u distribuciji ekoloških namirnica i proizvoda u Hrvatskoj, (ne)brizi za zdravlje te o funkcionalnoj hrani

Predsjednica ste Društva hrvatsko-tibetskoga prijateljstva; koliko je navedeno društvo, uz promicanje kulture i umjetnosti Tibeta, angažirano u mogućem oslobođenju te zemlje?

– Društvo hrvatsko-tibetskog prijateljstva osnovano je isključivo sa svrhom promicanja tibetske kulture, i od samog početka djelovanja jasno smo se prema tome odredili. Osnivanje Društva i njegove ciljeve predstavili smo i Njegovoj Svetosti Dalaj-lami na audijenciji u Budimpešti 2000. No, pravu potvrdu našeg djelovanja dobili smo prilikom njegova posjeta Zagrebu. Naime, tada je naglasio da je, želimo li nešto učiniti za Tibet, potrebno raditi na širenju znanja o njihovoj kulturi, tradiciji i običajima, jer je najveća zadaća Tibetanaca upravo očuvanje tih nacionalnih specifičnosti. Nastojanje Društva da naši sugrađani upoznaju kulturu Tibeta ima i posljedicu koja se može manifestirati kao rad na oslobođenju Tibeta. Naime, smatramo da se samo pružanjem informacija o Tibetancima koji kao izbjeglice, koje je kineski agresor napao i prognao, čuvaju i grade kulturu izvan svoje zemlje, stvara kritična masa koja može okrenuti tijek razmišljanja i kod naših političara, koji o tome sude isključivo kroz stav nezamjeranja NR Kini. Mijenjanje mišljenja na individualnoj razini kroz vlastitu spoznaju, prema nama je najučinkovitiji način kojim možemo mijenjati svijet.

Organski uzgoj vs. GMO

Kako, s obzirom na to da ste stručna suradnica Biovege, komentirate Uredbu o razini GMO-a koja nadležnim tijelima državne uprave omogućuje da zabrane stavljanje na tržište proizvoda u kojima je razina GMO-a veća od Uredbom propisane tolerirane razine od 0,9 posto, koju je potpisao ministar zdravstva i socijalne skrbi Andrija Hebrang?

– Ne postoje znanstveni argumenti za tvrdnju da GM-hrana nije opasna, a postoje rezultati niza istraživanja na pokusnim životinjama kojih korporacije i pobornici genetičkog inženjerstva jednostavno ne žele biti svjesni. Genetskim inženjeringom promijenjena je osnova hrane koju jedemo, te sadrži sastojke koji nikad nisu ni bili sastavni dio hranidbenog lanca čovjeka.

Što se tiče Uredbe o toleranciji prisutnosti do 0,9 posto GMO-a, malo je reći da se ne slažem. Ne bježim od činjenice da se GMO nalazi svuda i, čak i ako bi se donijela uredba o povlačenju takvih proizvoda iz uporabe, trebalo bi mnogo vremena da se postignu ikakvi rezultati. Stoga sam ponajprije za beskompromisno označavanje tih sastojaka bez donje razine ograničenja, jer nam bez apsolutnog deklariranja i stroge kontrole jednostavno nije pružena mogućnost izbora. Biovega za svoje proizvode ima važeće potvrdnice o organskom uzgoju, što u svojoj osnovi isključuje GMO. Za proizvode izrađene po tradicionalnom principu bez potvrdnice imamo analize neovisnih nadležnih institucija o nesadržavanju GMO-a.

Biovega

S kojim se poteškoćama suočava Biovega u distribuciji ekoloških namirnica i proizvoda na hrvatskom tržištu?

– Prvenstveno s problemima neusklađenih propisa i neučinkovite birokracije. Naime, distribuiramo domaće i uvozne proizvode. Kod uvoza, za koji se moramo odlučiti zbog nepostojanja domaće proizvodnje (barem) prihvatljive kvalitete, javlja se problem neusklađenosti naših zakona sa zakonima EU-a, iz kojeg ti proizvodi uglavnom i dolaze.

Često nismo u mogućnosti predstaviti proizvode koji već dulje imaju istaknuto mjesto na tržištu prirodnih proizvoda zbog nepostojanja parametara za njihovo mjerenje i svrstavanje u određene skupine. U slučaju domaće ekološke proizvodnje postoji drugi paradoks, gdje je pravilnik doista i preuzet iz EU-a, ali nije prilagođen našoj situaciji, a to zainteresirane često stavlja u pat poziciju. Također, u nas se smatra da je dovoljno povjerenje na riječ, a za provođenje dugotrajnih, često skupih, standarda kvalitete nema dovoljno znanja, interesa, ali ni pravilne stimulacije.

Funkcionalna hrana

Nedavno ste u Makronovi održali predavanje* Mlijeko je zdravo, saznajte koje!. *Smatrate li da je moguće poništiti zdravstveni mit o kravljem mlijeku koje, među ostaloga, sadrži kazein, a on je za ljudski organizam teško probavljiv?

– Eh, da je samo u kazeinu problem! Smatram da je kod nas rušenje mita teško provodljivo, govoreći u kontekstu razdoblja od sljedećih pet godina. No, mit se već prilično počeo *klimati* na razini osobnih sudbina zbog učestalih nepoželjnih reakcija koje nesporno uzrokuje mlijeko životinjskog porijekla. Danas u nas ne postoje relevantne institucije koje bi se trebale brinuti o zdravlju; zapravo se većina zdravstvenih institucija bavi bolestima i njihovim posljedicama. Zbog veličine i financijske moći mliječne industrije, mit o mlijeku toliko je snažno izgrađen da prodire i dublje od zdravstvene i emotivne razine, te je gotovo svetogrđe govoriti bilo što protiv tog "zaštitnika zdravlja". Optimistično gledam u budućnost, jer je svakim danom sve više onih koji mlijeko i životinjske proizvode izbacuju iz prehrane.

Tragom navedenoga pitanja, možete li ukratko navesti prednosti sojinog, rižinog i zobenog mlijeka u odnosu na životinjsko?

– Dobro je znati da se navedeni napici svrstavaju u funkcionalnu hranu. Funkcionalna hrana na granici je između hrane i medicine, i često se koristi kao preventiva ali i pomoć pri određenim poremećajima. Sojino, rižino i zobeno mlijeko daju samo željene posljedice i, osim osoba alergičnih na sirovine od kojih se izrađuju, mogu se preporučiti svima. Dakle, glede prednosti njihove konzumacije nema dvojbe jer je, primjerice, toliko otkriveno o prednosti sojina proteina da su jasne preporuke njegovih prednosti kod srčanih oboljenja. Mlijeko i sirevi od soje bogati su sojinim proteinima. Istraživanja su također pokazala prednost izoflavona, koji se nalazi gotovo isključivo u proizvodima od soje, posebice u sojinu mlijeku. Izoflavoni smanjuju rizik od nekih vrsta raka te utječu na održavanje zdravlja koštane mase. Zatim, mlijeko od riže sadrži tek jedan posto masnoće biljnog podrijetla. Svojom je konzistencijom slično sojinu mlijeku, no s manjim postotkom masnoće. Riža ima određene osobine koje je čine jedinstvenom; ne izaziva alergijske reakcije i iznimno je lako probavljiva. Zobeno mlijeko sadrži topljiva beta-glukan vlakna, koja su uz prehranu s malo zasićenih masnoća i kolesterola, glavna i vrlo efikasna supstancija odgovorna za snižavanje razina LDL-kolesterola u krvi. Nužno je napomenuti da se navedene dobrobiti mogu očekivati samo od proizvoda koji su izrađeni od sirovina iz organskog uzgoja te obrađeni proizvodnim procesima koji čuvaju aktivnost hranjivih sastojaka.

Etika, ekologija i prehrana

U kojim se načelima Biovegine distribucije namirnica i proizvoda organskog porijekla pronalazi okrilje i animalizam?

– Biovegina osnovna načela odabira proizvoda čine sirovine iz kontroliranog organskog uzgoja, nesadržavanje sintetskih aditiva i tvari životinjskog porijekla, te činjenica da procesi dobivanja i obrade sirovina, kao i same proizvodnje, poštuju mjere zaštite okoliša. Ipak, zastupamo jedan proizvod životinjskog porijekla, a to je ekstrakt slatkovodne školjke Shijimi Corbicula, tradicionalni pripravak izrađen prema načelima orijentalne medicine. Navedeni proizvod ne propagiramo, nego ga distribuiramo isključivo osobama kojima može biti od velike pomoći kod teških oboljenja jetre. Jednostavno smo taj slučaj uzeli kao "slučaj krajnje nužde", jer se preporučuje kada je zaista ugrožen nečiji život. Od svih naših partnera tražimo potvrdnice da proizvodi nisu testirani na životinjama te da ne sadrže sirovine životinjskog porijekla. Dakle, kolikogod možda na prvi pogled dajemo sliku poduzeća koje je usmjereno isključivo na zdravlje ljudi, vodi se velika briga o etičnosti na svim razinama funkcioniranja. Zapravo, etika, ekologija i puno poštivanje ljudi, životinja i okoliša – moto su našeg djelovanja.

Vegetarijanski priručnik za početnike

Snježana Klopotan

Na Svjetski dan zdravlja, 7. travnja 2004., udruga Prijatelji životinja je u Internet centru SubLink održala promociju internetskog časopisa *Vegetarijanski priručnik za početnike* (www.VegeKit.com) koji se nakon engleskog i španjolskog izdanja sada pojavio i na hrvatskom jeziku. Promocija PETA-inog elektroničkog časopisa, kojeg je za cyber čitatelje u Hrvatskoj prevela i prilagodila udruga Prijatelji životinja, nudi čitav niz zanimljivih informacija, savjeta, recepata i tema kao što su *Jesti za život, Upoznajte meso na vašem tanjuru, Napraviti promjenu, Vegetarijanska prehrana za trudnice i djecu, Nova hrana* te *Recepti za život*. U najavi promocije, nutricionistica Željka Lukešić istaknula je kako je riječ o jedinstvenoj i najinformativnijoj bazi podataka na hrvatskom jeziku, namijenjenoj prvenstveno onima koji traže potvrdu ili pomoć na svome putu prema bezmesnoj prehrani, a potpisuju je stručnjaci i ljudi s dugogodišnjim iskustvom koje ih je učinilo zdravijim i zadovoljnijim osobama. To je još jedan dokaz da je vegetarijanstvo u Hrvatskoj i svijetu u punom uzletu, te da uopće ne mora biti komplicirano ili rezervirano za odabrane skupine ljudi. Liječnica Olivija Holjac dodala je kako je časopis dragocjen doprinos edukaciji javnosti o preventivi i odgovornosti za vlastito zdravlje.

U sklopu promocije posjetitelji su mogli degustirati veganske kobasice, sojine odreske, dimljeni seitan, dimljeni sir od soje (tofu) i slične bezmesne delicije, u ukusnim sendvičima sa sezonskim povrćem. Tvrtka Biovega d.o.o. za tu je prigodu donirala izvrsno rižino, zobeno i čokoladno sojino mlijeko proizvođača koji se bave organskim uzgojem.

Kompletan *Vegetarijanski priručnik za početnike* može se vidjeti na web stranici www.VegeKit.com.

kolumna

Noga filologa

Bijela nedjelja

Neven Jovanović
neven.jovanovic@ffzg.hr

Možemo pretpostaviti da moralni, ekonomski, politički, socijalni problemi stanovnika Hipona s početka petog stoljeća nove ere nisu bili ništa neznatniji od problema građana Hrvatske s početka dvadeset i prvog stoljeća; pa ipak, osoba zadužena za duhovni napredak stanovnika Hipona odabrala je posve drukčiju temu od osoba zaduženih za duhovni napredak vjerujućih građana Hrvatske

Čula je ljubav vaša, kršćani, kad se čitalo sveto Evanđelje, kako je naš Gospodin i Spasitelj Isus Krist po uskrsnuću svome kroz zatvorena vrata ušao k učenicima svojim. Velebno je to čudo; no prestat ćeš se čuditi, ako ćeš promisliti: Bog je to. Jer čudo bi bilo da je to učinio čovjek, i to sam od sebe. Misli na svemoć, a ne na sablasti. Ušao je kroz zatvorena vrata? Odgovorit ću ti: da bi znao da je bio pravo tijelo, pokazao je rane, i dao da ih dotaknu. No, reći ćeš, kao što je tjelesnoj prirodi nemoguće ući kroz zatvorena vrata, tako tjelesnoj prirodi nije moguće ni hodati po valovima morskim. Ušao je kroz zatvorena vrata; reci, pokaži mi realnost tog tijela. Hodao je po vodama morskim, pokaži ti meni stvarnost tog tijela. Htio bi znati da je to bio čin svemoći? I Petru je to dao. On, koji je dao, što je htio; što je bilo njegovo vlastito, za se je zadržao. Jer kroz zatvorena vrata ušao je, živući, on – koji, rađajući se, nije narušio netaknutost svoje majke. Stoga, braćo, zadivljeni povjerujmo, vjerujući poslušajmo, slušajući nadajmo se obećanom, ako činimo naloženo; jer, da činimo naloženo, pomaže nam isti onaj od kog se nadamo obećanom.

Quasimodo nedjelja

Sjeća li se Uskrsa još itko osim zečeva i jaja zaostalih po izlozima? Šunku i pisanice smo pojeli, obitelj obišli, djeci su praznici završili, i život je krenuo po starom. Pa ipak, u crkvenoj godini nakon Uskrsa i uskrsnog ponedjeljka slijedi druga uskrsna nedjelja, Bijela nedjelja, *Dominica in albis* ili *Quasimodo* (egzotika kršćanskih rituala more je bez obala). Na jednu Bijelu nedjelju prije tisuću šesto godina – točnije, između 410. i 412. – u Velikoj bazilici mediteranskoga grada na obali sjeverne Afrike; grad se zvao Hipon, *Hippo Regius* – biskup Augustin održao je propovijed potaknutu Evanđeljem po Ivanu 20,19: "I uvečer toga istog dana, prvog u tjednu, dok su učenici u strahu od Židova bili zatvorili vrata, dođe Isus, stane u sredinu i reče im: *Mir vama*! To rekavši, pokaza im svoje ruke i bok."

Biskupov svijet

Kad je Augustin u Hiponu postao katoličkim biskupom (396.), grad je postojao više od tisuću godina. Bio je druga po veličini afrička luka, odmah nakon Kartage. Kad biste u Hipon dolazili morem, vidjeli biste kako dugi niz litica na nekoliko kilometara prekida plodna dolina rijeke Seybouse. Hippo Regius vidio bi se na daljem kraju doline, zauzimajući dva brežuljka i prirodnu luku na ušću spomenute rijeke, sa zapada štićen visokim brdima rta Djebel Edough.

U ovom drevnom gradu čak ni ulice nisu bile pravilne avenije rimskih "planskih" gradova u afričkom zaleđu, kao što je bio Augustinov rodni Thagaste; ove su ulice bile uske i krivudave; popločili su ih Feničani, i to masivnim, nepravilnim blokovima kamena. Ono što jest bilo rimsko, bilo je veličanstveno, i već i samo veoma staro. Iznimno prostrani forum prepun kipova; ime prokonzula kojeg spominje Tacit, protegnuto širom kamenih ploča; Svetonije, biograf prvih careva, bio je jedan od lokalnih odličnika; kazalište je primalo pet ili šest tisuća posjetitelja, postojalo je veliko javno kupalište, a na vrhu brijega, na mjestu drevnog svetišta Baal-hammona, stajao je hram u klasičnom stilu. Vrijednosti grada rimskih pogana, onoga koga će Augustin napasti u svojoj knjizi *De civitate Dei* (što znači istodobno *O državi Božjoj* i *O gradu Božjem)*, mora da su ga pozdravljale odasvud, ovjekovječene u kamenu, u stotinama natpisa.

Poruke iz provincije

Augustin je živio u "Kršćanskoj četvrti", koja se sastojala od bazilike s baptisterijem, kapele, biskupove kuće i, možda, samostana u zgradi iznad biskupova vrta; da biste došli u taj dio grada, morali ste napustiti glavni brijeg, i prijeći dobrih tri četvrt kilometra prema luci. Bazilika, izgrađena dijelom na napuštenom bojadisarskom pogonu, zapremala je površinu dvije trećine manju od površine velebnog foruma; bila je stara manje od stoljeća; bila je skorojević, ugurana u grad na sigurnoj udaljenosti od tradicionalnog središta javnog života Hipona, od hrama i foruma. Pa ipak, Augustinov je smještaj bio strateški odabran: samo minutu dalje nalazile su se bogataške vile, privatne suburbane rezidencije s pogledom na luku. U Augustinovo doba, već barem čitavo stoljeće nitko nije davao mnogo novca za javne zgrade oko foruma (kao što je bilo uobičajeno u danima prosperiteta); umjesto toga, velike su se svote trošile – znakovito – na osobne interijere, na podne mozaike raskošne poput orijentalnih tepiha, s prikazima života vlasnika koji su uspjeli privatno, kao zemljoposjednici, dok su javne financije rimskih gradova patile pod opetovanim udarima ekonomskih kriza.

Ovako Peter Brown, moderni Augustinov biograf *(Augustine of Hippo. A Biography*, 1967., novo izdanje 2000.; fascinantna knjiga koju upravo otkrivam), opisuje grad u kojem je njegov glavni junak bio biskup, grad čijim se stanovnicima Augustin obraćao propovijedajući na tu Bijelu nedjelju prije tisuću šesto godina. Ukratko, provincija; rub Carstva, daleko od središta političke i ekonomske moći. Izazov je neodoljiv: što ćemo naći ako usporedimo Augustinovu oko-uskršnju poruku s porukama koje su u našoj provinciji i na našem rubu Carstva oko Uskrsa odaslali naši katolički biskupi?

Metafizički deficit

Jedna razlika do neba više: Augustin govori o vjeri i metafizici, naši biskupi o moralu – o kondomima i abortusima, o zaduživanju i kreditnim karticama. Eventualno bi se rad nedjeljom mogao smatrati vjerskim pitanjem, a potrošački mentalitet i "želja da se zna previše" metafizičkim – ali poruke su tako sročene da ih oni kojima su upućene ne doživljavaju kao osobito vjerske i metafizičke iskaze.

Bilo bi previše banalno sad skakati na prvu loptu: "Eto, to su stvari kojima se Crkva i treba baviti – objašnjavati kako Isus prolazi kroz zatvorena vrata, a ne govoriti nam kako trebamo živjeti" (to je onaj pseudo-argument "Crkva neka se bavi vjerskim pitanjima"; granice vjere prema svemu ostalome podjednako su nejasne kao i granice politike prema svemu ostalome). Intrigantnije je, mislim, razmisliti o mentalitetima – ili o sustavu vrijednosti, ili o filozofskoj *vulgati* – dvaju društava. Možemo pretpostaviti da moralni, ekonomski, politički, socijalni problemi stanovnika Hipona s početka petog stoljeća nove ere nisu bili ništa neznatniji od problema građana Hrvatske s početka dvadeset i prvog stoljeća; pa ipak, osoba zadužena za duhovni napredak stanovnika Hipona odabrala je posve drukčiju temu od osoba zaduženih za duhovni napredak vjerujućih građana Hrvatske. Konzekvencija je neumitna: zajednica ovih potonjih, usprkos svem civilizacijskom, tehnološkom, filozofskom napretku, na području religije i *religijskog osjećaja* dramatično zaostaje. Toliko da naše razumijevanje Augustina i njegova svijeta može biti samo filološko, nikako intuitivno; prvenstveno muzejska rekonstrukcija, a vrlo teško kreativna reinterpretacija. Mi znamo da je to bilo – ali kakav je to bio osjećaj, pojma nemamo.

Biskup kontra pastve

Između Augustina i hrvatskih biskupa postoji i sličnost: usuđuju se ići ljudima uz dlaku, kontra struje. Ne znamo koliko je *kontra* bila upravo ova Augustinova propovijed, ali znamo za druge slučajeve u kojima se hiponski biskup otvoreno suprotstavljao svojoj zajednici. Na primjer, propovijedajući reformu kulta mučenika. U Kartagi, spomen-dani kršćanskih mučenika, bili su festivali, spektakli puni pjevanja, plesa, pripitosti, uzbuđenja i druženja; mučenici su bili super-starovi ranoga kršćanstva. Augustin je smatrao da to treba promijeniti, da mučenici ne postoje zato da bismo im se divili (iz daljine, prigodno), nego zato da bismo se na njih ugledali; na svoj, manje dramatičan, svakodnevan način. Umjesto festivala, on je tražio askezu.

Nije to nešto što ljudi rado slušaju. Kao što se mi ljutimo kad nam biskupi sugeriraju uzdržavanje od seksa, uzdržavanje od užitka, uzdržavanje od materijalizma, uzdržavanje od informiranosti – tako su se i Kartažani ljutili na Augustinove prijedloge. Stoga se biskup stadu morao suprotstaviti čak i otvoreno – 22. siječnja 404., na dan svetog Vincencija Taragonskog, kad Augustin, na misi u bazilici, nije htio govoriti s mjesta na kojem je puk to htio. "Požuri, dođi k nama", skandirali su mu, usred kaosa, gungule, guranja. Augustin je odbio, vratio se na klupu. Vjernici su se našli uvrijeđenima, počelo je skandiranje *Nastavite misu* (mise ranog kršćanstva očito su sličile nogometnim utakmicama); time su oduzeli Augustinu mogućnost da propovijeda. Sljedećeg im je dana biskup održao dugu propovijed *O poslušnosti.*

Allegoria intacta

Moram vam nešto priznati, sestre i braćo i ostali građani Hrvatske. Paralela Augustina s hrvatskim katoličkim biskupima ovdje je prvenstveno kao mamac (uostalom, sličnu je paralelu u *Zarezu* br. 126 već povukao Nenad Ivić; dodao bih – s priličnom odbojnošću prema kasnoantičkom modelu današnjih praksi). Ono zbog čega je meni ova prastara bijelonedjeljna propovijed fascinantna – ono što bih htio podijeliti s vama, kao interdimenzionalno plovilo koje će nas načas odvesti u sivu zonu *između* sadašnjosti i prošlosti – jest potez kojim Augustin izvrće svijet poput rukavice. Taj se potez otkriva u predzadnjoj rečenici propovijedi, u njezinoj poenti. Pročitajte je, molim vas, ponovo. Ono o čemu Augustin govori jest misterij Isusova rođenja. Vrata dvorane Posljednje večere nisu prva zatvorena vrata kroz koja je Isus prošao – isto je učinio kad se rodio kao čovjek; Marija je *i nakon poroda* ostala *virgo intacta*.

Za današnji religijsko-metafizički ukus ova je pouka, rekao bih, iznenađujuće bukvalna, naturalistička, možda čak skolastička (sjetite se brojenja anđela na vrhu igle). Za naš je duhovni i vjerski život apsolutno irelevantno je li Marija bila djevica i nakon poroda – takvo nam pitanje jednostavno ne pada na pamet, kao što se, na primjer, ne pitamo imaju li negativci koje na svom putu do pravde pokoka Arnold Schwarzenegger obitelj ili zdravstveno osiguranje. Takvo je pitanje, na neki način, *previše stvarno* za naš doživljaj duhovnosti.

Vizavi stvarnosti

Ali ni Augustin o Djevičinoj intaktnosti ne govori jer je fasciniran medicinskim fenomenom; predzadnja rečenica bijelonedjeljske propovijedi nije *coup de grace* polemičkom protivniku (nadam se da vam aspekt rasprave s oponentom nije promakao) zato što se iznosi čudo, ma koliko neočekivano – Isus ima, kaže i sam Augustin, više nego dovoljno čuda u svom zemnom C. V.-u – već zato što je *jedno čudo znak drugoga.*

Augustinov ranokršćanski svijet svijet je alegorije, svijet u kojem svaka stvar ukazuje na neku drugu. Augustinu alegorija nije tek stilski ukras, način nadilaženja svakidašnjega govora o stvarnosti; ona je način spoznavanja, način nadilaženja te stvarnosti same. Događaj iz Starog zavjeta najavljuje događaj iz Novog; tekst Biblije najavljuje stvarnost post-biblijskog doba i obratno – događaj i pojava iz svijeta oko nas putokaz su prema Bibliji. Ova nam propovijed pokazuje čak da se jedan Isusov postupak može tumačiti kao znak drugoga, da je Isusov zemaljski život *sam sebi alegorija.* Alegorija na kvadrat. I to je središnja začudnost ovoga kratkog teksta.

A koliko alegorije ima u porukama današnjih biskupa? Bojim se, točno onoliko koliko ima nadilaženja uobičajenoga govora o uobičajenoj stvarnosti, i koliko ima stvarnog kontakta s onim što je onkraj te stvarnosti.

Francuska

Saint-Exupéryjev avion

U Sredozemnome moru kod Marseillea francuski su istraživači pronašli dijelove aviona pisca Antoine de Saint-Exupéryja, koji je krajem Drugoga svjetskog rata služio kao dobrovoljac u vojci Charlesa de Gaullea. Dana 31. srpnja 1944. iz Korzike je avionom odletio u izvidnicu i otada mu se gubi svaki trag. Sada je razjašnjeno ono što se već dugo pretpostavljalo: avion Saint-Exupéryja srušio se u Sredozemno more, objavila je francuska Služba za podvodnu arheologiju početkom travnja. Jedan dio olupine aviona, pronađen u jesen 2003. u blizini otoka Riou, identificiran je kao dio Saint-Exupéryjeve letjelice, američki avion tipa Lightning P-38. Točan uzrok pada aviona vjerojatno nikad neće biti utvrđen, no vjeruje se kako je uslijed sudara u zraku došlo do eksplozije, a avion se velikom brzinom srušio u vodu.

Jedan je ribar iz Marseillea još 1998. u istome akvatoriju pronašao srebrnu narukvicu na kojoj je bila pločica s imenom autora. No, autentičnost tog pronalaska bila je osporavana. U svibnju 2000. godine ronilac Luc Vanrell izjavio je kako je pronašao olupinu na dubini od otprilike sedamdeset metara. Tada je povjesničar Philippe Castellano bio uvjeren kako je riječ o Saint-Exupéryjevoj mašini.

Otkriveni dijelovi olupine sada se nalaze na čišćenju. Na avionu je također pronađen rukom ugraviran serijski broj 2734 L proizvođača Lockheeda koji odgovara registracijskom broju s liste američkog zrakoplovstva pod kojim je bio prijavljen Saint-Exupéryjev avion.

Gioia-Ana Ulrich

Italija

Otkriće na Torinskom platnu

Na stražnjoj strani Torinskoga platna talijanski su znanstvenici otkrili lice, a vjerojatno i ruke muškarca. Lice odgovara liku s prednje strane platna kojime je navodno bio prekriven Krist. Profesor Giulio Fanti sa Sveučilišta u Padovi izjavio je kako će pojavljivanje istoga lika na obje strane platna koristiti onima koji tvrde da je riječ o originalu, što će najvjerojatnije iznova potaknuti brojne rasprave. Iako se godinama pokušava ustvrditi je li riječ o originalu, prije petnaestak godina znanstvenici iz različitih laboratorija radiokarbonskom su metodom došli do zaključka kako platno potječe iz 13. ili 14. stoljeća, te da je služilo kao prevara za srednjovjekovne hodočasnike. Platno je dugo 4,4 metra i široko 1,1 metar, prvi je put pronađeno u Francuskoj u 14. stoljeću, a u Torinu se nalazi od 1578. godine. O podrijetlu

slike na kojoj je lik visokog muškarca s bradom i na kojoj su vidljivi tragovi razapinjanja raspravlja se od njezina otkrića, dakle gotovo šesto godina. Na platnu su znanstvenici pronašli tragove krvi, peludi te čestice zemlje koja je, tvrdili su, tipična za Jeruzalem.

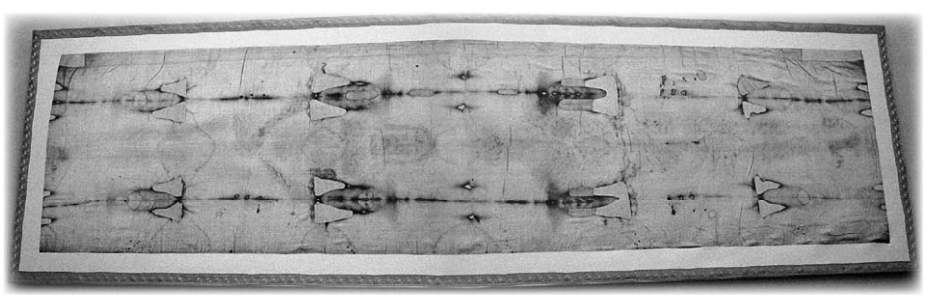

Velika Britanija

Prodano originalno Joyceovo pismo

U londonskoj aukcijskoj kući Christie's za 48 tisuća eura prodano je pismo Jamesa Joyca (1882.-1941.) koje je napisao 1905. godine. U pismu slavni književnik nakladniku W. Heinemannu pokušava ponuditi svoje prvo opsežnije književno djelo *Dublinci*. Pismo je napisano kada je Joyce imao samo dvadeset i tri godine, a u njemu, među ostalim, stoji: "Knjiga nije zbirka turističkih dojmova, nego pokušaj prikazivanja određenih aspekata života jednoga od glavnih europskih gradova". No, Heinemann je knjigu odbio. Izdanje koje je trebalo biti publicirano 1910. spalili su tiskari jer su ga smatrali uvredljivim. Knjiga je objavljena tek 1914., a Joyce je u to doba već bio napustio Irsku zbog brojnih odbijanja i odselio se s obitelji u Švicarsku. Pismo nakladniku Heinemannu činilo je dio zbirke od pedesetak Joyceovih rukopisa, knjiga i crteža – pripadala je Quentinu Keynesu, istraživaču, fotografu i snimatelju – koja je prodana za oko 400 tisuća eura. Na dražbi je također prodana jedna od preostalih dvadeset pet kopija zbirke pjesama *Poems Penyeach* naklade Obelisk Press, kao i kopija Joyceove satirične pjesme *Holy Office*.

Keynes, koji je umro prošle godine, bio je sakupljač rijetkih knjiga iz cijeloga svijeta, a njegova je cjelokupna kolekcija na dražbi prodana za oko pet milijuna eura.

Sjedinjene Američke Države

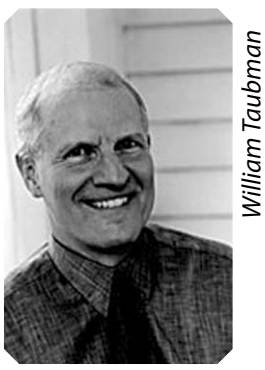

William Taubman

Pulitzerova nagrada

Afroamerički pisac Edward P. Jones ovogodišnji je dobitnik Pulitzerove nagrade za književnost u kategoriji beletristike za roman *The Known World*. Nagrađena knjiga govori o robovlasništvu u Sjedinjenim Državama sredinom 19. stoljeća, a autor ju je pisao deset godina. *The Known World* već je ovjenčan nagradom National Book Award, a njegova zbirka priča naslovljena *Lost in the City* nagradom PEN-a. U knjizi Jones fiktivne sudbine povezuje s povijesnim činjenicama o crncima koji su izrabljivali robove, a koji su nekad i sami bili robovi.

Anne Applebaum nagrađena je Pulitzerovom nagradom u kategoriji publicistike za *Gulag: A History*, dokumentaciju o sovjetskim radnim logorima. Biografija o Hruščovu pod naslovom *Khrushchev: The Man and His Era* autora Williama Taubmana nagrađena je u kategoriji najbolje biografije. *Pulitzer* za pjesništvo dodijeljen je Franzu Wrightu za zbirku *Walking to Martha's Vineyard*. (Njegov je otac, pjesnik James Wright, 1972. također dobio *Pulitzera)*. Doug Wright nagrađen je za svoju slavljenu *Off-Broadway* predstavu *I Am My Own Wife* u kategoriji za dramu, koja govori o najpoznatijem njemačkom transvestitu Charlotti von Mahlsdorf odnosno Lotharu Berfeldu, koji je jednako trpio pod pritiskom nacista kao i komunista. Glazbenog *Pulitzera* dobio je Paul Moravec za skladbu *Tempest Fantasy*.

Edward P. Jones

Los Angeles Times dobitnik je pet nagrada u različitim novinarskim kategorijama, čime je ojačao svoj status jednih od najboljih američkih novina. Nagrade za novinarstvo također su dobili *New York Times*, *Washington Post*, *Wall Street Journal*, te novinari Michael D. Sallah, Mitch Weiss i Joe Mahr provincijskih novina *The Blade of Toledo* (Ohio), koje su izvještavale o strahotama koje je u Vijetnamskom ratu počinila američka elitna jedinica Tiger Force. David Leeson i Cheryl Diaz Meyer iz *Dallas Morning Newsa* nagrađeni su za fotografije snimljene u Iraku.

Joseph Pulitzer bio je novinar i izdavač mađarskoga podrijetla, a prva nagrada dodijeljena je 1917. godine.

Anne Applebaum

Zvonimir Dobrović

Umjetnost, aktivizam i teorija

Trpimir Matasović

Uoči početka manifestacije Queer Zagreb, koja će se održati od 23. do 30. travnja, razgovaramo s voditeljem programa Zvonimirom Dobrovićem

Prošlogodišnje, prvo izdanje manifestacije Queer Zagreb pobudilo je velik interes javnosti u Hrvatskoj. Manje je, međutim, poznato da je festival imao odjeka i u inozemstvu. Možete li nam reći kakvi su novi međunarodni kontakti uspostavljeni nakon prošlogodišnjeg Queer Zagreba?

– Prošli festival bio je iznimno uspješan i u Zagreb je na ovaj ili onaj način dovukao šezdesetero ljudi iz dvadeset zemalja. Budući da su neki od teoretičara i naših gostiju bili zaista značajne figure na međunarodnoj sceni, njihova je preporuka festivalu bio najbolji početak našeg inozemnog prodora. Jedan od gostiju festivala, na primjer, bio je toliko zadovoljan onim što je vidio u Zagrebu da je sam u New Yorku organizirao promotivni koktel party za Queer Zagreb. To nam se svidjelo, pa smo nakon toga radili na ideji da se nešto slično organizira i u Europi, što je rezultiralo prošlomjesečnim ludim tulumom u Londonu s petstotinjak ljudi. Imamo pozive iz Amsterdama i Berlina da se organiziraju slične stvari. Mi smo bacili oko na Moskvu…

Festival ima odlične odnose s nekoliko nama značajnih festivala u svijetu, pratimo trenutna zbivanja i pokušavamo biti prisutni, jer smatramo da prezentacijska iskustva i koncept Queer Zagreba imaju što pokazati na međunarodnom planu, što je i prepoznato.

Jedna od plodnijih suradnji koje smo uspostavili nedavno je ona s prvim indijskim festivalom seksualnih manjina, odakle nam dolazi selektorica Natasha Mendonca, koja će u Zagrebu predstaviti manju selekciju indijskog filma. Indijska situacija jedna je od specifičnih s obzirom na kastni sustav, što u queer konstelacijama baca novo svjetlo koje možda nije prisutno drugdje, pa nam se to čini zanimljivim istražiti.

Queer Zagreb isprva je najavljen kao bijenalna manifestacija. Zašto ste se odlučili promijeniti taj koncept?

– Nismo se uspjeli zaposliti u nekoj banci od 9 do 17 sati, pa smo, sa stajališta normativnosti, odlučili "protratiti" još jednu godinu.

Od transvestije do militarizma

Prvi Queer Zagreb uključivao je širok raspon sadržaja, od kazališnih, filmskih i likovnih događanja sve do Cheers Queers konferencije. Koji je razlog koncentriranja na glazbu i film ove godine?

– Ideja festivala je od početka bila da se naglasci na određene umjetničke forme mijenjaju, tako je, recimo, filmova bilo i prošle godine, ali neusporedivo manje. Izložba je, s druge strane, prošle godine bila mnogo veća po broju umjetnika, dok je likovni dio ove godine znatno manji, ali vjerujem jednako efektan. Kazališnih predstava nema i najbliže tome je kabaret Johna Kellyja iz SAD-a. Htjeli smo stvoriti program koji će biti potencijalno zanimljiv što širem krugu ljudi, a vjerojatno nema boljeg načina od filma i glazbe.

Ima li, osim općenitog queer okvira, ovogodišnji festival i neku specifičniju tematsku okosnicu?

– Jednom riječju – nema. Međutim, neke se teme naziru u programu kao više zastupljene. Rekao bih da se velikim dijelom programa bavimo transvestijom i transseksualnošću, a zatim lezbijskim odnosima. Naravno, izdvojio bih i nekoliko filmova posvećenih vojsci i militarizmu, te samonametnutu temu S/M seksa koja je nikla sama od sebe. Posve podsvjesno. Tu je i dio posvećen *gay skinhead* pokretu.

Koliko vam je činjenica da ste bili članom žirija na ovogodišnjem Berlinaleu pomogla pri odabiru naslova filmskog programa? Koje biste naslove posebno izdvojili?

– Prvenstveno je sudjelovanje u radu žirija bila velika čast festivalu i meni. Program je dokaz da mi je to omogućilo vidjeti i dogovoriti najnovije filmove na koje bismo inače možda morali čekati do sljedeće godine. Izdvojio bih, naravno, dobitnike *Teddyja* za dugometražni film *Wild Side* Sebastiana Lifshitza, te kratki *With What Shall I Wash It?* Marie Trenor. Oba filma se bave transseksualnim osobama, što znači da sam berlinski žiri usmjerio prema temi ovogodišnjeg Queer Zagreba...

Queer clubbing

Najveći dio glazbenog programa ovogodišnjeg Queer Zagreba zauzima predstavljanje strane queer klupske glazbene scene. Zbog čega ste se usredotočili upravo na taj aspekt queer kulture, i koliko će ona moći korespondirati s domaćom klupskom scenom?

– Glazbu smo prošle godine posve zapostavili u programu jer nije bilo mogućnosti prikladno predstaviti smislenu selekciju. Međutim, sada smo uspjeli zaista širok glazbeni spektar uključiti u festival. Najveći dio zaista jesu DJ-i i partyji, ali trenutačno u svijetu tom segmentu glazbe

Slučajevi smanjivanja dotiranih sredstava jednom uspješnom festivalu kao što je Queer Zagreb zapravo su pokazatelj nepostojanja sustava koji prema nekim smislenim kriterijima dodjeljuje sredstva

queer kultura najviše i pripada. Predstavljamo vrstu glazbe koja promovira jedan drukčiji noćni život. Naime, dovodimo vrhunske DJ-e iz Londona i Berlina, koji velik dio svog angažmana provode u manjim klubovima u kojima ne vlada uobičajena atmosfera korporativnog *clubbinga*, koji okuplja tisuće ljudi i u kojem svi izgledaju jednako, i koje promovira jednu drukčiju normativnost – homonormativnost, koja po svom efektu nije drukčija od heteronormativnosti, jer je također isključiva.

Što se tiče domaće klupske scene, svoj smo program inkorporirali u postojeće klubove Tvornicu, Točkicu, Gjuru II i Glob@l, i tematski ih povezali s domaćim DJ-ima s kojima će nastupati. Ne smije se zaboraviti da je ovdje riječ o malim, ali odlučnim iskoracima zagrebačkih klubova prema *queer clubbingu*. Taj programski dio odlično je obavio DJ Sergej.

U glazbenom programu izdvaja se gostovanje Londonskoga gej simfonijskog orkestra. Kako ste se odlučili na ovaj "izlet" u ozbiljnu glazbu? Kakve reakcije očekujete od tradicionalno "konzervativne" publike koja inače posjećuje Koncertnu dvoranu Vatroslava Lisinskog?

– Riječ je o amaterskom simfonijskom orkestru koji predstavlja jedan od oblika socijalizacije gej ljudi, što smo smatrali bitnim predstaviti Zagrebu. Festivalska selekcija se radi prema tri programske riječi: umjetnost, aktivizam i teorija. Gostovanje Londonskoga gej simfonijskog orkestra treba gledati kroz sve te tri komopnente. Osobno ne gledam ovo gostovanje kao naš poseban izlet u "ozbiljnu" glazbu, nego je to dio programa koji nismo smjeli zaobići. Gostovanje orkestra i njihova suradnja s Radojkom Šverko bit će zanimljiv događaj koji ima svoj jak aktivistički ton, a onda sasvim sigurno i umjetnički jer će, osim suradnje s Radojkom Šverko, izvesti i *Malu queer uvertiru* mladoga hrvatskog umjetnika Damira Očka, čija će praizvedba biti u Londonu dva dana prije zagrebačkog koncerta. I, naravno, vjerujem da je taj dio programa najviše usmjeren na propitivanje normativnosti kakve je KD Vatroslav Lisinski neprocjenjiv predstavnik. Dakle, očekujem od uobičajene publike da se pojavi i da uživa u odličnom koncertu.

Definiranje queera

Uoči ovogodišnjeg festivala raspisan je natječaj za najbolju queer priču. Kakav je bio odaziv?

– Natječaj se pokazao iznimno dobrim potezom, jer smo omogućili brojnim mladim piscima da sami definiraju pojam queera. Prijavljene su 344 priče, što dokazuje da queer tematika, uz kazalište, film, likovnost, glazbu i teoriju, kao medij izražavanja traži i književnost – tim više što nagrada nije financijske prirode, nego objavljiva nje najboljih priča. Izvrstan žiri u sastavu Boris Dežulović, Rujana Jeger i Vladimir Arsenijević garancija je da će izbor biti kvalitetan, a zbirka priča, koja će na jesen biti objavljena, zanimljiva.

Na koji se način financira Queer Zagreb? Prije nekoliko mjeseci u nekim ste medijima izrazili nezadovoljstvo potporom Gradskog ureda za kulturu Grada Zagreba. Je li se u tom pogledu situacija u međuvremenu promijenila?

– Queer Zagreb većinu svog budžeta pokriva stranim donacijama od kulturnih fondacija ili inozemnih veleposlanstava. Naravno da nas su potpomogle i hrvatske lokalne i državne vlasti. Međutim, smatram da se festival mora moći više osloniti na hrvatske financije, a da su slučajevi smanjivanja dotiranih sredstava jednom uspješnom festivalu kao što je Queer Zagreb zapravo pokazatelj nepostojanja sustava koji prema nekim smislenim kriterijima dodjeljuje sredstva. Nakon što sam ovo rekao, bitno je ipak napomenuti da se Grad Zagreb zaista potrudio da pomogne u realizaciji festivala kroz osiguravanje nekih prostora u kojima se on održava.

"Zaštita" od queer utjecaja

Prošle je godine dio programa Queer Zagreba predstavljen i u nekoliko drugih hrvatskih gradova. Hoće li se takva praksa nastaviti i ove godine?

– Namjera je bila da se festivali paralelno i neposredno nakon Zagreba održe i u Rijeci i Osijeku po uzoru na prošlu godinu. Međutim, Osijek smo morali otkazati jer je dodijeljeno nevjerojatno malo novaca. Odnosno, ako mi netko iz osječke lokalne uprave pokaže kako s 3000 kuna, koliko su dodijelili, napraviti suvisao program, onda skidam kapu.

Naposljetku, imate li već viziju koncepcije Queer Zagreba za sljedeću godinu?

– Naravno. Sljedeći Queer Zagreb tematski će se velikim dijelom baviti djecom. Odnosno, načinima na koje neko društvo, recimo hrvatsko, "štiti" djecu od queer utjecaja. Riječ je o jednoj iznimno složenoj i zanimljivoj temi koju je potrebno posebno pažljivo pripremiti i predstaviti. Naime, ne postoje gej bajke za djecu, ne postoje dječje predstave, koje bi se na bilo koji način ozbiljnije bavile normama i njihovim propitivanjem. Moguće je završiti redovno školovanje u Hrvatskoj da se o homoseksualnosti govori jedino na satu hrvatskog jezika kad se razgovara o simbolistima pa preko toga i Rimbaudu i Verlaineu. To nije dovoljno.

Hoće li razumijevanja za taj festival biti, vidjet ćemo. Nadam se da nećemo morati *fundraisirati* na *Milijunašu*.

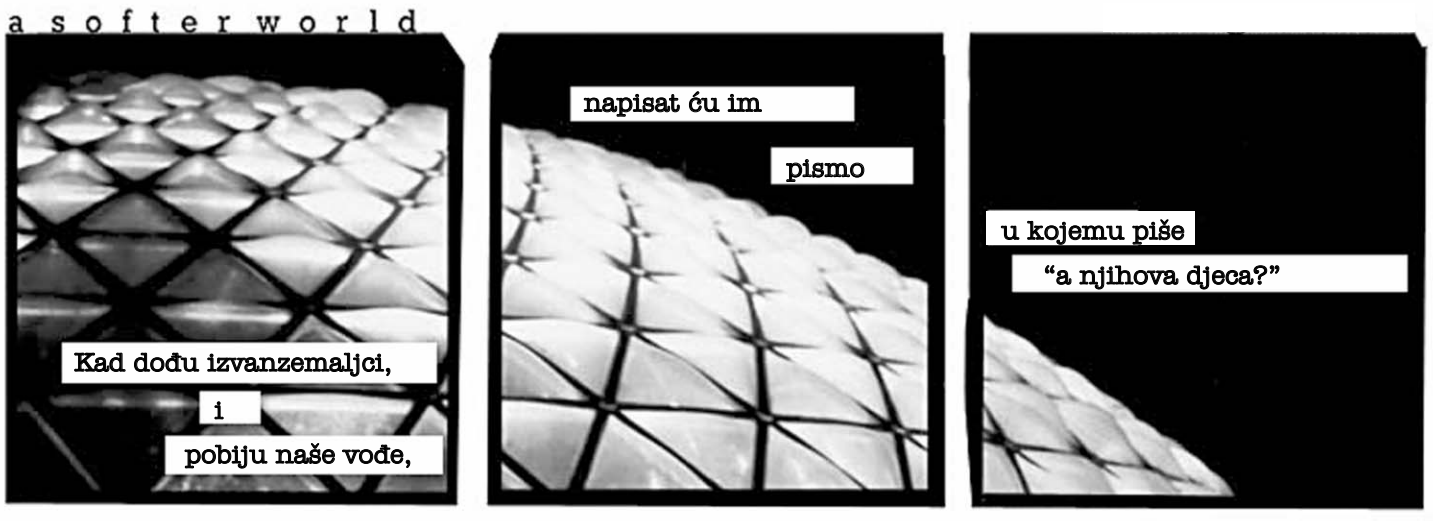

www.asofterworld.com